

Balkar
Karachai
Kırım
KYPCHACK
Tatar
Bashki
Syrayz
Karakalpak
Kazak
Slor
Hakay
Tuun
Karagons
Nagai
Kumik
KYRGZ
Altay
Sakar
Gagauz
Türkmen
Uygur
Azeri
OĞUZ
KYRK-UZ
Özbek
Osman-Türk
Kalmak
Buryat
Torgut
Jakut
Karaim
Derbet
Oirot
MOĞOL
TURAN
Chuvash
Evenki
Eren
Orok
Orokit
Nanai
Eskimos
Tunguz
Kef
Mamsy
JUNGAN
Hanty
GUZ
Chukhu
Karel
FIN
Manjur
Mangu
Korgaç
Saam
Kore
Valmurt
Mordova
Japon
Eston
HUN
Fin
Maggar
Marry
Moksha
Erzia

OĞUZLAR'A AİT DESTANİ MAHÎYETDE ESERLER

FARUK SÜMER

I.

REŞÎDÜDDÎN OĞUZNÂMESÎ

Bilindiği üzere, Reşidüddin'in tanınmış eseri *Câmi'ut-tevârih'de "Türkler'in ve Oğuz'un tarihi ve onun {yani Oğuz Han'ın) cihangirliğinin hikâyesi"* adını taşıyan bir bölüm vardır[1].

Bu bölüm başlıca vasıfları ile bir "*Oğuznâme"*dir. Yani burada pek az bir istisna ile *Türkiye Türkleri'nin* ataları olan *Oğuzlar'a.* dair destanı mahiyette bilgiler verilmektedir. Bu husus eserin aşağıda anlatılacak muhtevasından iyice anlaşılacaktır.

Bu *Oğuznâme,* başında belirtildiği üzere, *Türk* müverrihlerinin rivayetlerine dayanmaktadır[2]. Yani onun telifinde herhangi bir yazılı eser kullanılmamıştır. *Oğuznâme'nin* muhtevası bize açıkça gösteriyor ki müverrih adı verilen râviler, en umumî tarih bilgisinden mahrum kimselerdir. Yazan da, belki bilgisizliğinden, rivayetleri tarihî bilginin murakabesinden geçirmiyerek dinlediğini kaydetmiştir. Rivayetlerin tarih olarak en yenileri

[1] *Târih-i Türkân û Oğuz û hikâyet-i cihangırî-i û.* Burada *Cami' ut-tevârih'in İstanbul* kütüphanelerinde bulunan 4 nüshası kullanılmıştır. Bunlardan ikisi müellifin hayatında istinsah edilmiş nüshalar olup, ikisi de renkli minyatürlüdür. Bu iki nüshadan 714 (1314) istinsah tarihini taşıyanı, Hafız-i Ebrû'nun *Mecmuası* içinde yer almıştır (Topkapu sarayı, Hazine kütüphanesi, nr. 1653, konumuzu teşkil eden bölüm, eserin 375[b];39i[a] yaprakları arasındadır). Öteki nüsha 717 (1317) istinsah tarihlidir ve aynı kütüphanede bulunmaktadır (nr. 1654). Bu ikinci nüshanın 1. yaprağında bulunan bir kayıd, onun, bir zamanlar Ferhad Han *Karamanlu'ya.* ait idigini gösteriyor. *Ferhat Han,* eskiden beri *Berdea* ve *Gence* bölgesinde yaşayan *Karamanlu* boyundan olup, Safevî hükümdarı Şah Abbas'm büyük emirlerinden idi. *Herat*beylerbeyi iken 1007 (1598-1599) yılında hükümdarı tarafından öldürtülmüştür. Hattâ kendisini öldürmek isteyenlere son söz olarak türkçe: *"böyle mi oldu?"* demiştir (İskender Beg, *Tarih-i âlem âra-yi Abbasi,* yeni basım, Tahran, 1334 şemsî, 1, s. 574-575, ayrıca indeks). Bu iki nüsha, aynı zamanda *Cami' üt-tevârih'in* en sağlam ve en güvenilir nüshalarmdandır. Üçüncü nüsha yine Topkapu sarayında olup (III. Ahmed ktp., nr. 2935, yap. 309-324a), Uluğ Beg'in kütüphanesi için yazılmıştır. Buna göre eser, XV. yüzyılın birinci yarısında istinsah edilmiştir (Bu üç nüsha hakkında tafsilâtlı bilgi için, bk. Reşidüddin, *Cami al-tevdrih,* II. cild, 4. cüz, yayınlayan *Ahmed Ateş,* T. T. K., Ankara, 1957, Giriş, s. 19-26). Dördüncü nüsha ise Süleymaniye Damad İbrahim Paşa kütüphanesindeki (nr, 919, yap. 629[b]-64i[a]) *Mecmua-yi Hâjız-ı Ebru* içinde bulunmaktadır. *Cami' ut-tevârih'in* bu *Oğuznâme* bölümü de A. Ateş tarafından yayınlanacaktır.

[2] مورخان اتراك وراويان چالاك چنين تقرير مى كنند كه (Nr. 1653, yap. 375 b).

râvilerin kendi zamanlarından 200-250 yıl önceki olaylar ile ilgilidir. Bu husus rivayetlerin en yenilerinin bile tarihî bakımdan haiz oldukları değerin mahiyeti üzerinde önceden belki bir fikir verebilir.

Bu *Oğuznâme* birtakım rivayetlerin birbirine eklenmesinden meydana gelmiş gibi görünüyor. Yahut birbirlerinden müstakil hâtıralar bir arada toplanmıştır. Bu böyle olmakla beraber, *Türk* hükümdar sülâleleri tek bir el ve hattâ çoğu tek bir aileden çıkmış gibi gösterilmiştir.

Oğuznâme'nin muhtevasını meydana getiren başlıca rivayetler şöylece sıralanabilir:

1— Oğuz Han Destanı

2— Oğuz Yabgularına Ait Rivayetler

3— Kara Han ve Buğra Hanlar'a Dair Hâtıralar

4—Şah Melik ve Selçuklular İle İlgili Rivayetler

5— Bazı Türk Hanedan ve Ailelerine Dair Rivayetler

Şimdi bu rivayetleri ayrı ayrı inceliydim.

1— Oğuz Han Destanı:

Bu bahse *Türkler'in* ilk Hükümdarının Nuh Peygamber oğlu Yâfes (یافث) olduğu ifadesi ile başlanmakta ve Yâfes'in türkçe Ulcay Han adını taşıdığı söylenmektedir[3]. Ulcay sözünün *moğolca* olduğu malûmdur. Ulcay Han, göçebe olup, *İnanç* şehri bölgesindeki *Ortak* (اورطاق =Ordağ) ve *Kür Tak* (کر طاق = Gür dağ) yaylağı, aynı bölgede *Porsuk'daki Kara kum* adlı yer de kışlağı idi. *Talaş* ve *Kan Sayram* şehirleri de bu bölgelerde bulunuyordu[4]. Haleflerinin ve bu arada *Oğuz Han'ın* da yurdu burası olmuştur.

" نوح علیه السلام چون ربع مسکون بر فرزندان قسمت می‌کرد پسر مهین یافث را نامزد مشرق و ترکستان و آن حدود کرد و یافث باصطلاح ترکان با ُلجای خان ملقّب شد " (yap. 375b)
Olcay adı *Câmi'ut-tevârih'in* diğer bazı yazmalarında- tabiî yanlış olarak- Ebulca (ابولجه) şeklinde olup bunlardan da diğer bir çok eserlere aynı şekilde geçmiş ve bu yanlış ad, doğrusundan daha çok tanınmıştır. Meselâ Yazıcıoğlu'nda *(Tarih-i âl-i Selçuk,* Topkapu Sarayı, Revan köşkü ktp., nr. 1390, s. 12,13), Hasan b. Mahmud *BayatV-*nin Câm-i Cem âyin'inde (İstanbul, 1331, s. 18) ve diğer bir çok eserlerde böyledir (yani Ebulca). Neşrî de *(Cihannümâ,* M. A. Köymen ve F. R. UNAT yayını, T. T.K., Ankara, 1949, s. 9), kelime, *Bulcas* şeklindedir.

[4] Bu yer adlarından *Ortak,* Timur'a dair *£âfernâme'\erde* geçmektedir (Nizam-i Şânıî, Felix Taueryaymı, Praha, s. 114; Şerefüddin Ali Yezdî, Kalkutta, 1887, I, 5.470). Hamdullah Müstevfî, *Ortak* ve *Gürtak'ın Kıpçak* çölünün ünlü dağları olduğunu söylüyorsa da *(Nuzhetul-kulub,G.le StrarıgeGMS,* Leyden, 1915, 8. 25g)'bulundukları yerleri tarif etmemektedir. Zeki Velidî Togan'a göre *(Umumi Türk tarihine giriş,* İstanbul 1946, s. 18; ayrıca *Türk ili haritası ve ona ait izahlar,* İstanbul, 1943), bu dağlar *Balkas* gölünün ve *Sir derya'nın* kuzeyinde bulunmaktadır. *İnanç* şehrinin de nerede olduğunu bulanıadık. Z. V. Togan'a göre (Aynı eser, s. 19) *İnanç* şehir, *Kâşgarh'daki Tafınç* şehrinden başkası değildir. *Kâşgarh* da *(Divan u lûgat-it-Türk,* Kilisli Rifat, İstanbul, 1331, III, s. 277; Besim Atalay, Ankara, 1941, III, s. 375, haritada da yeri gösterilmiştir), Yafınç îli'ye yakın bir beldenin adı olarak zikrolunuyor. *Porsuk'daki Kara kum'a.* gelince bunun Cuveynî'de de geçen *(Tarih-i cihangûşa,* M. Kazvinî, GMS, Leyden, 1916, II, s. 101, ve not 6), Aral ve Sir suyunun kuzeyinde ve Çalkar gölü (Teniz) nün güneyindeki *Karakum* olduğu anlaşılıyor.

Bu *Oğuznâme'de, Türkler'in* yaşadıkları yerler arasında olmak üzere, *Altay* ve *Orkun* bölgeleri ile ilgili herhangi bir söz yoktur. Burada, yukarıdaki adlardan anlaşılacağı üzere, *Türkler'in* en eski yurdu olarak *Talaş* (Taraz) ve *Sayram* (eski adı Isficab) bölgeleri ve bunlara komşu yerler, yani umumiyetle *Balhaş - Aral* gölleri arası kabul edilmiştir.

Ulcay Han'dan sonra yerine Dib Yavku geçiyor. *Dib* sözünün taht ve *yavku'nun* da elin başı, ulusu anlamında olduğu kaydedilmektedir[5]. Fakat ikinci rivayet bölümünde çok geçecek olan *yavku'nun* hükümdarlık unvanı olduğu kesin olarak bilinmemektedir.

Dib Yavku'ya dört oğlundan Kara Han halef oluyor. Kara Han ve ondan önceki Dib Yavku, hükümdar adları olarak ileride bir daha geçecektir.

Oğuz Han, işte bu Kara Han'ın oğludur. Oğuz olağan üstü bir şekilde doğuyor; bir yaşında konuşmaya başlayarak *"sarayda doğduğum için (?) adım* Oğuz *konmalıdır"* diyor[6]. Oğuz ergenlik çağına girince tek bir varlığa yani Ta'nrı'ya tapmaya başladı; ailesi (uruk) ve eli ise puta tapıyordu. Bu yüzden çok geçmeden baba ile oğlun araları açıldı ve bu, kanlı bir çarpışmaya kadar gitti. Savaşı Oğuz kazandı. Babası Kara Han, amcalarından Kür Han ve Küz Han? (كز خان) öldüler. Oğuz babasının yerine geçti; fakat amcalarının oğullan ile pek uzun bir zaman (75 yıl deniyor) uğraşmak zorunda kaldı; en sonunda onların pek çoğunu yok etti ve geri kalanları da *Kara Kurum* taraflarına sürdü. Onlar orada *Tuğla* (توغلا) ırmağı kıyısında yurt tutdular. Oğuz onlara *Muval* (مووال) adını verdi ki, bu kelimenin anlamı, *bunlu, saf* (sade dil), *zavallı* demekmiş. Destanda ilâve edildiğine göre, *Türkmenler'in* kanaatınca, *Moğollar,* Oğuz Han'ın, eski dinlerinde kalmakta inad ettiklerinden ötürü *Karakurum* taraflarına sürdüğü, amcaları, Orhan, Gür Han ve Küz? Han'ın oğullarından türemişler ise de, onlardan yani Oğuz Han'ın bu akrabalarından kimlerin geldikleri doğru olarak bilinemiyormuş[7]. Bu mücadeleler esnasında *Oğuz Han'ın* buyruğunda bulunanlara bizzat bu müstakbel cihangir, *Uygur* adını vermiştir ki, bu sözün de anlamı *uyan, tâbi olan* anlamına geliyormuş[8].

[5] واورا پسری شد نام او دیب یاوقو خان یعنی دیب تخت است ویاوقو مقدّم جمهور (yap. 375 b).

[6] بعد از یك سال زبان نطق عیسی صفت بگشاد وگفت: باعتبار انکه من در بارگاه در وجود آمده ام نام من اغوز باید نهاد (yap. 375 b).

[7] اغوز گفت: اگر شما خدای شناس وموحد شوید بجان امان یابید وبرای اقامت ترکستان بشما دهم انکار نمودند اغوز ایشانرا تا قراقروم براند از روی اضطرار وافتقار دران بوادی وبیابانها بر کنار آب توغلا رخت اقامت وعصای ادامت انداختند وموضع یایلاق وقشلاق ساختند وچون از درویشی وبی نوائی عجز وانکسار همیشه حزین وغمین می بودند اغوز ایشانرا مووال خواند یعنی همیشه غمگین باشد وساده دل وبیچاره وپوست سك بپوشد وگوشت نخچیر بخورد ودیگر بولایت ترکستان در نیاید ازین سبب زعم تراکمه آنست که مغولان از نسل اورخان وکزخان اند که جانب شرق داشته اند اما کیفیت انساب ایشان فی الحقیقه معلوم نیست (yap. 376b).

[8] Yap 376b.

Türk ilinde birliği sağlayan Oğuz Kağan, *Sayram-Talas* bölgesindeki yurdundan hareketle *Mâverâunnehr* ve *Harizm'i* aldıktan sonra görülmemiş bir şekilde cihanın fethine girişiyor. *Hindistan, Çin, Maçin, İtil* bölgesi, *Karanlıklar ülkesi, Kafkasya, Azerbaycan, Doğu Anadolu, Suriye, Mısır, Irak, İran* ve *Afganistan'ı* hâkimiyeti altına alıyor. Hattâ oğullarının kumandasında gönderdiği ordular ile, *Frenk* ve *Rum* kırallarına bile baş eğdirip onları kendisine vergi vermeye mecbur ediyor. Denildiğine göre *Azerbaycan* adı türkçe olup, bu isim, bu cihan fethinin bir hâtırasıdır. İddia edildiğine göre Azerbaycan adının aslı Âzerbaygân'dır. *Âzer* Türkçede *yüksek, baygân* da zenginlerin ve yücelerin yeri (mevkii) anlamında imiş,[9].

Azerbaycan sözünün *türkçe* olduğu iddiası, herhalde bu ülkenin XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren *Türkmenleri'in* başlıca oturdukları yerlerden birisi olmasından gelmektedir. Destanda, *Moğol* hanlarının *Van Gölü* kuzeyindeki ünlü yaylakları *Alatağ'ın* da adını bu fütuhat neticesinde aldığının söylendiği yazılıyor, işte destandaki bu ifadelere dayanarak sonraki bazı müellifler, *Türkmenler*'in *İran* ve *Doğu Anadolu'yu* Oğuz Han'ın fetihleri ile gelmiş olduklarını sanmışlardır[10].

Oğuz Han aşağı yukarı 50 yıl kadar süren bu büyük cihan fütuhatından sonra yurduna dönüyor. Yurda döner, dönmez 1000 baş erkeçin (4 yaşında koyun) ve 900 baş kısrağın kesildiği ulu bir *toy* veriyor. Bir gün altı oğlu ava gitmişlerdi. Bunlardan üç büyük oğlu (Gün, Ay, Yıldız), av dönüşü babalarına bir *altın yay,* üç küçük oğlu (Gök, Dağ, Deniz) da üç *altın ok* getirdiler. Oğuz Han altın yayı üç büyük oğluna verdi ve onlara *Bozok* adını koydu ki, bu kelimenin anlamı parçalamak, bozmak (pare kerden) demekmiş; üç altın oku da üç küçük oğluna verdi ve onlara da *Üçok* adını koydu. O, *Bozoklar'ın orun* (siyasî ve içtimaî mevki) bakımından Üçoklar'dan üstün olduklarını, onların *sağ* kolu teşkil edeceklerini, çünkü yayın hükümdar mesabesinde idiğini, bu sebeble *Bozoklar'm* hâkim kol, Üçokların ise tâbi kol (il) olduğunu söylüyor[11] ve en büyük oğlu *Gün Han'ı* da kendi halefi seçiyor.

[9] yap. 379b-

[10] Meselâ Sam Mirza'da *(Tuhfe-i Sami,* yayınlayan Vehid-i Destgerdî, Tahran, 1314 şemsî, s. 17-18) şöyle bir ifade vardır:

وآن طائفه را آق قوینلو گویند که در کتب تواریخ مسطور است که اجداد ایشان در زمان اغوز
خان که قبل ظهور اسلام بوده از اقصای ولایت شرق لشکر بایران کشیده و بر اکثر ولایت مستولی
شده در حدود دیار بکر رحل اقامت انداخت .

[11] کسانی را که کمان داده بود راه بزرگ تر باشد ودست راست باشد وان کسانی را که تیر داده
بود راه ایشان کوچك تر ودست چپ باشد جهت آنکه کمان چون پادشاه است وتیر چون ال
(yap. 384 a).

Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere yay, *Türkler'de* hâkimiyet alâmeti idi. Tuğrul Beg' in kolunda, hâkimiyet alâmeti olarak, gerilmiş bir *yay* bulunuyordu (F.Sümer, X. *Yüzyılda Oğuzlar,* Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi dergisi, XVI, sayı 3-4, s. 144; ayrıca

Burada görüldüğü üzere *Oğuz eli'nin Bozok* ve *Üçok* adları ile iki kola ayrılması vakıasının izahı yapılmıştır.

Bozok'un bozmak'tan getirilmesi şüphesiz kabul edilemez. *Üçok'da* birinci kelime rakam olduğuna göre *Bozok'daki* birinci kelimenin de aslında sayı olup, zamanla bu hali aldığı hâtıra geliyor. *Bozokların Üçoklar'a* üstün tutulması şüphesiz *Oğuz* hükümdarlarının İslâmlıktan önce çoğunluk ile birinciler arasından çıkmış olmaları ile ilgilidir. Aşağıda görüleceği üzere, destanlardaki *Oğuz* yabguları da *Bozuklar'dan* olup, *Kayı* boyuna mensupturlar. *Kayılar'ın* en asil boy sayılmaları da buradan geliyor.

Bununla beraber, râvilere göre, *Oğuz* hükümdarları *Bozoklarhn* yalnız bu boyundan değil, *Yazır, Avşar* ve *Bedgili* boylarından da çıkmıştır. *Üçoklar'*-dan hükümdar yetiştiren tek bir teşekkül, *Eymür* boyudur[12]. *Dede Korkut* destanlarında ise durum tamamen aksinedir. Bu destanlarda *Bozoklar,* (Dış Oğuz) *Üçoklar'ın* (İç-Oğuz) tabiî durumunda bulunmaktadırlar[13].

Oğuz Han 1000 yıl yaşadıktan sonra ölüyor ve yerine en büyük oğlu Gün geçiyor. Gün Han yetmiş yıl hükümdarlık ediyor. *Yeni Kent'li* Irkıl Hoca, onun veziri idi. İslâm coğrafyacılarının *Oğuz* yabgularının kışın oturmakta olduğunu söyliyerek bahsettikleri şehrin, bu türkçe adı *Oğuznâme* de iki defa geçmektedir. Destana göre bu şehri Oğuz Han kurmuş olup Irkıl Hoca'yı, bu şehre hâkim yapmıştı. Irkıl bir şeyi kendisine alan (çeken) demektir[14]. Bu destanda da Dede Korkut destanlarında olduğu gibi, kocaların devlet idaresinde önemli bir rol oynadıkları görülüyor.

Çinliler'in Gök Türkler'in yaşlılara hiç itibar göstermedikleri hakkındaki sözlerinin[15], aksine olarak *Oğuz* destanlarında kocalara yani yaşlılara önemli bir mevki veriliyor. Oğuz Han cihanın fethine çıkarken, yaşlıların yurtta kalmaları buyruğunu vermişti. Fakat, Poştı (پوشتی ، یوشتی) Hoca[16] (Koca), oğlu Kara Sülek'e: *siz bilmediğiniz bir yola gidiyorsunuz; aranızda yaşlı ve bilgili bir kimse yoktur; bir güçlük çıkınca ne yaparsınız- Bu sebeple beni de götür ki böyle bir anda işe yarayım"* demişdi. Bunun üzerine oğlu babasını bir sandık içine koyup sandığı da bir deveye yüklemek sureti ile onu gizlice

bk. Ebûl Ferec, Tarih, T.T.K., Ankara, 1945, s. 299). *Okun* tabiiyyet alameti olduğu hakkında bk. Osman Turan, *Eski Türkler'de okun hukikî bir sembol olarak kullanılması,* Belleten, sayı 35, s. 305-318.

وپادشاهان از نژاد اغوز از پنج پسر بوده‌اند قایی، یازر، ایموری، اوشر، بیکدلی؛ بعد از ین استخوان پادشاه نبوده‌اند (yap. 391a).

[13] IV. bölüme bk.

14 (yap,. 384 b) ومعنی ار قیل چیزی بخود کشیدن باشد ومعنی خوجه بزرگ

[15] Stanislas Julien, *Documents sur les Tou-kiue,* Journal Asiatique, 1864, s. 331; R. Grousset, *L'empire des steppes,* Paris, 1948, s. 132.

[16] نام او پوشتی (bütün nüshalarda öyle) خوجه که بلغت ترك مردی پیر بود ومغولی ... گویند وبترکی پیران را خوجه همانا که لفظ خوجه در اصل وضع ترکی بوده است نه فارسی ونه عربی

yanında götürmüştü. Gerçekten sefer esnasında çıkan bazı güçlükler, Poştı Hoca'nın tavsiyeleri ile halledilmişti[17]. Oğuz Han sefer dönüşü Poştı Hoca'nın fedakârca hareketini öğrenince pek memnun kalmış ve ona dirlik olarak *Semerkand'ı Akdağ'la* birlikte vermişti.

Gün Han'ın veziri Irkıl Hoca da, güngörmüş ve iş bilir bir devlet adamı idi. Irkıl Hoca'nın tavsiyesi ile Oğuz Han'ın altı oğlundan doğan 24 torunu için ad, *damga, ongun* (yahut kuş), *sögük* yani, toylarda her birisinin koyunun etinden yiyecekleri parçalar tesbit edilmiştir. *Ongun,* her dört boyun, kutlulanmak ve kendilerine uğur getirmesi için ortaklaşa aldıkları kuşa denilmektedir. A. İnan'a göre[18], *ongun,* moğolca bir kelime olup, türkçesi *töz'dür.* Bizim Yazıcıoğlu, ongunu *kuş* kelimesi ile çevirmiştir. Ongunların etleri yenmediği gibi onları incitmek bile caiz değildi[19]. Esasen bunların hepsi de avcı kuşlardır. Boylardan her birinin ayrı ayrı damgası olmasına karşılık, onlardan her dört boyun bir *ongunu* vardır. Böylece *Kayı, Bayat, Alka evli* ve *Kara evli* boylarının ortaklaşa ongunu *şahindir*[20]. *Yazır,*

[17] Misal olarak bunlardan bir ikisini zikredelim: *Gurk-i Başkurt* eline baş eğdirdikten sonra yoluna devam eden Oğuz Han, susuz bir çöle geliyor. Ordu susuzluktan sıkıntı çekmeye başladı. Kara Sülek durumu babası Poştı Hoca'ya bildirdi. Poştı Hoca şu tavsiyede bulundu: "bir kaç sığırı biribirine bağlayarak çok susayacak kadar koşturunuz. Sonra onları serbest bırakın. Sığırlar nereye ayaklarını vururlar ise bu, orada su olduğunu gösterir." Gerçekten dediği gibi yapılarak su elde edildi ve ordu da susuzluktan kurtuldu (yap. 378 a). Şu olay hoştur (gösterilen yer): Oğuz Han, *İtil* ırmağına geldi. اوقتران لولياتوب adlı yerin halkı Oğuz Han ordusunun yaklaşması üzerine, her şeylerini bırakarak kaçtılar. *Oğuz Han'ın* çerileri ırmağın içinde leğen, kova, kazan gibi altın ve gümüş eşya ve aletler görmüşler ve bunları almak için suya dalmışlar ise de birşey bulamamışlardı. Bundan herkes hayretler içinde kaldı. Kara Sülek bunu da babasına bildirdi. Koca, ırmağın kıyısında yüksek bir yerin olup olmadığını sordu. Oğlu suyun kıyısında ulu bir ağacın olduğunu söyledi. Bunun üzerine, o, "Suyun içinde gördüğünüz şeyler o ağaca saklanmış olanların aksidir" dedi. Gerçekten, Kara Sülek, o ağaçta suyun içinde görünen altın ve gümüş eşyayı buldu ve bunları Oğuz Han'ın katına götürdü.

[18] *Tarihte Şamanizm,* (T. T. K), Ankara, 1954, s. 42, 44.

[19] وعادت آنست که هر چه اونقون قوی باشد چون اورا جهت تفأل عبارکی معیّن کرده‌اند
آنرا قصد نکنند وتعرّض نرسانند کوشت آن نخورند وتا این غایت آن معنی برقرار است .
(Berezin, Petersburg, 1861,8.30-31 ;türkçetercümesi, YazıCıoğlu, s. 18).

[20] *Şahin* sözü aslında farsça olsa gerekfir. Çünkü eski eserlerimizde görülmüyor. *Şahin* yinefarsça baz gibi arabçayageçmiştir. Kâşgarlı (Kilisli Rifat, I, s. 334, tercüme Besim Atalay, I,s. 410) ve diğer müellifler türkçe *lâçin* kelimesini bununla tercüme etmişlerdir. (Ebu Hayyân, *Kitab ul idrâk,* yayınlayan ve çeviren A. Caferoğlu, İstanbul, 1931, s. 87; *Tercüman Turkî ve Arabi,* Houtsma, Leyden, 1894, s. 10, *Et-Tuhfet uz-zekiyye,* çeviren Besim Atalay, T. D. K., İstanbul, 1945, s. 215; İbn *Muhenna,* yay. Kilisli Rifat, İstanbul, s.175; Ham dullah Müstevfî, *The Zoological section ofthe Nuzhatu-l-Qulûb,* yay. J. Stephanson, London, 1928, s. 107; Şeyh Süleyman, *lûgat-i Çağatay,* İstanbul, 1928 s. 273). Lâkin *lâçin* kelimesi de *Oğuzlar* arasında kullanılmamış olsa gerektir. *Oğuzlar* şahin sözünü almadan önce, bu kuşa hangi adı vermişlerdi? Belki onlar buna *doğan* diyorlardı. Kâşgarlı da doğan (toğan) adı geçmiyor. Houtsma'nın yayınladığı *türkçe-arabca sözlükte* (s.9) doğan, *el cârih* (yırtıcı kuş, avcı kuş) olarak tercüme edilmiş diğer sözlüklerde

Res. 1 — Türkler'in ikinci hanı Dib Yavku ve oğulları Kara Han, Orhan, Küz (?) Han ve Kür Han.

Res. 2 — Oğuz Han çağında Kağnının icadı.

Minyatürler 1653 numaralı nüshadan alınmıştır.

olup[28], *kebaplık et parçası* anlamına gelmektedir. Şimdi kullanılan *söğüş* de bu *sögük'ün* yeni şekli olmalıdır[29]. *Kayı Bayat, Alka evli* ve *Kara evli* boylarının et payı *sağ karıyağrın* olup, bu deyimim anlamı koyunun sağ kürek kemiği ve sağ kol kısmı demektir[30]. *Tazır, Döğer, Dodurga* ve *Taparlu* (Yapurlu)lar-'ınki *sağ aşığlu,* yani aşık'ın (topuk kemiğinin) bulunduğu et parçası[31]; *Avsar, Kızık, Begdili* ve *Karkınlar'ın* et parçası *sağ umaca* yani kalça (sağrı) kemiği[32]; *Bayındır, Peçenek, Çavundur* ve *Çepniler*'in sögük'ü *sol karı yağrın; Salur, Eymir, Alayuntlu, Türegirler*'inki *ucayladır*[33]. Sözlüklerde bu şekilde bir kelime görülemedi. Buna karşılık *uca* sözü vardır ki, bu da *oturak yeri, sağrı* anlamına geliyor[34] ve *umaca* ile aynı anlamdadır. Esasen, yukarıda *sağ umaca* geçtiğine göre bunun da *sol umaca* olması gerekir.

Son dört boyun sögükleri ise *sol aşığludur*[35].

Oğuznâmeye göre, yine Gün Han zamanında *Bozoklar'ın* ve *Uçoklar'ın* yaylak ve kışlakları da tâyin edilmiştir. Buna göre, *Bozoklar'ın* yaylağı *Sayram* ve *Kazgurd* [36] dağlarından başlayıb قرا باخ denilen yere kadar olan yöre, kışlakları ise *Porsuk, Aktağ* ve باسار قاری[37]. *Üfoklar'ın* yaylağı,

[28] Kâşgarlı (Kilisli, II, s. 249,1li, s. 183; 11,309, III, s. 242): شكلنجو = الشواء (kebab); îbn Muhenna (s. 164): سكلندى = الشوى، شوى؛ سوكلدى ; Houtsma sözlüğü (s. 15,21): الشوى = سوكلنجى، الشرائح = سوكلمش ات ; **Tarama** sözlüğü (T. D. K. I, İstanbul, 1943) *Söğlünmek* kebab edilmek, sogülme = kebab, *söğülmek* (sögürmek)-kebab etmek.

[29] Bu kelimenin *sünük* yani *kemik* okunması ihtimali de hâtıra gelmektedir. Çünkü, *sögük'ün,* sogülmeMen gelmiş olduğundan pek emin değiliz. Diğer taraftan, boyların ülüşlerinden çoğu veya hepsi koyunun başlıca kemiklerine göre adlanmıştır.

[30] *Yagrın* kürek kemiği demek olup şimdi de halk arasında (bazan hece değişimi ile *yargın* ve çoğulu *yargınlar)* kullanılmaktadır. .Karı-kuru-kelimesine gelince bunun da *bilek, kol* anlamına geldiği anlaşılıyor (Ahmed b. Mahmud Yügnekî, *Hibet ul-hakayık,* Necib Asım yay. İstanbul, 1334.S. 87; *Tercümân-Turkî ve Arabi,* s. 20; Dede Korkut destanları, türlü yer).

[31] Metinde (Berezin, s. 34) : *aşığlu.* Aşağıda aşığlı bir kere daha geçtiğine göre, buna biz *sağ* kelimesini ilâve ettik.

[32] Berezin (s. 35) صاغ اوماجه. Bu kelime hakkında bk. Tarama sözlüğü, T. D. K., İstanbul, 1943, I, s. 542; Şeyh Süleyman, *Lûgat-i Çağatay,* s. 42; Hâmid Zubeyr-İshak Refet, *Anadilden derlemeler,* Ankara, 1932, s. 293.

[33] Berezin (s. 36): اوجايله

[34] *Tarama sözlüğü,* T. D. K., Ankara, 1934, s. 694; *Kitab ul idrak* (s. 26): الكفل = اوجا; *Et- Tuhfet-uz-zekiyye* (s. 2 7): عجز وخاصرة = اوجا ; y h Süleyman, s. 26.

[35] Metin (s. 37,39): *aşığlu;* Yazıcıoğlu'nda (s. 24) : *aşuklu* ve *kıç.*

[36] Metinde *Başkurt.* Burada şüphesiz "Başgurd"dağları söz konusu olamaz. Bu kelime gösterildiği gibi *Kazgurd* olacaktır. *Oğuzlar'm* yurdlarındaki ünlü dağlardan birisi olan bu *Kazgurd* dağı *Sirderya* boylarındaki *Karaçuk* (bugünkü Karatav) sıra dağlarının bir kısmı olmalıdır. Z. V. Togan'a göre (U. T. T. Giriş, s. 19), *Kazgurt Taşkent'in* kuzeyindeki dağlardır.

[37] جهت زمستانكاه دست راست بورسوق وآقتاق (bir kelimenin üstü çizilmiş) وباسار قاری معین کرد (1653. yap. 385 a). 1954 numaralı nüshada (yap. 103): بورسق و باقتاق دبابالمش تاسار قوى

Kürtak,[38] قارى سبور, *Kuşluk* ve *Bozyaka* dan *Almalık'ın Akdağı'nz.* kadar uzanan yerler[39], kışlaklarını da تنكرى قالق ، سال كجدوم gibi yöreler teşkil ediyordu[40]. Burada geçen bazı yer adlarından anlaşılacağı üzere, *Oğuzlar'm* yurdu olarak batıda *Aral* gölü ve kuzeyindeki topraklar ile doğuda *Balkaş* gölü ve *Almalık* arasındaki geniş bölge gösterilmiştir. Bu tarif X. yüzyılda *Oğuzlar'm* oturdukları yerlere tam olarak uymamaktadır. Onlar X. yüzyılda *Sir* suyu boyları ile onun kuzeyindeki topraklarda yaşıyorlardı. Bu yüzyıldaki *Oğuz* yurdunun doğu sınırı ancak *Isficab* yani *Sayram'a* kadar gidiyordu ve bu şehir onların elinde değildi.

Oğuznâme'nm birinci bölümü burada sona eriyor. Bu bölümde *Oğuz* boylarına ait haberler dikkate değer. Yukarıda da söylendiği gibi, *Oğuz* elinin 24 boydan meydana gelmesi ve bunların da, *Bozok-Üçok* adları ile iki kola ayrılmaları tarihî bir gerçektir. I. Bölümde bize açıkça anlatılmak istenen husus, *Oğuz* elinin eski zamanlarda teşkilâtlanmış bir el olduğudur. *Orun* yani boyların el içindeki siyasî ve içtimaî mevkileri de eski zamanlarda düzenlenmiştir, *ikili* düzenin yani *sağ* ve *sol'xm* bütün Türk ellerinde ve devletlerinde teşkilâtın baş kaidesi olduğu malûmdur.

Bu bölümün Oğuz Han'ın fetihlerini teşkil eden asıl kısmına gelince, biz burada (belki bir kaç istisna ile) eski tarihî olaylara ait hâtıraların açık izlerini göremiyoruz. *Oğuznâme'nm* bu bölümünün umumî olarak hâtıralar'ın aynen nakli ile değil de, işlenmek suretiyle yazıldığı açıkça anlaşılıyor. Bu işlemede kullanılan malzeme ise pek ehemmiyetsizdir. *Türkler'in* ilk hükümdarının adı söylendiği gibi Ulcay olup, bu ad da *moğolca* bir kelimedir, tik *Türk* hükümdarına böyle bir adın verilmesi, zamanın hükümdarının Ulcaytu adını taşıması ile ilgili-olabilir. İlk *Türk* hükümdarlarının Nuh Peygamber'in oğlu Yâfes olduğu hususu da bilindiği üzere İslâmî bir rivayettir. Ulcay Han'ın oğlu ve *Türkler'in* ikinci hükümdarı Dib Yavku ise Oğuz yabgularına ait, şimdi bahsedilecek olan 2. bölümde de geçiyor. Öyle anlaşılıyor ki, Oğuz Han'dan önce bazı Türk hükümdarlarının mevcut olduğunu göstermek için daha sonraki hâtıralarda geçen bazı hükümdarlar'ın adı da kullanılmıştır. Dib Yavku'ya halef olan Kara Han da bunlardan birisidir. Kara Han adı, Buğra Han'ın babası olarak ve ayrıca Arslan Kara Han şeklinde 3. bölümde de geçmektedir. Kara Han'ın kardeşleri Kür Han, Küz Han ve Orhan'dır. Bunlardan, Kür Han, bilindiği üzere, Kara Hitay hükümdarlarının unvanıdır. Oğuz Han'ın babası ile savaşının dinî bir sebebe atfedilmesi de bu işleme ile ilgilidir. Oğuz Han ile babası Kara Han'ın savaşmaları yalnız bu

[38] Okunuşu şüphelidir.

[39] 1654 de (gösterilen yer): واوچوق را دركرتاق «و» رتود وبعلو ربور نا قابد تاكوه مقيد المالیق .Öteki nüshalarda da böyledir ki, onların bu nüshaya bağlı oldukları anlaşılıyor.

[40] 1654 de: قاى دوه اسايش قوم سنكرى مابى دور ودبار سكرى

sebebe yani onun doğuştan tek bir varlığa yani Tanrı'ya inanması, Kara Han'ın ise müşrik olması hususuna bağlanır.

Böylece *Türkler'in* islâmlığı çok eskiye, Oğuz Han'akadar götürülüyor. Oğuz Han'ın cihangirlik faaliyetine geçmesi ne dinî ne de başka bir sebebe dayanmaktadır. XIII. yüzyıldaki *Türk* ellerinin muhtelif yerlerde bulunmaları Oğuz Han'ın fetihleri plânına esas olmuştur. Destanda ancak XIII. yüzyılda varlıklarını muhafaza etmiş *Türk* ellerinin adları geçmektedir. Bu ellerin teşekkülü ve eserin yazıldığı çağdaki (XIV. yüzyılın başları) yurtlarına gelişleri, Oğuz Han'ın zuhuru ve cihangirlik faaliyeti ile izah edilmiştir. Yani bu eller, Oğuz Han zamanında teşekkül etmişler ve destanın yazıldığı zamandaki oturdukları yerlere de Oğuz Han'nın fetihleri neticesinde gelmişlerdir. Bu eller başlıca şunlardır: *Uygur, Kanlı, Kıpçak, Kalaç* ve *Korluk.*

Bunlardan *uy gurlar,* Oğuz Han, amcalarının oğulları ile uzun mücadelelere giriştiği esnada kendi tarafını tutmuş olanlardandır. Oğuz Han, Kıl Barak üzerine çıktığı seferde, *Uygurlar\,* yurdu yağıdan korumaları için geriye göndermişti, *Kanlılar* ise Oğuz Han'ın akrabaları ile savaşları esnasında ele geçen ganimeti taşımak için araba icad edenlerden türemişlerdir. Kanlı, destana göre, kağnılı, arabalı demektir. Halbuki bu elin teşekkül zamanı pek yenidir. Kâşgarlı Mahmud (XI. yüzyıl) ile çağdaş Kafili adlı büyük bir *Kıpçak* beyi vardı. Bu beyin buyruğu altında bulunan bir kısım *Kıpçaklar,* çok defa olduğu gibi, beylerinin adlarını almışlar ve XII. ve XIII. yüzyıllarda başlı başına bir el sayılmışlardır[41]. *Kanlılar'ın* mensup oldukları ve onlar ile birlikte Oğuz Han zamanında teşekkül etmiş gibi gösterilen *Kıpçaklar'a* gelince, bunlar da aslında eskiden beri başlı başına bir el olmayıp, X. yüzyılın 5 büyük *Türk* elinden *Kimekler'in* bir oymağı idi. Ne bu oymağın, ne de *Kimekler'in* adına VIII. yüzyıl *Türk* kitabelerinde rastgeliniyor. *Kimekler'in* tabiatiyle bizim destanda da adları geçmemektedir. Çünkü, XI. yüzyılda adı ortadan kalkmış ve kendisini iki önemli oymağı olan *Kıpçak* ve *Yimekler* temsil etmişlerdi[42].

Kalaçlar ise, iki *Oğuz* boyundan müteşekkil olup daha Kâşgarlı zamanında öteki kardeşlerinden ayrılmışlardı. Destanda yalnız, XIV-XV. yüzyıllarda *İran'da Sâve* ve *Rey* bölgesinde yaşadıklarını gördüğümüz *Kulaçlar* (Halac) tanınmaktadır. Destana göre bunlar da buraya Oğuz Han'ın fethi üzerine gelmişlerdir[43].

Uygurlar gibi, eski bir el oldukları bilinen *Karluklar* ise, *Garcistan* ve *Hindu Kuş* dağları çevresinde yaşar bir halde gösterilmişlerdir. Bundan bizim anlayacağımız şey, *Karluklar'ın* destanının yazıldığı esnada çoğunluk ile adı geçen bölgelerde yaşamış olduklarıdır.

[41] *X. Yüzyılda Oğuzlar,* s. 133.
[42] Aynı yazı, s. 132-133.
[43] *Kalaçlarr* hakkında bk. Köprülü, *İslâm ansiklopedisi,* Kalaç maddesi, V., s. 109.

/

Oğuz Han'ın büyük cihan fütuhatında savaşdığı yabancı hükümdar ve kavimlerden ancak bir kaçının adı geçiyor. Bu hükümdarlardan birisi *Hindistan'ın* doğusundaki bir ülkenin hükümdarı olan Senci Oğul (سنجى اغول) Yağma Han'dır. Bu ad nereden alınmıştır, iyice bilinemiyor. Yağma Han adı başlıca *Kâşgar* bölgesinde oturan X ve. XI. yüzyılın ünlü *Türk Yağma* eli'nden mi gelmektedir? Senci Oğul, moğol devrindeki, Moğol şehzade adlarını hatırlatıyor: Diğer bir hükümdar da, *Başkurt* hakimi Kara Şit'tir. Fakat Kara Şit ileride *Oğuz* yabgularından birinin düşmanı olarak yeniden karşımıza çıkıyor. Böylece açıkça anlaşılıyor ki, Oğuz Han'a düşman hükümdarlar bulmak için, yabguların çetin düşmanlarından biri olduğu anlaşılan Kara Şit de seçilmiştir.

Oğuz Han'ın fetihlerinde karşısına çıkan en büyük düşman hükümdar ise *Kıl* (veya İt) Baraktır. Kıl Barak, *İtil'in* ötesinde *Karanlıklar ülkesine* yakın yerlerin hükümdarıdır. Bu yerlerin halkının erkekleri çok çirkin olup, yüzleri köpek yüzüne benzemekte imiş. Kadınları ise güzelmiş. Bunlar savaşacakları zaman derilerine ak ve kara renkte tutkallar sürdüklerinden kendilerine ok ve kılıç işlemiyormuş. Bu sebeble yapılan savaşta Oğuz Han yeniliyor ve askerlerinden çoğu öldürülüyor Oğuz Han çekilmek zorunda kalıyor. Sonra elde edilen kadınları ile hileleri anlaşılıyor, yapılan bir baskın ile Kıl Barak yenilip öldürülüyor[44]. Kıl Barak adının nereden geldiğini bilmiyoruz. Destanda geçen başlıca düşmanlar arasında, *Gürcüler, Rumlar* ve *Frenkler* de vardır.

2 — Oğuz Yabgularına Dair Rivayetler:

Oğuz yabgularına dâir rivayetler, Dib Yavku ile başlıyor[45] Dib Yavku, Gün Han'ın oğlu Oğuz Han'ın torunu olarak gösteriliyorsa da bunun sun'i bir bağlama olduğu açıkça anlaşılıyor. Çünkü, Gün Han'ın oğulları, ilk 4 Oğuz boyunun babaları olan Kayı, Bayat, Alka evli, Kara evli'dir. Dib Yavku, bir gün divanda beylerine, dedesi Oğuz Hanın ülkeleri nasıl aldığını ve nereleri fethettiğini sordu. Beyler arasından *Salur'dan* Ulaş ve oğlu Ulat (اولات) diz yere vurarak dediler ki: "Gün doğusundan, gün batısına dek olan yerleri atalarınız fethetmişti. Biz seninle müttefikiz, ülkelerden vergi almak için harekete geçelim, baş eğmiyenler olursa savaş ile öyle bir hale getirelim ki atalarının adı eskisi gibi kalsın ve hiç kimsede vergi vermekte ağır davranmasın". Dib Yabgu bu sözlerden pek memnun kaldı. Bu baba ve oğlun sözlerine kulak vermez ise ülke ve hükümdarlığını koruyamıyacağını düşünerek onlara tam bir güvenle bağlandı. *Salur* beyi ve oğluna katında yüksek bir değer verdi. Dib Yavku, onlar gibi kendisi ile ittifak edecek beglerin olup olmadığını sordu. Onlar, *Yazır* beyi Alan? (metin: آلاى) ile oğlu Bulan-

[44] Yap. 378 a. Bugün Türkiye'nin bazı yerlerinde uzun tüylü, koşucu, bir av köpeğine kıl barak deniliyor (Hâmid Zübeyr-lshak Refet, Anadilden derlemeler, s. 26)". Kıl barak, Anadolu'da söylenen bir masalda da geçiyor.

[45] Yap. 385 a

(بولان), Dib Cenkşü (دیب جنكشو)[46] ve oğlu Dürkeş (دركش), *Döğer'*-den Taş Beg ve oğlu Yalgu? Beg (يلغو) ve *Bayındır'dan* Tülü Hoca (تولو خواجه) nın kendileri ile müttefik olduklarını, nerede yağısı var ise birlikte harekete geçecekleri cevabını verdiler. Dib Yavku bu cevabı da beğenmiş, "bunlar benimle aynı görüş ve düşüncede olur ise, işlerin sonu iyi olur" diyerek bu begleri katına getirtmişti. Sonra onların oğullarını elçilik ile, *Gurk-ı Başkurt, Fars, Kirman, Isfahan, Bağdad* ve *Basra'ya,* göndererek bura halklarından geçmiş ve gelecek vergileri aldı. Atalarına olduğu gibi, dört bucağın hükümdarları ona da baş eğdiler. Bir müddet hükümdarlık ettikten sonra Uzak doğuda, (يكان)[47] ili başkaldırıyor. Bunlar (kendilerinden iki kişi başkalarından 10 kişiye karşı koyabilecek derecede), güçlü insanlar olup, gün doğarken davul çalarlar idi. Dib Yavku sefer yaparak bu eli eziyor. Seferden döndükten sonra bir gün atının tökezlemesi üzerine düşüp oyluk kemiği kırılıyor ve bundan ölüyor.[48]

Anlaşılacağı üzere, Dib Yavku, beyleri üzerinde gereken nüfuz ve kudrete sahip değildir. Bundan sonra gelecek olan yabguların çoğu için de aynı söz söylenebilir. Oğuz yabgularından hiç birisinin tarihçe adlarının bilinmemesi bu sebeble de belki ilgili olabilir. Burada *Salur* beylerinden Ulaş adı da dikkati çekiyor. Çünkü, bilindiği üzere, Dede Korkut destanlarının baş kahramanı *Salur* Kazan Beg'in babasının adı da Ulaş'tır.

Dib Yavku'dan sonra yerine (قورس) Yavku geçiyor[49]. Bunun Dib Yavku'nun oğlu olup olmadığı söylenmiyor. Bu Yabgu'nun naibi, Alaş (آلاش) Oğlu Olsun olub, yabgu her işi onunla istişare ederek yapardı; 30 yıl hükümdarlık ettikten sonra ölüyor. Bu Yabgu'yu oğlu قورويساق takibediyor. Bu ise 90 yıl hükümdarlık etmiş ve ondan sonra İnal Yavku yerine geçmiştir. İnal Yavku'nun 120 yıl hükümdarlık ettiğinin söylendiği yazılmaktadır.

Karu (Kara?) Dede Gezençük (كزنجوك), *Salur* Daml (دامقاق) e *Salur* اوكسى onun vezir, nâib ve beyleri idiler. İnal Han'ın yerine oğlu İnal Soyram (صوريم)[50] Yavku geçti. Yedi yıl hükümdarlık etti. Veziri *Salur'*-dan كفنى خوجه (1654 de: كشى), naibi de *Tiva* boyundan شابان Hoca idiler.

[46] Kâşgarh (K. Rifat, III, s. 279, B. Atalay, III, s. 378), *Hoten'ı* fetheden Cenkşi adlı bir beyden bahseder. Harizmşah Muhammed'in annesi Terken Hatun'un babasının adı da Cenkşi olduğu gibi (İbrahim Kafesoğlu, *Harizmşahlar devleti tarihi,* T. T. K., Ankara, 1956,s 131, not. 21), *Çağatay* hanlarından birisinin de bu adı taşıdığı malûmdur (Barthold, *Çağatay* maddesi, *İslâm ansiklopedisi,* III, s. 269; Grousset, L'Empire des steppes, s. 414). Çengşi bir rütbe ve erkek adı olarak Uygurlar'da da geçiyor (A. Caferoğlu, Uygur sözlüğü, İstanbul, s. 43).

[47] 1654 nr.lı nüshada: تكان, diğerlerinde de öyle.

[48] Yap. 385 b.

[49] Bütün nüshalarda böyle.

[50] Metinde (yap: 385 b) ilk önce صبر yazılmış sonra bu çizilerek üzerine صوريم konmuştur. Bir kaç satır aşağıda yine bu hanın adı صبره olarak geçiyor. 1654 nr. lınushada ise: صبرو.

Soyram Yavku, oğlundan hoşnut olduğu için kendi hayatında onu tahta çıkardı. Bu hükümdarın adı ve lâkabı Ala Atlı-Kişi Donlu-Kayı inal Han idi. Yani o da dedesi ve babası gibi İnal adını (aslında herhalde unvan) taşımakta, *Kayı* ise onun mensup bulunduğu boyu göstermekte, Ala Atlı- Kişi Donlu (samur elbiseli) sözü de onun lâkabı olmaktadır. Peygamber Hazret-i Muhammed onun çağında zuhur etmiş, inal Han da Karu Dede Gezençük'ü Peygamber' in katına göndererek Müslüman olmuştu, işte burada birdenbire Korkut Ata'ya geçilerek, onun *Bayat* boyundan ve Kara Hoca'nın oğlu olduğu, İnal Soyram Yavku Han zamanında zuhur ettiği, çok akıllı, bilgili, keramet sahibi bir insan idiği ve 295 yıl yaşadığı söyleniyor.[51] Yukarıda geçen Karu Dede Gezençük adı ile Korkut Ata'mı kastediliyor, bu iki ad arasında herhangi bir münasebet var mıdır, anlaşılamıyor.

Korkut Ata, destanda, güngörmüş, işbilir bir devlet adamı olarak görülmektedir.

Bayındır'dan Dönger (دونكر) oğlu Erki, Ala Atlı-Kişi Donlu-Kayı-Inal'ın naibi ve *Döğer'den* Ayıldur (آيلدور) da veziri idiler. Bu hükümdarın ölümü üzerine naibi Erki, ulu *biryuğ* (ölü) *aşı* verdi. Bu ulu aşda iki havuz yapılarak biri ayran, biri de kımız ile doldurulmuş, at, sığır ve koyun eti tepeler gibi yığılmıştı. Böylece, etraftan yas için gelenler bu yuğ aşından yemişler ve hattâ dönerken de beraberlerinde götürmüşlerdi[52]

Kayı inal Han'ın ölümü esnasında bir oğlu oldu. Korkut Ata ile Erki ona Tuman[53] adını verdiler. Tuman ergenlik çağına gelinceye kadar Erki'nin ona nâiblik etmesi kararlaştırıldı. Erki, Ayran ve kımız dolu iki havuz yaptırdığı için, Köl Erki Han deyip onu hükümdarlık tahtına çıkardılar. Burada önemli bir hususa işaret edilmektedir. Biz X. yüzyılda *Oğuz* yabgularının nâibleri olduğunu ve bunlara *kuzerkin* (kül erkin) denildiğini biliyoruz[54]. işte burada bir *Oğuz* yabgusunun bir naibi söz konusudur. Aslında nâib demek olan *kül erkin* bir şahsın lâkabı ve adı sanılmıştır. Demek oluyor ki, *Kayı înal'm kül erkin*'i yani naibi. olan *Bayındır* Dönger'in oğlu, Tuman Han'a da nâiblik yapmıştır.

Korkut Ata'nın tavsiyesi üzerine, Tuman erginlik çağına gelinceye dek Köl Erki'nin ona nâibik etmesi kararlaştırıldı. Aradan dokuz yıl geçti. Tuman, ergenlik çağına gelince, sağ ve sol kollardan başına 300 kişi topladı ve tahtı istedi. Köl Erki, Tuman'in bu hareketinden korktu ve kaygılandı. Bununla beraber, nâiblerine Tuman için 900 baş koyun ve 90 baş kısrak keserek ulu bir toy vermelerini, kendisinin ava gittiğinin bildirilmesini söylemiş ve bunun arkasından Korkut Ata gelince onu

51 Yap. 385 b.
52 Yap. 385 b.
53 Yani Duman.
54 *X. Yüzyılda Oğuzlar.*

ağırlamaları için de 3000 koyun ve 30 kısrak hazırlanmamasını buyurduktan sonra Korkut Ata'ya:

"devletin seçkin kişisi sensin şöyle bir iş çıktı, hakkın Tuman *Han'da olduğu şüphesizdir. Taht ve ülke onundur, nasıl düşünür ve hangi işi doğru görürse onu yapsın, biz de ona uyarız"* diye haber gönderdi[55]. Korkut Ata bu sözleri beğenip Köl Erki'nin katına geldi. Sonra Köl Erki, Tuman için toy verdi. Bu esnada toy için getirilmiş olan koyunlara üç kurt geceleyin saldırmak istedi ise de bu koyunlara bakan Kara Barak adlı köpek, sürüyü bir boğaza götürüp, kurtlar ile boğuşarak koyunların yok edilmelerini Önledi. Tuman koyunların dilinden anladığı için kurtların sürüye saldıracaklarını biliyordu. Ertesi gün 300 atlı ile harekete geçip, Kara Barak'ın fedakâr ve akıllıca hareketini görüp kurtları öldürerek sürüyü geri getirdi. Bundan sonra yedi gün ve yedi gece süren ulu bir toy veriliyor. Korkut Ata, Tuman'a, Köl Erki'nin kocamış olup, bir iki günlük ömrü kaldığını, ona işden el çektirilir ise, el'in bunu Erki'nin başına kakacağını ve onu tanımıyacağım söyliyerek, Erki'nin kızı ile evlenmesini tavsiye ediyor ve: "Erki'de *sana mal ve hazinelerini versin zaten bir kaç gün sonra ölür, taht mutlaka senindir"* diyor. Tuman, Erki'nin kızı ile evlenmek suretiyle Korkut Ata'nın tavsiyesini yerine getiriyor. Fakat Ayne Han'ın oğlu اوزه Han, Köl Erki'nin kızına göz koymuş onunla evlenmek istiyordu. Tuman'ın onunla evlendiğini duyunca, Tuman'la savaşıp, kızı elinden almak istedi. Bunu işiten Tuman, çeri toplayarak اوزه Han'ın üzerine yürüyüb onu tutsak alıyor ve öldüyor. Bir müddet düşmanının yurdunda oturuyor. Bunun üzerine karısı yanına gelmek için yola çıkıyor ise de yolda bir oğlan doğuruyor. Köl Erki, çocuğu yanına getirtip ona Kavı Yabgu adını veriyor. Sonra kadın kocasının yanına gidiyor. Tuman, kendisine baş eğmek ve vergi vermek şartları ile Ayne Han'a yurdunu geri verip dönüyor.

Bu Ayne Han ve oğlu اوزه Han kimlerdir? Rivayetlerde bu hususta herhangi bir açıklama yoktur. Ebulgazi çok defa yaptığı gibi, burada da kaynağı olan bu eserin ifadesini değiştirmiş ve اوزه adını *Avşar* okumuştur[56]. Fakat bu, elimizdeki yazmalara göre, daha ziyade bir şahıs adı olarak görünüyor. Bu اوزه Han belki de *Kıpçak* büyüklerinden birisini ifade etmektedir.

Tüman'ın, Köl Erki'nin kızından doğan ve Kayı Yabgu adı Verilen oğlu, delikanlı olunca, bir gün ırmak kıyısında oyun oynadığı bir arkadaşı ile kavga edip, *Türkler'in* tiken (تكان) dedikleri ince bir kamışı arkadaşının boynuna vurarak onu ikiye biçiyor. Bu sebeble ona Tigen Bile

[55] Yap. 386 a

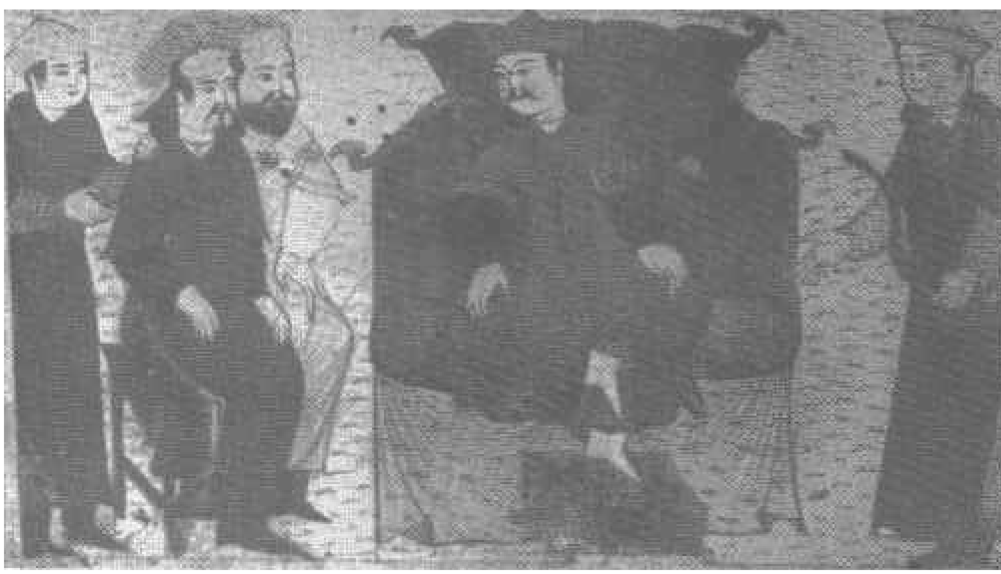
[56] *Şecere-i Terâkime,* T.D.K, İstanbul, 1937 s. 33 a. Moskova, Leningrad yayını 1958, s. 46. Ebulgazi'nin ifadesi beni de, Reşidüddin'deici bu اوزه adının *Avşar* olacağı suretinde yanlış bir hükme vardırmıştı (Avşarlar'a dâir, Köprülü Armağanı, İstanbul, 1953, s. 468).

Res. 5 - Oğuz Han'ın oğulları babalarına buldukları yay ve okları takdim ediyorlar.

Res. 6 — Oğuz Han'ın oğlu Gün'ün hanlığı. Sağdakiler Ay, Yıldız.
Soldakiler Gök, Dağ, Deniz.

Res. 7 — Kol Erki Han. Sağda torunu Tiken Bile Er Biçgen. Solda ortada Tuman Han, onun sağında oturan Korkut Ata (Dede Korkut).

Er Biçgen lâkabı veriliyor [57]. Bu şehzade bir gün dedesine tahtı artık asıl sahibine geri vermesi gerektiğini hatırlatıyor. Bunun üzerine Köl Erki bir toy verip başta Korkut Ata olmak üzere bütün Oğuz ulularını ve beğlerini toplayarak: "32 *yıl bu tahtda oturdum, şimdi hak* Tuman *Han'ındır. Çünkü bu, babasınındır. Eğer benim ailemin de pâdişâh olmasını isteseydim bu boş bir umut olurdu. Hükümdarlık* Ulu Tanrı'nın *bu iş için seçtiği kimselere ve soy olanlara yaraşır ve aslı soy olanın da asla yamlmıyacağı apaçık bir gerçektir. Ben* 32 *yıl saltanat sürdüm. Eğer bir kimse benden incinmiş ise söylesin"* dedi[58]. Orada bulunanlar bir ağızdan kendisinden daima hoşnut ve memnun idikleri cevabını veriyorlar. Bundan sonra Köl Erki, torununa dönerek: *"ey torunum, işin sonunda bana yağı oldun ve baş kaldırdın, gel kutlulukla tahta otur"* dedi. Dokuz yaşındaki torunu dedesine şöyle cevap veriyor: *"Bu hususta kineşyapmam gerektir, yarın gündüz ben onu yaparım ve senin buyruğuna da ihtiyaç yoktur'*.* Geceleyin babası Tuman'la buluşan çocuk, *"baba dururken oğul'un tahta çıkması nasıl yakışık alır. Tahta sen çık, kocayınca buyruğun üzerine ben çıkarım"* dedi.

Çocuğun bu sözlerinden babası Tuman pek seviniyor. O gece etrafa ulaklar gönderip, bütün beğleri katına okuyor. O güne kadar görülmemiş ihtişamda pek ulu bir toy veren Tuman, hükümdarlık tahtına çıkıyor ve yüz gün hükümdarlıktan sonra kendisi inip oğlunu tahta, çıkarıyor.

Tiken Bile Er Biçgen Kayı Yabgu, 90 yıl hükümdarlık ediyor, o birçok meziyetleri ile öğülüyor. Ondan sonra yerine oğlu, Ula Demür Yabgu geçiyor. Bunun Kara Alp adlı bir kardeşi vardı. Ula Demür'ün hükümdarlığının 11. yılında, *Uygur* hanı Azıklı Arslan Han düşmanlık gösteriyor. *Talaş* yöresinde yapılan savaşda Azıklı Arslan Han ulu beyleri ile öldürülüyor. Fakat merhametli bir hükümdar olan Ula Demür Yavku, Azıklı Arslan Han'ın tutsak edilmiş olan oğluna Alp Tuğaç adını koyarak ona babasının ülkesini veriyor. 75 yıllık bir hükümdarlıktan sonra Ula Demür Yavku ölüyor, oğlu yoktu[59].

Burada karşımıza önemli birmes'ele çıkıyor. Destanda Ula Demür Han uruğu'nun (yani ailesinin) hükümdarlıklarının sona erdiği, yabgu oğullarının kalmadığı ve onun soyunun kesildiği açıkça söylendikten sonra, Kara Han ve Buğra Hanlar'ın hükümdarlığının anlatılmasına geçiliyor. Esasen bu açıklamalar olmasa bile biz, *Oğuz* yabgularına ait hâtıraların Ula Demür Yabgu ile sona erdiğini ve başka bir hanedana ait hâtıraların anlatılmasına geçildiğini kolayca anlayabilirdik. Fakat, *Oğuznâme'de* herhangi bir maksatla yukarıda naklettiğimiz ifadelere rağmen, Kara Han, Ula Demür Yavku'nun kardeşi olarak gösterilmektedir.

Sözde Ula Demür'ün babası, Kayı Yavku Han (Tiken bile Er Biçgen) Urca (.....)Han adlı birisi ile savaşırken beşikte olan Ula Demür'ün kardeşi KaraAlp'ı alıp götürmüş. Kara Alp, sonra geri dönmüşmüş[60]. Bu sözlere tarihî olması pek muhtemel başka bir rivayet esas

[57] Yap. 387 a.
[58] Yap. 387 b.
[59] Yap. 387 b.
[60] Yap. 387 b.

olmuştur ki, bu rivayet *Oğuz* yabgularından birisine ait olup, çok-ileride anlatılmaktadır. Sırayı bozmak için burada ondan bahsedilmemiştir.

Oğuznâme'nin 2. bölümüne ait rivayetlerin muhtevasını oldukça geniş bir şekilde tanıtmaya çalıştık. Çünkü, bu bölümdeki rivayetlerin mahiyeti oldukça başkadır. Bunlara esas itibariyle, râvinin veya yazarın şahsî müdahalesine az maruz kalmış, tabiî rivayetler gözü ile bakılabilir. Yani bunlarda atadan ve dededen işitilmiş, kuşaktan kuşağa geçmiş hâtıraların hususiyetleri görülebiliyor. Bu böyle olmakla beraber, burada bize anlatılan şeyler, esaslı bir kısmı kararmış, yani unutulmuş hâtıraların son izleri olarak görünüyorlar. Bu sebeble de, bunlar, inandırıcı ve güvenç verici vasıf ve unsurlardan mahrum olarak, donuk, silik ve zayıf bir mahiyet arzetmektedirler. Üstelik, verilen haberler de umumiyetle basit ve ehemmiyetsizdir. Onlarda önemli dış ve iç olaylar anlatılmıyor. Görüldüğü üzere, burada, *Oğuz* elinin veya *Oğuz* beylerinin yaşayışlarına, onların düşmanları ile münasebetlerine ait açık haberler yoktur. Söylenen şeyler hemen hemen yabguların adları, tahta çıkışları, ölümleri ve onların beylerinin adlarına inhisar ediyor. Kısaca bu hâtıralar Dede Korkut destanlarındaki gibi canlı, dekorlu ve hareketli bir hayatı tasvir etmekten pek uzaktırlar. Bu hâtıralar, şüphesiz X-XI. yüzyıllarda *Sirderya* boylarında ve onun kuzeyindeki bozkırlarda yaşayan *Oğuz* elinin yabgularına aittir. Tarihçe bu yabguların yaşayışları ve hattâ adları üzerinde bilgimiz yoktur. Bundan ötürü de, rivayetlerde bu hususta verilen haberleri kontrol etmek imkânına sahip değiliz. Yani bu rivayetlerdeki, destanî unsurları bir tarafa bırakarak onların özünü teşkil eden kısmın gerçekliğini doğrulayabilecek tarihî delillerimiz yoktur. Bu böyle olmakla beraber, rivayetlerdeki yabgu adlarının ve bazı olayların bilerek uydurulmuş olduklarına ihtimal verilemez. Hattâ belki bunların gerçek bir mahiyetleri oldukları bile söylenebilir. Râviler, yabgu sözünün hükümdar unvanı olduğunu bilmemektedirler. Gerçekten, Selçuklu ailesinin ilk faaliyete geçtiği zamanlardan sonra, bu unvan umumiyetle *İslâm* ülkelerine gelen *Türkler* arasında kullanılmamış ve böylece unutulup gitmiştir. Bu sebeple râviler, onun hükümdar unvanı olduğunu bilmedikleri, isim sandıkları için bu kelimeden sonra bir çok kere han unvanını da koymuşlardır. Biz yabguların nâibleri olduğunu ve bunlara *kül erkin* denildiğini biliyorduk. Rivayetler bunu doğrulamıştır. Ancak, *yabgu* gibi, *kül erkin'in* de bir unvan olduğu unutulmuştur. Türkiye Selçukluları devleti teşkilâtında *saltanat nâibliği* (niyâbet-i saltanat) memuriyeti vardı[61]. Bu memurluğun yabgularınkinden gelebileceği ihtimali her halde düşünülebilir. Nâiblik müessesesi Dede Korkut destanlarında da açıkça görülmektedir. Orada büyük beylerin ve şehzadelerin nâiblerinden bahsedilmektedir. Rivayetler de, nâible beraber bir de vezirden bahsediliyor. Acaba yabguların nâibden ayrı olarak verzirleri de var mı idi? Biz bundan şüphe ediyoruz. Her halde, Yabguların en yüksek iki memuru *kül erkin* (nâib) ile *subaşı* (ordu kumandanı) idi[62].

[61] İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı devleti teşkilâtına medhal,* T. T. K., İstanbul, 1941, s. 101.

[62] Bu hususda *X. yüzyılda Oğuzlar.*

I. Türk Hanlarının Soy Kütüğü

Ulcay Han
(Nuh Peygamber oğlu, Yâfes)

Dib Yavku

Kara Han — Kür Han — Küz? Han — Or Han

Oğuz Han

Gün Han

2. Yabgular Soy Kütüğü

Dib Yavku — Beyleri: *Salur* Ulaş, oğlu Ulat; Yazır Alay, oğlu Bulan; Dib Cenkşü, oğlu Dürkeş; Döğer Taş Beg, oğlu Yalgu? Beg; Bayındır Tülü Hoca
Naibi: Alaş Oğlu Olsun

قورس یاوقو
|
قورویساق
(90 _ yıl)

İnal Yavku (yabguluğu 120 yıl rivayet olarak) — Karu Dede Gezençük, Veziri: *Salur* Damkak, Naibi: *Salur* اورکسی

inal Soyam Yavku 7 yıl — Veziri: *Salur* کفنی خواجه
Naibi: *Yıva* شایان

Ala Atlı-Kişi Donlu-Kayı-İnal — *Bayat* Kara Hoca oğlu Korkut Ata,
Naibi: *Bayındır* Dönger oğlu Erki
Veziri: Doğer آیلدور Kül Erki
(32 yıl nâiblik, hükümdarlık)

Tuman
(100 gün)

Tiken Bile Er Biçgen Kayı Yavku
(90 yıl)

Ula Demür Yavku
(75 yıl)

3— Kara Han ve Buğra Hanlar'a Dair Rivayetler:

Bu bölümde Kara Han ve Buğra Hanlar ve onların soyundan hükümdarlardan bahsediliyor[63].

Kara Han yirmi yıl saltanattan sonra ölüyor ve yerine oğlu Buğra Han geçiyor. Buğra Han'ın İl - Tekin, Kuzu? Tekin (قوزو تكين) Tekin ve Beg Tekin adlı üç oğlu vardı, *tekin, "güzel yüzlü"* demekmiş. *Buğra hant* aşı da bu hükümdara aittir. Rivayet olarak anlatıldığına göre, bir gün acıkmış olan askerleri Buğra Han'a *"ne yemek yapalım"'* demişler. O da acele ile bir mikdar unu hamur yapıp yassıltdıktan sonra tencereye koyuyor. O tarihten bu zamana değin bu aş onun adiyle anılıyor[64].

Buğra Han'ın zamanı adalet içinde geçmiş ve halk müreffeh bir hayat sürmüştür. Buğra Han'ın Bayra (بايره) adlı bir hatunu vardı. Bayra Hâtûn çok akıllı bir kadın olup devleti, daha ziyade o idare ediyordu. Bayra Hâtûn aynı zamanda hükümdarın üç oğlunun da anası idi. Bir gün ansızın öldü. Buğra Han sevgili karısının ölümüne pek üzüldü. Üç yıl çadırından

[63] Yap. 388 a

[64] Gösterilen yer. *Şirazlı* Ebû îshak'ın (XV. yüzyıl) *Divan-i et'ime* yani *aşların diva*-m'nda geçen *buğra* şüphesiz bu yemekten başkası değildir, *buğra aşı* burada en ünlü yemeklerden birisi olarak görünüyor. Bu yemek bir *Horasan* yemeği olup, *Fars'ın muza'fer* denilen pilâvı onun rakibi idi. Hattâ şâir *Şehname* tarzında her iki yemeği birbiri ile savaştırır ve *muzafferi* galip getirir (Habib-i İsfehanî yay., İstanbul, 1303, s. 105, 118). Şâirbuyemeğin sabah yendiği zaman ayrı bir lezzeti olduğunu soyuyor (s. 15). Fakat o, *buğra'nm* nasıl yapıldığını açık bir dil ile anlatmamakta yani buy emeğin tam bir tarifini vermemektedir. Bununla beraber sözlerinden anlaşıldığına göre, bu yemek, *un* (yahut hamur parçaları) *yağ, nohut, şalgam, havuç, soğan, sarmisak ve hattâ sirke* gibi maddelerden yapılıyordu. Yeğmeğin tepesinde *kavrulmuşet?* (kalye) vardı ve üzerine de *katık* serpiştirilmişti (s. 112). Yinetürkçe bir kelime olan *katık'm, yoğurt,keş,turşu* ve bazı nebatlardan meydana gelmiş bir karışım olduğu söyleniyor *(Tercüme-yi burhan-ı katı',* II, s. 293). Belli başlı farsça sözlük yazarlarının Ebu 1shak'ın divanının hemen her sahifesinde geçen ve yine orada *muza'fer* ile yemeklerin pâdişâhları olarak gösterilen *buğra* hakkında doğru ve tam bir bilgi sahibi olmadıkları görülüyor. Asım Efendi (I,s. 289), bu yemek için, "bizim diyarda *Acemyahnisi,* bazı diyarda *salma aşı* dedikleri yemektir sözünden sonra, *boranının buğra hânî'nin* muharrefi olduğunun denildiğini de kaydediyor. *Giyas ul-lûgafda.* buğra'nın *nohut* unu yuvarlaklarından yapılan bir yemek olduğu, *Ayin-i Ekberî'de* ise onun için *et, nohut,yağ, şeker, sirke* ve *havuçtan* yapılan bir nev'i pilâv deniliyor (Muhammed Pâdişâhı,'Ferheng-i Ânendrac, tahran, 1335, s. 739). *Ferheng-i Nizâm'Az.* ise (bk. *Ziya Sükûn, Farsça- Türkçe sözlük* İstanbul 1944, s. 346),buğra'nın hamur yuvarlağının *havuç* ve *şalgamla* pişirilmesinden yapıldığı söyleniyor ki Ebû İshak'm tarifine en uygun olanı da budur. Buğra'nın bu ad altında Türkiye'de tanınmamış olduğu anlaşılıyor. Fakat, şüphesiz başka adlar altında bu yemek biliniyordu. Nitekim Asım Efendi yukarıda bildirildiği üzere buna *Türkiye'de Acem yahnisi* ve *salma aşı* denildiğini yazmıştır.

Türkiye'nin birçok yerlerinde pişirilmekte olan *borani'nin* aynı yemek olduğu hakkındaki rivayet doğru değildir. Esasen Ebû İshak'm divanında *boranı ve börek* ayrıca zikrolunmaktadır (s; 10, 22, 42, 44, 48, 55, 58,84, 86,76, 101, 104). Ebû İshak'm divanı bize açıkça gösteriyor ki *Türkler'e* mahsus bir çok yemekler *İranlılar'a* geçmiş bir çok yemek ve yiyecek kelime ve ıstılahları da *farsça*'da yer almıştır. Bu hususun, *tutmaç ve* diğer bazı *Türk* yemekleri üzerinde hazırlamakta olduğumuz bir yazıdan iyice anlaşılacağını sanıyoruz.

dışarı çıkmayarak Bayra Hatun için yas tuttu. Bu yüzden güçsüz bir koca haline geldi. Beyler ona üç oğlundan hangisinin kendisine vekil (kaim-i makam) olmasını istediğini sordular. Buğra Han bunu onların isteğine bıraktı. Beylerin, üçünün de tahta lâyık olduklarını söylemeleri üzerine: *"her nesnenin ortası beğenilir'"* cevabını verdi. Beyler hanın, ortanca oğlunu tavsiye ettiğini anlayarak Kuzu Tekin'i hanlık tahtına çıkardılar. Kuzu Han bir gün babasını ikna ederek ava götürdü. Avda Kuzu Han, Buğra Han'a: "ben *sizin için bir kız alıb onu annem yerine koyacağım"* dedi. Buğra Han ağladı ve: *"hangi kadın annen* Bayra *Hatun'un yerini alabilir. Üstelik kadının baba ile oğul arasına fitne ve fesat sokmasından korktuğum için evlenmekten çekiniyorm"* dedi. Kuzu Han, bu hususta da babasını ikna ederek onu beylerin başı Günce (كونجه) nin kızı ile evlendirdi. Fakat Buğra Han'ın korktuğu oldu. Evlendiği kadın, Kuzu Han'a sevgisini bildirdi. Kuzu Han'ın bunu redetmesi ve onu kocasına karşı hiyanetinden ötürü cezalandıracağını söylemesi üzerine daha önce davranan kadın, Kuzu Han'ın kendisine tasallut etmek istediği iftirasını ortaya attı. Bu zamanda *Dev kayası* denilen yüksek bir dağın eteğinde 2 ejder varmış. Herhangi bir kimse bir suç ile itham edilir ise bir azası sakatlanıp ejderlere götürülürmüş. itham edilen, suçsuz ise ejderler kendisine bir şey yapmazlar ve azasını eski haline getirirlermiş. Kuzu Han babasının buyruğu üzerine, gözlerine mil çekilerek ejderlerin önüne götürülüyor. Ejderler, suçsuz olduğundan ötürü, ona bir şey yapmayıp gözlerini iyi ediyorlar.

Kuzu Han, sadık atabeyi (metin: atalık) ve ordusunun kumandanı Sarı Kılbaşile yurda dönünce, yağının, babası Buğra Han'ın üzerine saldırmış olduğunu öğreniyor. Bunun üzerine harekete geçip düşmanı yenerek babasını kurtarıyor. Üvey annesi iftiracı kadın, ağır bir şekilde cezalandırılıyor. Sonra Buğra Han ölüp yerine faziletli oğlu Kuzu Han geçiyor.

Oğuznâme'deki bu Buğra Han'ın Kara Hanlılar'dan hangi Buğra Han olduğunu anlamak pek mümkün -olmasa gerek. Bu Buğra Han belki de 992 de *Buharaya* giren aynı addaki *Kara Hanlı* hükümdarını ifade etmektedir. Çünkü, bu tarihî Buğra Han'ın (ölümü aynı yıl) da üç oğlu vardı. Fakat bunlar tarihçe, Yusuf Ahmed ve Ali olmak üzere, islâmî adları ile tanınmışlardır[65].

Kuzu Han *Talas'da* tahta çıkarak 75 yıl hanlık ediyor. Onun ölümünden sonra, akrabasından Yukak (يوقاق) *Külenk* (كولنك) denilen yerde tahta oturup 7 yıl hüküm sürüyor. Bunu da Kara Arslan Han takip ediyor. Bu da كولنك de tahta çıkıyor. Tekrarlanan bu yer adının nerede olduğu bizce bilinmemektedir. X. yüzyılda *Karluklar* ülkesinde *Gülân* adlı bir kasaba vardı [66]. Acaba bu iki ad aynı yeri mi ifade ediyor?

Kara Arslan Han'ın kırk hâcibi vardı. Fakat o, *Suvar* elinden getirilmiş olan Suvar سوار adlı kölesini çok seviyordu. Bu yüzden onu

65 O. Pritsak, *Karahanlılar,* İslâm ansiklopedisi, cüz 58.

66 *X. Yüzyılda Oğuzlar,* s. 1959.

kendisine *inak* yaptı. Hâcibler köleyi kıskanıp ona iftira attılar. Sözde Suvar efendisini devirip kendisi onun yerine geçecekmiş. Arslan Kara Han bizzat tabutun içine girip kendisini kasden öldü göstererek gerçeği meydana çıkarıyor. Yalan sözlerinden dolayı hâciblerini cezalandırıyor, İnakı Süvar'ı ise sadakatından ötürü, ordu kumandanı ve naibi yapıyor[67]. Arslan Kara Han 70 yıl mutluluk ve ululukla hükümdarlık ediyor. Bu kadar uzun zaman hanlık yapmasına rağmen henüz oğulları çocuk yaşda oldukları için amcası oğlu "Osman" [68] yine *Külenk'te* tahta çıkıp 12 yıl hükümdarlık ediyor. Bundan sonra " ايلي " adlı birisi hükümdar oluyor. O çok yaşlı olduğu için ancak 3 yıl hanlık ediyor ve yerine oğlu Şa' ban (شعبان) geçiyor. Bu da 22 yıl hanlıktan sonra ölüp tahtını Turan Han'a (توران)[69] bırakıyor. Turan Han'ın bir kaç yıllık hanlığından sonra oğlu Ali Han ona halef oluyor. Ali Han selefinin aksine olarak *Teni Kenfde* tahta çıkıyor. Burada da yine sun'i bir bağlama mı vardır? Ali Han'dan öncekiler *Talaş'da* ve كولنك denilen yerde tahta çıkmışlarken Ali Han, *Oğuz* yabguları'nın kışlağı *Teni Kent'de* hükümdar oluyor.

Burada zikredilen hükümdarlardan hiç olmaz ise, baştakilerin Karalı anlı ailesinden oldukları şüphesizdir. Fakat görüldüğü üzere rivayetlerde bu ünlü *Türk* hanedanının tarihi hakkında önemli hiçbir haber yoktur. Râviler bize bir hükümdarlar listesi vermekte ve hükümdarlardan ikisine ait destanı mahiyette menkibeler anlatmaktadırlar. Bu listedeki bir kaç hükümdar adı Kara Hanlılar'ın tarihî soy kütüğünde görülebilmektedir.

4— Şah Melik ve Selçuklular ile ilgili Rivayetler:

Turan Han'ın oğlu olarak gösterilen Ali Han, mühim bir tarihî şahsiyetin babasıdır.

X. yüzyılda Oğuzlar adlı yazımızda destandaki Şah Melik ile ilgili haberlerin oldukça geniş bir tanıtmasını yapmıştık[70]. Burada bu haberlerin kısa bir özeti verilecektir.

Ali Han, kendisi *Amu* suyunun bu kıyısında oturmakta olup, suyun öbür kıyısında el halkından kalabalık bir küme yaşamakta idi. Bu kümenin başında bir kaç bey vardı. Bu beylerin ulusu yahut başı *Kayı* boyundan Korkut idi. Ali Han bu küme'nin başına çocuk yaşta olan oğlu Kılıç Arslan'ı gönderdi.

Kılıç Arslan'ın yanında atabeyi *Bügdüz* boyundan Kuzucuda vardı. Kuzucu, pek yaşlı bir koca olup, 180 yaşında idi. Kılıç Arslan ergenlik

[67] Yap. 389 a.

[68] Elimizdeki beş nüshada da bu adın yeri boş bırakılmıştır. Bu ad, metne asıl kaynağı bu *Oğuznâme* olan (III. Bölüme bk.) *Şecere-i Terakime'den* (Rusya yayını, s. 52, T. D. K., Yap 41 b) alınmıştır. Fakat asıl nüshada da böyle olduğu kesin olarak söylenemez.

[69] 1653 de (yap. 389b) نوران ; 1654 de: توران. Öteki nüshalarda da öyle. Ş. *Terâkime* de (Rusya yayını, s. 54 T. D. K. yap. 41b): *Baran.*

70 s. 157-158.

çağına girince vaktini sefahat ile geçiriyor ve beylerin kızlarına tasallut etmeye başlıyor. Halk ona adaletsiz Şah Melik adını verdi. Beyler onu öldürmek isteyince babasının yanına kaçtı.

Bu *Oğuz* kümesi arasında Toksurmuş İci adlı yoksul bir çadırcı vardı. Bu çadırcı, Kerekücü (کراکوجی) Hoca'nın oğlu idi. Toksurmuş îci'nin üç oğlu vardı. Tukak[71], Tuğrul, Arslan (Kılıç Arslan). *Oğuz* beyleri arasında Emirân Kâhin (امیران کاهن = Emren mi?) adlı bir fakih vardı. Emirân Kâhin, gizliliği bilen ve gelecekte ne olacağını anlayabilen bir insandı. Beylerin başı *Kayı* Korkut, ona Ali Han'la olan yağılığın nereye varacağını sordu. Miran Kâhin bir saat düşündükten sonra, Korkut Bey'e *"sizin aranızdan doğru, âdil, alp ve cömert bir kişi çıkacaktır"* dedi. Aynı günün gecesi Toksurmuş İci bir düş gördü: göbeğinde kökü kuvvetli ve dalları çok, üç ağaç biterek göğe doğru yükselmişti. Miran Kâhin, Toksurmuş'a, : *"bu düşü kimseye söyleme, senin üç oğlun da pâdişâh olacaklar"dedi.* Toksurmuş, bu yormaya şaştı. Çünkü pek yoksul idi. Bununla beraber iki üç çadır yapıp sattı ve elde ettiği para ile koyunlar satın alıp etlerini sadaka olarak dağıttı. Toksurmuş'un oğulları *alp veyiğit* kimseler olup *av* usullerini de iyi biliyorlardı. Bu sebeble onlara kuş beğliği verildi. Toksurmuş'un ortanca oğlu olan Tuğrul, az sonra, 40 bin atlı çıkaran bu *Oğuz* kümesinin başı oldu. 20 bin atlı ile üzerine gelen Ali Han'ın oğlu Şah Melik'i yenip, onu bazı beyleri ile tutsak etti. Şah Melik askerler arasında iki parça edilerek öldürüldü[72].

Bu haberler önemli bit târihî olayın destanî bir yankısıdır. Gerçekten, Şah Melik, Ali adında birisinin oğlu olup *Cend* hakimi idi. O Selçuklular'ın en amansız düşmanıdır. Selçuklular'ı ağır bir yenilgiye uğrattığı halde yine onlar ile barışmak istememişti. Şah Melik, Gazneli hükümdarı Mes'ud tarafından kendisini metbu tanıması şartı ile, 1040 yılında *Harizm* ülkesi hâkimliğine tayin edildi ise de 2 yıl sonra nefret ettiği düşmanlarının eline düşerek öldürüldü. Rivayette Şah Melik'in bir Oğuz yabgusu veya beyi olduğu açıkça söylenmediği gibi, orada Kara hanlar soyundan gelmiş gibi gösteriliyor. Tarihî kaynaklarda da bu şahsın hangi elden veya soydan olduğundan bahsedilmez. Şah Melik, belki de bir *Kıpçak* beyi idi[73].

Destana göre, oğlunun öldürüldüğünü, Tuğrul'un sultan olduğunu öğrenen Ali Han, bu olaydan 2 yıl sonra kederinden hastalanıp öldü. Tuğrul her yere adalet ve iyiliği yaydı. Ağabeyisi Tukak'ı *Gazne* hükümdarlığına, küçük kardeşi Arslan Şah'ı (Kılıç Arslan) Rum emirliğine gönderdi. Arslan[74], beylerinden İl Arslan Şah'ı *Ermen* ülkesinde bırakarak Rum'a gidip bütün bu ülkeye hâkim oluyor. Her yıl *Merv'de* oturan Sul-

[71] Bizim nüshada öteki nüshalarda gösterildiği gibi.

[73] 390 a-b.

[73] Tafsilât için, *X. yüzyılda Oğuzlar,* s. 156-158. Şah Melik'in nisbesi Barânî idi. Destanda dedesinin adı olarak Turan, yahut belki Boran deniliyor.

[74] Aynen böyle.

tan Tuğrul'a mal gönderiyor. Tuğrul, Hazret-i Muhammed'in peygamberlik ile gönderildiği zamanda 20 yıllık bir saltanattan sonra ölüyor[75]. Kendisine kardeşi Dukak (توقاق)[76] halef oluyor. Dukak'ta yedi yıl hükümdarlıktan sonra ölüp yerine Dokur Yavkuy (دوقور ياوقوى)[77] geçiyor. Rivayetlerde bu hükümdarın adının uygurca olduğu söyleniyor. O 12 yıl saltanat sürmüştür.

Görüldüğü üzere, bu heberlerde Selçuklular'ın bilhassa Şah Melik ile olan mücadeleleri anlatılmaktadır. Râviler, kendilerinden aşağı yukarı 250 yıl önce vukubulmuş önemli olayların Peygamber'in zuhuruna pek yakın bir zamanda cereyan ettiğini sanmışlar ve olayların cereyan tarzı üzerinde de, belki hayret edilecek derecede, yanılmışlardır. Râviler 250 yıl önce vuku bulan olayları bile, görüldüğü üzere, gerçekten çok farklı, karışık ve karanlık bir şekilde hatırlamaktadırlar. Gerek bu durum, gerek Tuğrul Beg'in babasının Mikâil, dedesinin Selçuk olduğuna dair şüpheye hiçbir surette yer vermemiz mümkün olamıyan tarihî bilgimiz karşısında, Tuğrul Beg'in babasının çadırcı, yoksul Toksurmuş, dedesinin de Kereküçü Hoca olduğuna dâir destanın ifadesi pek tabiîdir ki, hiçbir önemi haiz olamaz ve ona ufacık bir değer dahi verilemez. Dukak ve oğlu Selçuk muhakkak ki el halkından, yani alelade kimselerden olmayıp, beyler sınıfından idiler. Bunun için, *Oğuz* elinin aristokratik bir düzene sahip olduğunu bilmek elverir. Böyle bir düzeni henüz en belli başlı vasıfları ile muhafaza eden bir elde el halkından kimselerin yabguların en önemli memuriyeti olan sübaşılık mansıbına geçmeleri veyahut etraflarına büyük kitleleri toplayabilmeleri (esaslı deliller olmadıkça) kolayca kabul edilemez. Ancak, bey sınıfından şahısların başarılarıdır ki, el halkının onlara doğru akışına sebep olabiliyor.

[75] Yap. 390 b.

[76] Nüshalarda yeri açık bırakılmıştır. Buraya Tukak adının yazılacağı *Cami'üt tevârih'in* Gazneliler bölümünden (Ateş yayını, s. 3) anlaşılıyor. Şecere-i Terâkime de (Rusya yayını, s. 63, T. D. K, yap. 45 b) ise Arslan deniliyor.

[77] Bizim nüshalarda yeri açık bırakılmıştır. Bu ad, diğerleri gibi, Gazneli hanedanının ataları arasında geçiyor (Ateş yayını, s. 3).

Kara Hanlar Soy Kütüğü

Kara Han
(20 yıl)

Buğra Han

Iltekin | Kuzu Han (Talas'da 75 yıl) | Beg Tekin

Yukak (Butak?)
(کولنك'de, akrabası, 7 yıl)

Kara Arslan Han
(کولنك de 70 yıl)

< Osman >
(کولنك 'de, amcası oğlu, 15 yıl)

< ایلی >
(3 yıl)

Şa'ban
(22 yıl)

Turan Han

Ali Han
(Yeni Kent de, 20 yıl)

Kılıç Arslan
(Şah Melik)

5—Bazı Türk Hanedanları ve Ailelerine Ait Rivayetler:

Sultan Tuğrul'un 3. halefinden sonra *Mâvera-un-nehr'de* "Saman Yavku" denilen bir asilzade hükümdarlığa getiriliyor [78]. Sâmân Yavku'nun Samanlı ailesinin atası olduğu ve ona Sâmân Huda denildiği de belirtiliyor. Görülüyor ki, râviler, kendi zamanlarında, kavmî bakımdan artık türkleşmiş olan *Mâverâunnehr'de* saltanat sürdükleri için Samanlı hânadanmı da Türk sanmışlardır. Bu hanedanın Türk soyundan gelmemiş olduğu malûmdur.

Sâmân Huda'dan sonra Ağum Yavku (اغم) [79] hükümdar oluyor ve bunu da Köküm Yavkuy (کوکم یاوقوی) takibediyor. Böylece Oğuz yab-

[78] Bunun da yeri boş bırakılmıştır. Gazneli hükümdarlarının ataları arasında zikrediliyor (Ateş yayını, s. 3).
[79] Yap. 390 b.

gularından birisine ait yeni bir rivayete geçiliyor. Köküm Yavku küçük yaşta hükümdar olmuşdu. Devlet işlerini emirler görüyorlardı. Ülkenin de düşmanı vardı. Bu düşman Kara Şit adlı bir hükümdardı. Kara Şit, bir gün ordusu ile saldırıp Köküm Yavku ordusunu bozguna uğrattı. Yağı, Köküm Yavku'nun evini yağmaladı ve beşikte olan kardeşini alıp götürdü. Yağının yağma ile meşgul olduğunu gören Köküm Yavku, eli toplayarak yağının arkasından gitti ve onu bozguna uğrattı. Yıllar geçti. Köküm Yabgu'nun düşman tarafından götürülmüş olan kardeşi büyüyüp delikanlılık çağına geldi. Ona سرنك adı konulmuştu ve o düşman hükümdarının ordasında yani karargâhında çavuşluk ve kapıcılık yapıyordu. Köküm Yavku, kardeşinin isteği üzerine düşmana karşı yürüdü. Çetin bir savaştan sonra düşman yenildi ve Köküm Yavku'nun kardeşi tutsaklıktan kurtuldu. Köküm Yavku, yirmi yıl hükümdarlık ettikten sonra öldü. Kardeşi سرنك cesedi bir tabuta koyarak ağabeyisinin ölümünü 1 yıl gizledi ve kendisi devlet işleri ile meşgul oldu. Bir yıl sonra beyler toplandılar ve ona: *"bir yıldanberi sen hükmediyorsun. Ağabeyin yaşıyor ise onu bize göster. 0 öldü ise bu, ne zamana kadar gizli tutulabilir? Tahta sen geç"* dediler. Beylerin bu sözlerinde samimî olduklarına inanan سرنك: *"ağabeyim öleli bir yıl oldu. Düşmanlarım çok olduğundan ölümünü gizlemiştim"* dedi; hükümdarlık tahtına çıktı ve 10 yıl saltanat sürdü. Ondan sonra Sebüktekin hükümdar oldu ve onu oğlu Mahmud takip etti ki, *Kayı* boyundan ve "Köküm Yavkuy" soyundandı[80]. Mahmud, *Hindistan'da,* bazı yerleri aldı. Mahmud ölünce, oğlu Mes'ud yerine geçti. O kışlamak için *Cürcan* ve *Mâzendıran'a.* geldi. Bu esnada *Kınık* boyundan ve Selçuk uruğundan (ailesinden) Tuğrul Sultan, Çağır Beg ve Davut[81] *Men, Belh* ve *Herat'ı* almışlardı. Sultan onlardan vergi istedi ise de vermediler ve: *"biz malı kendi adamlarımıza veririz, zira biz dahi pâdişâh soyundanız"* dediler[82]. Çağır Beg ve Dâvud kineş yaparak Gazneliler'in baş kentini almayı kararlaştırdılar. Mes'ud bunu duyunca, 30 bin atlı ile onları *Merv'de* kuşattı. Bunun üzerine *Kınık* Selçuk'un oğulları Mes'ud'a elçiler göndererek, sabahleyin boyunlarına kefen dolayıb vergileri de yanlarında olarak katına geleceklerini bildirdiler. O gün Mes'ud'a armağanlar ve yiyecek (turgu ve tağar) gönderdiler. Fakat bir taraftan da elçiler ve casuslar vasıtasiyle Gazne hükümdarının bulunduğu yeri öğrendiler. O gece *Merv* camiinde duada: يَا دَاوُدُ اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْاَرْضِ âyeti okundu[83]. Dâvud bunun anlamını sorub öğrenince bu âyeti hayırlı fal saydı; sonra: تُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ

[80] Bizim nüshada yeri boştur. Gazneliler'in soy kütüğüne bk. (s. 3).

[81] Aynen böyle. Davud'un, Çağrı Beg'in Müslüman adı olduğu malûmdur.

[82] Yap. 390b. Ebûl-Ferec'in sözlerine göre (Tarih, türkçe tercüme Ömer Rıza Doğrul, T. T. K., Ankara, 1945,3. 299), Tuğrul Beg, Halife el-Kaimbiemrillah'ayazdığı bir mektubda: *"ben hür insanların evlâdıyım* ve *Hunların kıral hanedanına mensubum"* demişti.

[83] Sad sûresi, 25. âyet.

بيدك الخير انك على كل شئ قدير âyeti[84] okundu; onun da anlamını öğrendi ve hayırlı fal addetti; cür'et ve cesareti arttı; geceleyin kardeşi Çağır Beg ile [85] Mes'ud'a baskın yaptı. Askerler Mes'ud'u yakalayıp Davud'a getirdiler.[86]

Görülüyor ki, burada Gazneli hanedanı, KökümYavku ad ve unvanlı *Oğuz* hükümdarına bağlanmıştır. Sâmân Huda'dan sonra gelen Ağım Yavkuve ahvalinden bahsedilen Köküm Yavku, son *Oğuz* yabgularından olabilecekleri gibi, Köküm Yavku'ya ait haberin de bir gerçek esası olduğuna ihtimal verilebilir. Fakat onun düşmanı olan Kara Şit kimdir? Bu, belki de, *Oğuzlar"ın* kuzey komşuları *Kıpçakların* başbuğlarından birisi idi. Köküm Yavku ile ilgili rivayet, daha önce söylendiği gibi, *Oğuznâme'deki* diğer bazı kısımların yazılmasında da kullanılmıştır. Şöyle ki, Oğuz Han'a, cihangirlik faaliyetleri esnasında düşman bazı hükümdarlar bulmak için, Köküm Yavku'nun bu düşmanının adından da faydalanılmış ve Kara Şit adı, orada, Oğuz Han'ın çarpıştığı *Başkurt* hükümdarı olarak gösterilmiştir. Diğeri ise, Kara Alp (Kara Han) ile *Oğuz* yabgusu Ula Demür Yavku arasında bir kardeşlik kurulmuş ve Kara Alp'in beşikte iken düşmanı tarafından götürüldüğü, büyüdükten sonra geri döndüğü söylenmiştir ki, her ikisine de bu rivayetin esas olduğu açıkça anlaşılıyor.

Köküm Yavku'ya ait rivayet gerçek bir hâtıra olacaktır. Lâkin Sebük Tekin'in bu yabgu'nun soyundan olması doğru olamaz. Burada ya kasdî bir uydurma vardır yahut da râvî bunu böyle sanmıştır.

Bir defa rivayetlere, yukarıdan beri yaptığımız tenkidler ile, bu gibi hususlarda güvenilemiyeceği açıkça anlaşılmış bulunuyor. Biraz önce türklüğü asla kabul edilemiyecek olan Samanlılar'ın bile *Türk* gösterildiği söylenmişti. Diğer taraftan tarihî bilgimiz bu hususu pek doğrulayacak mahiyette değildir.

Bilindiği gibi Sebük Tekin bir *Türk* kölesi idi[87]. *Oğuzlar'ın* ozamanlar, *tekin* kelimesini gerek ad, gerek ünvan olarak kullandıklarına dair bol misaller olmadığı gibi, *Sebük* kelimesini de onlar herhalde sevük olarak telâffuz etmiş olsalar gerektir. Sonra, Sebük Tekin'in babasının Kara Beckem adını taşıdığı söyleniyor ki[88] Kâşgarlı[89], Oğuzlar'ın buna

[84] *Al İmran* sûresi, 25. âyet. Eski müellifler tarafından bu âyet çok zikredilir. İbn ul Esîr'egöre (Kahire, 1301, IX, s. 198-199) Tuğrul Beg, kendilerine bir tehdid mektubu gönderen, Sultan Mes'ud'a cevap olarak imamına bu âyeti yazmasını emir buyurmuştu (keza *Ahbar-ud devlet-is Selçukiyye,* M. İkbal yayını, Lahor, 1933,8. 5).

[86] Aynen böyle.

[86] Yap. 391 a.

[87] Ebûl Fazl-i Beyhakî, *Tarih,* Gani ve Feyyaz yay., Tahran, 1324,8. 202; Cüzcanî, *Tabâkat-i Mâsirî,* Abdulbayy Habibî yay., Kabil, 1355, s. 267; Barthold, *Türkestan,* (GMNS), 1928, s. 261.

[88] Cüzcani, gösterilen yer.

[89] *Beckem: "Savaş* günlerinde yiğitlerin belge olmak üzere takındıkları ipek parçası, yahut dağ sığırı kuyruğu. *Oğuzlar buna perçem* derler" (Kilisli Rifat, I, s. 401; Besim Atalay,

(yani beçkeme)*perçem* dediklerini açıklıyor. Cüzcanî'nin Sebük Tekin-in atalarına dair verdiği adlar arasında قرا يغان adı geçiyor ki,[90], bu kelimenin doğrusu قرايغا *(Kara Yağma)* yahut da قرايغان *(Kara Yağan)* olmalıdır. Eğer kelime birinci şekilde idi ise, bu ad, Sebük Tekin'in *Kara Yağma* da denilen *Yağma* elinden[91] olduğunu gösterebilir[92].

Rivayetlerde görüldüğü üzere -tabiî doğru olmayarak- Dâvud ile Çakır (Çağrı) Beg, ayrı ayrı şahıslar sanılmış ve Mes'ud'un da onlar tarafından tutsak alındığı söylenmiştir.

Selçuk'un Türk Hükümdarlarının çadırcısı, Kereküçü Hoca oğlu Toksurmuş'un oğlu olduğu yeniden kaydedildikten sonra, Harizmşah Sultan Muhammed'in en eski atası, Selçuklülar'ın hizmetkârlarından *Garcistanlı* Anuştekin'in de *Oğuz* elinden *veBeğdili* boyundan olduğu söyleniyor ki, bu da bize göre esassızdır. Tarihî bilgimize göre, Anuştekin, Garcistanlı bir Türk kölesi olup, Melik Şah'ın *taştdârı* yani *İbrikçi basısı* idi[93] ve onun Oğuz olduğuna daîr kaynaklarda en küçük bir işaret yoktur[94].

Destanda, *Oğuz* hükümdarlarının *Kayı, Yazır, Eymür, Avşar* ve *Begdili* olmak üzere beş boydan çıktıkları söylendikten sonra[95] *Salgurlu Fars Atabeylerinin* menşeine geçiliyor ve bu hususta şunlar yazılıyor[96]: "Şah Melik'in bozguna uğraması üzerine, bütün beyler (yani Şah Melik tarafdarı olan beyler) Kayı Korkut'un nökeri ve Şah Melik'in beğlerinden *Salur* Diklinin (سالور ديكلى) başına toplandı. Dikli (belki d (ديكلى n l i) kendi elinden olan 10 bin atlı ile göçerek Horasan'a geldi. Buradan yıllarca *Kûhistan, Tâbes* ve *İsfahan* taraflarına akınlar yaptı. Neticede Selçuklular ülkeyi (yani İran'ı) fethetmiş olduklarından onlara katıldı ve uzun zaman hizmetlerinde bulundu. Sonra oğulları *Fars'a* doğru gittiler

I, s. 483). Gerçekten, XII. yüzyılda *Hemedan* bölgesindeki *Oğuz-Tiva* boyunun beylerinden birisi *de perçem* adını taşıyordu (F. Sümer, *Oğuz Tiva boyuna dair,*Türkiyat Mecmuası, IX., s. 156).

[90] s. 267.

[91] Kâşğarlı, Kilisli Rifat, III, s. 25, Besim Atalay, III, s. 34.

[92] Kelimenin aslında kara yağan olması da belki muhtemeldir, *yağan* bilindiği üzere filin türkçe adıdır.

[93] İbrahim Kafesoğlu, *Harizmşahlar tarihi,* T. T. K. Ankara 1956, s. 37. Bu hanedanın soyu üzerinde müellifin mütalâaları için, s. 38 ve devamı.

[94] *İslâm* devletlerinin hizmetinde bulunan *Türk* kölelerinin kavmi menşeleri üzerinde esaslı bir bilgimiz yoktur. Bununla beraber bunlar arasında, *Oğuz* eline mensup olanların fazla olmadığını söylemek belki mümkündür. Mısır Türk-Memlûk sultanlarının ilki olan Ay Beg, *Türkmanî* nisbesini taşıyordu. Bu nisbe eski ve yeni bir çok müelliflere Ay Begin kavmî menşe itibari ile *Türkmen* olduğu fikrini vermişti. Fakat Memlûk müverrihlerinin tasrih ettiklerine göre (meselâ Makrizi*,Kitabus-sulûk,* Mustafa Ziyade yay., Kahire, 1934, I, s. 368), Ay Beg'e bu nisbe, ilk efendisi Türkmen Resul oğullarından birisi olduğu için verilmişti. Ay Beg, Türk idi (gösterilen yer) ve pek muhtemel olarak arkadaşlarından çoğu gibi bir *Kıpçak.*

[95] 12 numaralı haşiyeye bk.

[96] Yap. 391 a.

ve bu bölgeyi ellerine geçirdiler. *Salgurlular* da denilen *Fars Atabeyleri* onun soyundandır."

Fars Atabeyleri'nin dip dedeleri Mevdûd'un, Selçuklu emirlerinin çoğu gibi, köle değil bir *Salur* boybeyisi olduğu kesin olarak anlaşılıyor[97]. Fakat, *Oğuznâme*'nin artık iyice anlaşıldığını sandığımız hüviyetinden tabiî buradaki Dikli'yi Salgurlular'ın en eski atası olarak kabul etmekte şüphe etmemiz gerekiyor. Üstelik bu Dikli (دیکلی) kelimesi, üçüncü Salgur beyinin دكلا (تكله, دكله) adı ile bir benzerlik göstermektedir.

Destan'da bundan sonra elimizdeki bütün nüshalarda ad yeri açık bırakılmış bir emirin 1000 atlı ile Ceyhun'un orta kıyısında yurt tuttuğu, Kutlug Beg, Kazan Beg ve Karaman Beg'in onun uğulları olduğu ve bu zamanda da bu beyin torunları bulunduğu yazılıyor[98].

"Karaman, Eşref ve ilh..." gibi, *Rum Türkmenleri*'nin, Sultan Selçuklu Tuğrul'un Rum'a gittiğinde buyruğunda olan 20 bin atlıdan türedikleri, Sultan Tuğrul'un geri döndüğü ve orada yerleşen 20 bin atlının başında *Kınık'dan* Arslan Sultan'ın bulunduğu söyleniyor[99]

Oğuznâme, Yatırlar'a ait şu haber ile sona ermektedir: *"Oğuzlar'm* dağılışı ve Şah Melik'in bozgunluğu esnasında Yazır'dan bir bey ve Ali Han oğulları[100] *Yazır* yöresine gittiler ve *Hisar Tağ* (Dağ) da yurt tuttular. Onların oğulları ve soyu el'an oradadır."

Yazırlar'ın Horasan'da, kendi adları ile anılan yurtları ve şehirlerinin *Nesa* şehrinin batısında olduğu anlaşılıyor. Cuveynî'de *Yazır,* daima *JVesa* ile beraber zikrediliyor[101]. *Yazır,* XIV. yüzyılın ortalarında orta derecede bir şehir idi[102]. *Hisar Tağ'a.* gelince bunun da adı, *Hisar Tak-ı Yazır,* yahut sadece *Hisar Tak* olarak geçmektedir[103].

Yazırlarhn bu yurtlarında yerleşmeleri, Sultan Sancar'ı yenen *Oğuzların Horasan'ın* bir kısmını istilâları altına almaları ile ilgili olmalıdır. Çünkü, Selçuklu devrine ait kaynaklarda yer adı olarak ne *Yazır* ne de Hisar Dağı geçiyor. Bu *Yazırlar'a* XVII. yüzyılda *Kara Daşlı* deniliyordu.[104]

[97] *"Irak Selçukluları devrinde İran'da Türkmenler"* başlıklı yayınlayacağımız bir yazıda bu hususta tafsilâtlı bilgi verilmiştir.

[98] Yap. 391 a.

[99] Yap. 391 a.

[100] 1653 nr. lı nüshada Ali Han'ın oğulları olarak iki kelime var ise de okunamamıştır :

همچنین بوقت تفرّق اغوز و پراکندگی شاه ملك امیری از استخوان یازر وپسران علیخان ماس
نسو و نسجاب بطرف یازر رفتند ومقام و یورت بحصار طاق بینداختند وآنجا ساکن ومتوطن شدند
وهنوز اولاد واعقاب ایشان درآن دیار موجود اند والله اعلم بالصواب • (yap 391 a)

[101] Cuveynî, *Tarih-i cihanguşâ,* GMS, Leyden, 1912-1916, I, s. 118, 132,1i, s. 219.

[102] *Nuzhet ul-kulûb,* G. le Srang, GMS, Leyden, 1915, s. 159.

[103] Cuveynî, aynı eser, I, s. 120, 122. Bu eserde *Tak* yerine *Tak* yazılmış olup, naşir M. Kazvinî sonra bu yanlışlığın farkına varmıştır *{Tâddâştha-yî Kazvinî,* Tahran, 1334, II, s. 26).

[104] *Yazıtlar* üzerinde, F Sümer, *Bozoklu Oğuz boylarına dair,Dil* veTarih-Coğrafya dergisi, XI, s. 68-70.

Oğuznâme'nin muhtevasına dâir yapılmış olan şu tanıtma ve bunun üzerindeki tahlil ve tenkidlerimiz bu eserin tarihî bir kaynak olarak kullanılmasında hemen hiç bir fayda sağlanamayacağını göstermiştir sanırız. Buna karşılık ondan başka hususlarda bazı şeyler öğrenilebiliyor. Mesela, *Oğuzlar'ın* eski çağlarda adını aldıkları ve kendilerini onun oğulları sandıkları, teşkilâtçı ve fâtih büyük bir hükümdarları olduğuna inandıkları anlaşılmış olduğu gibi, *Oğuz* boyları, ile ilgili bazı haberler de elde edilebiliyor. *Oğuz* yabgularına ait hâtıralar, türlü bakımlardan haklı tenkidlere rağmen, tarihî bilgimizin olmamasından ötürü, her halde, büsbütün ilgimizin dışında kalmamalıdır.

Bu *Oğuznâme'nin* yazılmasına sebep olan âmil, üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Gerçekten böyle bir eserin yazdırılması şüphesiz ki en çok Selçuklu hanedanından beklenebilirdi. Fakat onların bu mahiyette bir eser yazdırdıklarını bilmiyoruz. Bu *Oğuznâme* ise Iran Moğol Hanları tarafından yazdırılmış büyük tarihin içinde bulunmaktadır. Bilindiği gibi, *Moğollar Türk* ve *İslâm* ülkelerine geldikken bir müddet sonra, *Müslümanlar'ın* kendilerini *Türk* saymaları üzerine bu adı benimsediler. Esasen her yerde *türk* çoğunluğu içinde kalmışlar, sür'atle türkleşmeğe başlamışlardı. Bunun neticesinde onlar *Türklük* şuurunun temsilcileri oldular ki, bunun en güzel delilini bize *Câmi'ut-tevârih* vermektedir. Bu eserde, *Moğollar'*-in yanında *Türk* ellerine de önemle yer verilmiş ve *Türkmenler*'in ensabı *Câmi'ut tevârih'in* I. cildinin başında -Moğollar'ın ensabından da önce- yazılmıştır. Gerek bu ensab bölümünde, gerek bu eserde, sadece *Oğuz* veya *Türkmenler'in* ensab ve destanî tarihlerinden bahsedilmiş, öteki *Türk* ellerinin ise hemen yalnız adları zikrolunup ne ensab ne de tarihleri yazılmıştır[105]. Bu husus, tabiatiyle, *Türkmenler'in* eserin yazıldığı devirde, *Moğollar* katında önemli bir siyasî mevkie sahip olmalarından ileri gelmiyor. Çünkü, ortada böyle bir vakıa yoktur. Aksine *Türkmenler'in* umumiyetle her yerde *Moğollar'a* karşı koydukları görülüyor. Hattâ bu yüzden, *Türkiye'deki Türkmenler, Moğollar'ın* şiddetli takiplerine maruz kalmışlardır. *Türkmenler'in* ensab ve destânî tarihlerine *Moğol* resmî tarihi olan *Câmi'ut-tevârih*'de ehemmiyetle yer verilmesi, tabiî eserin yazıldığı sırada onların kavmî varlıklarını kuvvetle muhafaza etmeleri ve mazilerinin de zengin olmasından ileri gelmektedir.

Câmi'ut-tevârih'deki Türkmenler'in ensab ve destanî tarihlerine ait bahisler *Türk* müellifleri ile *Türkiye* ve *İran'daki Türkmen* hanedanları katında büyük bir ilgi görmüştür. Bunlar *Türkmen* hanedanlarının atalarına ait bilgiler için âdeta baş kaynak mesabesinde tutulmuştur. XV. yüzyılda *Türk* hükümdarı II. Murad'ın sarayında atalara yani *Oğuz* eline ait hatırların canlandırıldığı esnada *Câmi'ut-tevârih'deki Oğuz* ensabına ait olan

105 Yalnız *Moğol* ensabı arasında *Uygurlar'ın* tarihinden de kısaca bahsedilmiş (Berezin, s. 158-164) ve *"bunların kitablarında görüldüğü gibi kıssa ve halleri* (yani tarihleri) *mufassal olduğundan"* sözleri ile *Uygurlar'ın* tarihlerinin ayrıca yazılıp bu esere zeyledildiği söylenmiş ise de (Berezin yay., s. 160, 163), ne yazık ki pek değerli bilgileri muhtevi olması beklenen bu *Uygur tarihi, Câmi'ut-tevârih* cildlerinde görülememiştir.

bahis de Yazıcıoğlu tarafından türkçeye çevrilmiştir[106]. Sonraki Osmanlı müelliflerinin *Oğuzlar* üzerindeki bilgileri en fazla bu çevirmeye-dayanmaktadır. Fakat, Yazıcıoğlu bizim *Oğuznâme'yi* çevirmemiş olduğu gibi, ondan her hangi bir şekilde de bahsetmiyor. Bu müellifin Dede Korkut'u Korkut Ata olarak zikretmesi ve Korkut Ata'nın Peygamber zamanında zuhur ettiğini söylemesi[107], onun bu Oğuznâmeyi görmüş olduğunu tahmin ettiriyorsa da bu hususda kesin bir hükümde bulunmak mümkün olmuyor. Yalnız Yazıcıoğlu *Uygur* yazısı ile yazılmış bir *Oğuznâme'den* bahsediyor ki[108], kaynağı olan Cami'ut-tevârih de böyle bir ifade yoktur. Bu *Uygurca Oğuznâme'nin* mahiyeti nedir? Acaba bu uygurca *Oğuznâme, Oğuz Kağan destanı* adiyle yayınlanan eser mi dir yoksa, bizim *farşça Oğuznâme'nin uygurcası* mıdır? Bu hususlarda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Yazıcıoğlu ile çağdaş ve onun gibi II. Murad'ın hizmetinde bulunmuş olan Şükrullah da elçilik ile gittiği Kara koyunlu hükümdarı Cihanşah'ın sarayında *Uygur* yazısı ile yazılmış bir *Oğuz tarihi* görmüştü[109]. Bu eser, şüphesiz Yazıcıoğlu'nun zikrettiği *uygurca Oğuznâmeden* başkası değildir.

Bundan 23 yıl önce rahmetli Hüseyin Namık Bey tarafından manzum bir *Oğuz Destanı* yayınlanmıştı[110]. Bu destan baştan ve sondan eksiktir. Dili *Çağatay türkçesidir.* Burada Kara Han'dan başlanarak Oğuz'un onunla savaşmasına kadar olan hayatı anlatıldıktan sonra, fetihlerinden bir kaç mısra ile bahsedilmiştir. Eksiklik bu mısralardan sonra başlamaktadır. Bu manzum *Oğuz destanı'mn* mahiyeti üzerinde fazla bir şey söylemek mümkün olmuyor ise de, bunun Reşidüddin'deki, ensab kısmının tercümesi olduğunu sanıyoruz[111] .

Eski müelliflerin, *farşça Oğuznâme'den* pek az faydalandıkları görülüyor. Bu husus, onlardan hiç olmaz ise bir çoklarının bu eseri elde edememiş olmaları ile de ilgili olsa gerektir.

[106] *Tarih-i âl-i Selçuk,* Topkapu sarayı, Revan ktp., numara 1390,8. 7-32.

[107] s. 24.

[108] *"El kıssa bunların nesebleri, rivayetin hakimleri ve muteber nâkilleri rivayetinden ki Uygur hattiyle Oğuznâme yazılmıştır...* (s. 8).

[109] *Behcet-ut-tevârih,* Nurosmaniye ktp., nr. 3059, s. 307, türkçe tercümesi Atsız, *Dokuz boy Türkler ve Osmanlı sultanları tarihi,* İstanbul, 1939, s. 27.

[110] Hüseyin Namık Orkun, *Oğuzlar'a.* dâir, Ankara, 1935, s. 96-207.

111 Ak-koyunlu resmî tarihi olan Ebu Bekr-i Tahranî'nin *Kitab-i Diyârbekriyye'sinde* Ak-koyunlu hanedanının atalarına dair yazılan şeylerde *Câmi'ut-tevarih'deki* ensab kısmından'da faydalanılmıştır. Bu hanedanın en büyük şahsiyeti olan Uzun Hasan Beg, *Oğuzlar'a* ait hâtıralara ve *Türk diline* değer veren bir hükümdardı. Rakibi Cihanşah'ın hususî kütüphanesinde ise, yukarıda da söylendiği gibi, *uygurca bir Oğuz tarihi* vardı. Kısaca şunu söyliyebiliriz ki, XV. yüzyılda, başlıca *Türkmen devletleri hânedanları'mn* saraylarında ataları olan *Oğuzlar'ın* hâtıraları canlı bir surette yaşatılmıştır. *Cûmi-ut-tevârih'deki Türkmenlere* ait ensab kısmının XIX. yüzyılda Kaçar hanedanı muhitinde dahi ilgi gördüğü anlaşılıyor. Mirza Ebûl Kasım, bu ensab kısmını aynen naklettiği gibi, *Oğuz* boylarının kendi çağında *İran* ve *Türkmen* ilinde yaşayan teşekkülleri hakkında da bilgi vermiştir *(Mecmua,* Tebriz, 1294, s. 396-423).

II.
UYGURCA OĞUZ KAĞAN DESTANI

Baştan ve sondan eksik olan bu destanın[112] nerede, ne zaman ve ne sebeple yazıldığı hususları iyice bilinmemekte idi. Fakat şurası muhakkaktır ki, bu eser, XII. yüzyılıdan sonra yazılmıştır. Burada da başlıca *Türk* elleri olarak *Uygur, Kanlı, Kıpçak, Karluk ve Kalaçlar'ın* adı geçiyor. Bunlardan *Kanlılar,* çok yukarıda söylendiği gibi, yeni bir teşekkül olup, ancak XII. yüzyılda meydana çıkmışlardır. Bu elin yurdu ise aynı yüzyılda *Sir suyu* ve *Talas'ın* kuzeyinde idi. Sonra destandaki *Altun Kağan* ve Çürçet *Kağan* adları ile[113] tabiî 1125 de *Çin'e* hakim olan Tonguz hanedanı yani Kinler kasdedilmektedir. Destanda *Bozok* ve *Üçok* adlarının da geçmesi[114], destan kahramanı Oğuz Kağan'ın, *Oğuz* elinin destanı atasını ifade ettiğinde şüphe bırakmıyor. Yukarıda adları geçen *Türk* elleri, *Uygurlar* dışta kalmak üzere, X. yüzyıldan itibaren *batı Türk eli ve* onun batı ve güneyindeki ülkelerde yaşıyorlardı. Bütün bu hususlar bize destanın XII. yüzyıldan sonra *Batı Türk eli* veya ona komşu bir ülkede yazılmış olduğunu göstermektedir. Yine destandaki Urum Kağan, Uruz (Urus=Rus), Saklap, *İtil, Şağam* (Şam = Suriye) gibi batı ülkelerine ait el ve yer adları da[115] bunu kuvvetlendirmektedir. Buna karşılık, doğu ülkelerine ait ancak, Altun Kağan, *Çürçet, Tangut* ve *Barkan* gibi bir kaç isim görülüyor.[116] Eğer destan *Uygurlar* yurdunda veya ona komşu bir ülkede yazılmış olsa idi onda, buralara ait isimler görmemiz pek muhtemeldi.

İmdi, destanda *Uygur* adının bulunması, onun *Uygur* dil ve yazısı ile yazılması ve orada, bir çok *moğolca* kelimelerin varlığını da gözönüne alarak, bu eserin *Moğol* devrinde yazılmış olduğuna hükmedebiliriz. Acaba bu destan *Moğol devrinde* hangi ülkede yazıldı? Bizim kanaatımıza göre, bunun da cevabını *Câmi'ut-tevarih'deki Oğuznâme* verebilir: bu ülke *İran'dır.* Yani bu destanı da, *Cami'ut-tevârih'deki Oğuznâme'nin* yazılmasına sebep olan, *İran'da.* XIV. yüzyıl başında İlhanlı sarayında doğan *Türk* adı altındaki geniş kavmiyetçilik şuuru meydana getirmiştir. Çünkü, bu destanda da Oğuz Kağan başlıca Türk ellerinin hükümdarı olarak gösterilmiş (hattâ bunlar arasında *Türk* olmayan *saklat* da var) ve onların birbirinden uzak yerlerde yaşamaları Oğuz Kağan'ın cihan fetihlerine bağlanmıştır. Bu husus ise ancak böyle bir şuur ile ilgili olabilir. Herhalde yalnız *Oğuz* eline ait olan bu destanın aslında böyle sözler bulunmuyordu. Şimdi artık bu destan ile farsça *Oğuznâmey'yi* karşılaştırabiliriz. Bu karşılaştırma, bize ikisi arasında konunun plan ve ana hatlarının aynı olduğunu göstermektedir.

[112] *Oğuz Kağan destanı,* W. Bang ve G. R. Rahmeti, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk dili semineri neşriyatından, İstanbul, 1936.

[113] s. 16, 24, 26.

[114] s. 32.

[115] s. 18, 20, 22, 26.

[116] s. 26, 28.

Yani her ikisinde de konu Oğuz Han'ın cihangirliği olup, bu cihan fütuhatının coğrafyası ve bölgeleri esas itibariyle birdir. Her iki eserde de *Türk* ellerinin sayısı ve adları aynıdır ki, bilhassa bu keyfiyet her ikisinin aynı şuurun saiki ile ve aynı mekân ve zamanda meydana geldiğini ispat eden en önemli delildir. *Uygurlar* her ikisinde de, Oğuz Han'ın dayandığı ana el olup öteki eller bu ellerden çıkmış gibi gösterilmişlerdir. Bu ellerin birbirlerinden uzak yerlerde bulunmaları yine her iki destanda da aynı sebebe yani Oğuz Han'ın fetihlerine bağlanmıştır. Bu ellerin ad almaları, farklı olmakla beraber, ikisinde de izah edilmiştir. *Kalaç* adının her ikisinde de, başlıca *Türk* elleri arasında yer alması, bu teşekkülden önemli bir kümenin destanların yazıldığı zamanda *Kum, Kaşan* ve *Sâve* bölgelerinde yaşamaları ile ilgilidir.

Uygurca destan da, Oğuz Kağan'a Bozkurt kılavuzluk ediyor. *Farsça Oğuznâme'de* ise Poştı Koca, bilgi ve tecrübesi ile kağanın fetihlerinde çıkan birçok güçlükleri halletmiştir.

Kısaca bu *Uygurca* destanın da, Gazan Han veya halefi zamanında yazılmış olduğunu düşünüyoruz. Bu destan, *Uygur bahsi* veya *bitikçileri* tarafından, esası Türkmen râvilerinden dinlenerek yazılmış olacaktır.

Sonra bu destan daha geniş bir şekilde ve *İslâmî* bir göz ile yeniden yazıldı ve böylece yukarıda incelediğimiz *farsça Oğuznâme* meydana geldi.

III.
ŞECERE-Î TERÂKİME

Hive hanı Ebulgazi Bahadır Han[117] bu eseri, *Şecere-î Türk'den* önce 1071 (1660-61) yılında yazmıştır[118]. Ebulgazi, ağabeyisi İsfendiyar Han'ın aksine olarak *Türkmenler'i sevmiyordu.* Bu yüzden *Türkmenler* de onu sevmemişler, İsfendiyar Han'ın ölümünden sonra Ebulgazi'nin hanlığını da kabul etmek istememişlerdi. Ebulgazi, han olunca, 1000-2000 kadar *Türkmen'i* hile ile gaddarca kestirdikten sonra, onlar üzerine bir biri arkasından kanlı akınlar yapmış ve neticede bir kısmına baş eğdirmişti. Bütün bunlara rağmen, *Türkmen* molla, şeyh ve beyleri : *"bizde bir çok Oğuznâmeler var. Fakat bir iyisi yok. Bunların çoğu yanlış ve bir birini tutmaz şeylerdir. Bundan dolayı, doğru ve değerli bir tarih olsa idi iyi olurdu"* sözleri ile kendisinden böyle bir eser yazmasını rica etmişler, Ebulgazi de onların bu ricalarını kabul etmişti[119]. *Türkmenler,* Ebulgazi'nin iyi tarih bildiğini öğrendikleri için ondan böyle bir ricada bulunmuşlardı. Ebulgazi ise, hiç değer vermediği ve kendi kavmi olan *Özbekler'in* eski düşmanı olarak gördüğü *Türk-*

[117] Bu müellifin hayatı hakkında, Z. V. Toğan, *Ebulgazi Bahadır Han,* î. A., IV, s. 79-83.

[118] Eserin bir nüshasının fotokopisi Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanmıştı (İstanbul, 1937). Bu yıl da *Şecere-i Terâkime'nin* Rusya'da, A. N. Kononof tarafından tenkidli bir yayını yapılmıştır (Sovyet ilimler akademisi, şarkiyat enstitüsü, Moskova-Leningrad, 1958).

[119] Kononof yay. s. 5.

menler'in parlak bir mazileri olduğunu biliyordu. *Türkmenler'in* ricasını da bundan dolayı kabul etmiş olsa gerektir.

Ebulgazi, bu eseri için, yukarıda incelenmiş olan farsça *Oğuzname'yi* baş kaynak olarak kullanmıştır. Yalnız eserinin başındaki *Tâ/es* ve oğullarına ait haberleri, Şerefeddin Ali Yezdî'nin mukaddimesinden almıştır.[120]

Şecere-î Terâkime'nin ikinci önemli kaynağı *Türkmenler'in* elindeki *Oğuznâmeler'di.* Bunlardan aldığı rivayetler ile kendi zamanındaki *Türklemenler'e* dâir verdiği bilgiler, eserin orijinal kısmını teşkil eder.

Şecere-i Terâkime'ye kaynak olan *Türkmenler'in* elindeki *Oğuznâmeler'in* mahiyetleri üzerinde tam bir bilgimiz yoktur. Bundan üçyüz yıl önce mevcut olan bu eserlerden şimdi bir tekinin dahi ele geçmemiş bulunmasına hayret edilebilir. Bundan ötürüde Ebül Gazi'nin bu *Oğuznâmeler'deki* haberlerden ne derecede faydalandığı üzerinde kesin bir şey söylenemiyor. Öyle sanıyoruz ki, o, *Türkmenler* arasındaki yazılı veya sözlü rivayetlerin belki hepsini eserine almadı.

Bu eserde, Oğuznâmeler'den veya onları bilenlerden alınmış rivayetlerin bize göre başlıcaları veya en önemlileri şunlardır.

I — Peçenekler (Becene) ile Salurlar Arasında Düşmanlık:

Bu düşmanlık 5-6 arka yani nesil sürmüş ve iki el arasında birçok savaşlar olmuştur. Bu savaşlarda üstünlük *Peçenekler'de* idi. Bundan dolayı *Salurlar, Peçenekler'e İt Becene* demişlerdir. *Peçenekler'in* Duymaduk (توعادوق) adlı bir hanları (pâdişâhı) vardı. Duymaduk, ordusu ile *Salurlar* üzerine akın yaparak, *Salur* Kazan Alp'in anası Cicaklı (جيجاقل) yi tutsak alıp götürdü. Üç yıl sonra Salurlar'ın başı Enkiş, kethüdasını mal ile Duymaduk'a göndererek karısını kurtarıyor[121]. Aynı olaydan eserin başka bir yerinde de yeniden bahsediliyor: *"Bir nâmede şöyle demişlerdir ki: Salur elinde* Enkiş (انكش) *adlı bir kişi vardı. Hatununun adı* Cicaklı[122] *oğlununki de* Kazan, *Salur* Kazan *denilen budur. 0 zamanda Becene elinin* Duymaduk *adlı bir pâdişâhı vardı. Bu pâdişâh* Enkiş'in *evine çapkun yaparak hatununu tutsak alıp götürdü. Üç yıl sonra* Enkiş *mal verip onu yanına getirtti. Bu hatun eve geldikten altı ay sonra bir oğul doğurdu,* Kazan *Alp: bu oğlanı nereden aldın diyerek deynekle vurup anasının başım yardı.* "Anası da oğluna yağı gelince kararıp (yani çok korkup) kaçıp gittiği, kendisinin de bozarıp deveye binerek oğlunun gittiği yere vardığı, İt *Beçene'nin* izinden yetip kendisini hâmile bıraktığı cevabını veriyor. Çocuk doğuyor ve ona köpeklere konan Eyrek (ايرك) adı veriliyor. Çünkü, o *İt Becene* elinden gelmişti. Bu Eyrek'in Arıklı adlı bir oğlu vardı. Müellifin zamanındaki *İçki-Salur'un* bu Arıklı'dan türediği söylenip durmakta imiş[123].

[120] Beyazit Umumî kütüphanesi, nr. 4975/-1, s. 30-40.

[121] T. D. Kurumu, yap. 29 b, Kononof yay. s. 41.

122 T. D. Kurumu fotokopisinde bu hatunun adı ilk önce, (yap. 29 b) Kononof yayınında olduğu gibi, جيجاقل sonra (yap. 49b) سيجاقل imlâsı ile yazılmıştır.

123 T. D. Kurumu, yap. 49b-5oa, Kononof yay. s. 70.

2—Salur Öğürcık (اوكورجيق) Alp'in Ataları, İnileri ve Oğullarının Zikri:

Türkmenlerin "tarih bilir kişilerinin" Öğürcık adlı yiğiti on altı arkada Oğuz Han'a şöyle ulaştırdıkları söyleniyor:

Öğürcık Alp, Kara Gazi Beg, Kara(قراج), nam Gazi (بنام), Borıcı Gazi (بوريجى), Kalal? Gazi (قلدل), İnal Gazi, Süleyman Gazi, Haydar Gazi, Ot gözli Urus, Kazan Alp, Enkiş (انكش), Ender (اندر), Ata, Temür, Salur, Tağ Han, Oğuz Han. Müellif bu adları yazdıktan sonra bunun doğru olmadığını çünkü, Oğuz Han'dan bu yana 5000 yıl ve Öğürcık'ın zamanından ise 500-600 yıl geçtiğini söylüyor. Ebulgazi, sözüne devamla buradaki yanlışın *Salur* Kazan'ın yedi arkada Oğuz Han'a ulaştırılmasından çıktığı, halbuki, Oğuz Han'ın Hazret-i Muhammed'den 4000 yıl önce, *Salur* Kazan'in ise, Peygamber'den 300 yıl sonra yaşadığını, kocamış çağında *Mekke'ye* gidip *hacı* olduğunu bu sebeble de *Salur* Kazan'in altı arkada Oğuz Han'a nasıl ulaştırılabileceğini soruyor. Müellif *Salur* Kazan'ın *Kayı?* Korkut ile[125] aynı zamanda yaşadığına da işaret ettikten sonra, Korkut'un Kazan'ı öğen şu dikkate değer manzumesini kaydediyor[126]:

"*Kazgurt* tağdın[127] öngür (اونكر) taşnı yuğarlattı
Salur Kazan ötrü barıb karyab tutdı
ît Becene görüb anî issi gitti
Alplar begler gören bar mu Kazan gibi

Bir kazanga kırk bir atnın etin saldı.
Ol kazangı sol eliği birlen aldı
Sağ eliği birlen ilge üleştürdi
Alplar begler gören bar mu Kazan gibi

Gök asmandın inib geldi tinli [128] yılan
Her âdemin yutar irdi görgen zaman
Salur Kazan başın kesti birmedi aman
Alplar begler gören bar mu Kazan gibi

Otuz kırk min leşker birle Kazan barıb
ît Becene illerini geldi kırıb
Bir nicesi kutuldular köp yalbarub
Alplar, begler gören bar mu Kazan gibi

124 T. D._ kurumu, yap. 47[11]- 48 Kononof yay., s. 65 - 66.

[125] Ebulgazî eserinde Korkut Ata'yi daima *Kayı* boyundan olarak gösterir. Bu, her halde bir yanılma ile ilgilidir. Farsça *Oğuznâme'de* Korkut Ata'dan başka olarak Ali Han'akarşı gelen Oğuzlardın başı *Kayı* Korkut Beg vardı. Ebulgazî'yi belki de, Bayat Korkut Ata'nın adaşı olan bu Korkut Beg'in *Kayı* boyundan olması yanılttı.

126 T. D. Kurumu yapı 48 a, Kononof yap. s. 66-67.

127 T. D. Kurumu fotokopisinde (yap. 48a.): *Gazgurtdın.* Bu şekilde vezni bozmamak için taşnı kelimesini taşını okumak gerekir *Kazgurt* yahut *Gazgurt* bizim Karacuk dağlarının bir kısmı sandığımız dağdır (36 nr. lı haşiyeye bk.).

128 T. D. Kurumu fotokopisinde (yap 48a): Doğrusu Kononof yayınında olduğu gibi, *tinli* yani canlı olacak.

Türk ve *Türkmen, Arab, Acem* raiyetler
Kaza'n kıldı *Müslümanğa* terbiyetler
Kâfirlerni kırdı uşal köp fırsatlar
Alplar begler gören bar mu Kazan gibi

Andın hüner göterdiler barca evli
Bazılarga orun berdi sağlı sollu
Bizge buldu kamuğ ilin ornu dinli [129]
Alplar begler gören bar mu Kazan gibi.

Seyyah Korkut olar buldun imdi bilgil
Ol Kazanın devletine dua kılgıl
Kervan gitti köp kiç kaldın yolga girgil
Alplar begler gören bar mu Kazan gibi".

Oğuznâmeler'den naklen verilen bu rivayetler pek dikkate şayandır. Görüldüğü üzere, bizim Dede-Korkut destanlarının baş kahramanı *Salur* Kazan, bu rivayetlerin de kahramanıdır.

Müellifin, bu rivayetlerde geçen *Becene eli'nin Oğuz-Peçenek* boyu olduğunu sandığı anlaşılıyor. Bizim kanaatırnıza göre, buradaki *Becene* sözü ünlü *Türk Peçenek* elini ifade etmektedir[130]. Çünkü, *Oğuz Peçenek* boyunun tarihçe varlığı anlaşılmış ise de, onun *Oğuzlar'ın* tarihinde, önemli bir rol oynadığına ve gerek müellifin asrında, gerek ondan önceki yüzyıllarda, *Harizm, Horasan* ve *Mâverâ-un nehr'deki Türkmenler* arasında, kuvvetli bir *Peçenek* teşekkülünün yaşadığına ait hiçbir bilgimiz yoktur. Öte yandan biz *Oğuzlar* ile *Türk-Peçenek* eli arasında savaşlar yapılmış olduğunu kesin olarak biliyoruz[131]. Bu sebepler ile, bu rivayetleri *Oğuzlar* ile *Peçenekler* arasındaki tarihî mücadelelerin destanı hâtıraları olarak kabul etmek gerekir.

Ebulgazi çağındaki *O ğuznâmeler'de* görülen *Peçenekler* ile ilgili bu hâtıraların ilk yazıldığı zamanı bilmemiz her halde mümkün olmamakla beraber bu zamanın yeni olmadığı muhakkaktır. Çünkü, X. yüzyılda vuku bulmuş olayların altı, yedi asır unutulmayarak oldukça canlı bir surette hafızalarda saklanmasına pek az ihtimal verilebilir. Bu sebeble, bu hâtıraların ilk yayazıldığı zamanın epeyce eski olduğu (XIII-XIV. yüzyıllarda) kuvvetle söylenebilir.

Hâtıralarda ilk önce *Peçenekler'in* bir galibiyetinden bahsediliyor. Yani *Salur* Kazan'ın babası Enkiş[132] zamanında *Peçenekler* Duymaduk adlı başbuğları kumandasında Enkiş'in ordası (karargâh)na baskın

129 -p. D. Kurumu fotokopisinde (48 a): *Dinli ornu.*

[130] Bu Peçenek eli hakkında, Akdes Nimet Kurat, *Peçenek tarihi,* İstanbul, 1937.

[131] *X. yüzyılda Oğuzlar,* s. 137.

[132] *Salur* Kazan'ın babasının adı Şecere-i Terâkime'deki rivayetlerde daima böyle geçiyor. Bu adın bu şekildeki okunuş şeklini tesbit edemedik. Görebildiğim tarihî eserlerde bu şekilde bir şahıs adına da rastgelmedi. *Dede Korkut destanlarında* Kazan'ın babasının adı Ulaş'tır. Her iki ad arasında az da olsa bir benzerlik göze çarpıyor. Acaba bunlardan hangisi doğrudur ?

yaparak ordayı yağmalamışlar ve karısı Cicaklı'yı de tutsak alıp götürmüşlerdir. Enkiş kethüdası (yani naibi, kül erkini) ile mal göndererek hatununu kurtarıyor. Korkut Ata'ya izafe olunan manzume ise Enkiş'in oğlu *Salur* Kazancın *Peçene/eler'e* karşı kazandığı parlak bir zaferi haber veriyor. Yani Kazan Beg, *Peçenekler'in* çoğunu kırmış ve onlardan bir nicesi de çok yalvararak canlarını kurtarmışlardır. Bu olaylar en kuvvetli ihtimal ile şüphesiz X. yılda vuku bulmuştur. 925 tarihinde de *Oğuzlarım* batı komşuları olarak *Emba-Yayık* arasında *Peçenekler'den* bir küme yaşıyordu. Yine aynı manzume de Kazan'ın birçok defa kâfirleri kırarak *İslâmlığa* ettiği hizmetler belirtiliyor. Dede Korkut destanlarında da Kazan ve arkadaşları Müslüman gaziler olarak görünüyorlar. Acaba gerçekde de böyle mi idi? Buna belki az ihtimal verilebilir ise de bu meselenin halli tabiî Kazan'ın yaşadığı zamanın iyice bilinmesine bağlıdır. Bu ise şimdilik mümkün değildir. Buna karşılık Kazan'ın soyundan gelen bir çok beyler'in gazi unvanını taşımalarının sebepsiz olmadığı, yani onların bu unvanları komşuları gayri *Müslim Türkler* (kıpçak-Kanlı) ile savaşmaları sonucunda aldıkları ileri sürülebilir.

3—Öğürcık Alp'a Ait Rivayet:

Salur Kazan soyundan gelen Öğürcık Alp, *Irak'a* hâkim olan *Bayındır* boyunun beyine baş eğmediğinden kendi boyundan 900 evlik ve *Karkınlar'dan* da 100 evlik bir topluluğun başında, Bayındırlar'dan kaçıp *Şamahi'ye* geliyor. Fakat *Bayındır* beyinden korktuğu için orada da durmayıp, *İtil'i* geçerek *Yayık* ırmağına geldi. O zamanlar آلكنك وقراقاش denilen yerde Kanğlı (yani Kanlı) lar yaşamakta idi. Bunların hanlarının adı Gök tonlu (كوك تونلى) idi. Öğürcık, bu hanın katına gelip bir çok yıl onun yanında kaldı ise de sonunda onunla da bozuşarak yanından kaçtı. Kök tonlu, arkasından yetip, bin evlik oymağından 700 evliğini tutsak aldı. Öğürcık, 300 evle kurtulup *Mankışlak'a* gelerek *Kara Han* denilen yerde 3 yıl oturdu. Öğürcık'ın gittiği yeri ancak üç yıl sonra öğrenen *Kanğlı* hanı ona karşı yürümüş ise de bunu öğrenen Öğürcık, *Balkan* dağına gitmiş ve orada yurt tutmuştur.

Bundan sonra Öğürcık'ın oğul ve torunlarından bahsediliyor[133].

Öğürcık'ın Kanğlı *(Kanlı)* hanı ile olan macerasının tarihî bir esası olmalıdır. Bu *Salur* beyinin eserin yazılışından beş-altı yüz yıl önce yaşadığı söyleniyor. Buna göre bu olay XI. yüzyılın ikinci yarısında veya XII. yüzyılda vuku bulmuş demektir ki, bunlar tarihçe de uygun zamanlardır. Bu rivayette, biz bazı *Oğuz* kümelerinin *Kıpçak-Kanlı'lar* tarafından *Aral'ın* kuzey ve batısından çıkarılmaları tarihî olayının yankısını görmek istiyoruz. Yalnız bu rivayette Öğürcık'ın *Irak'ta* hakim olan *Bayındır* beyine baş eğmeyerek *Kafkas* yolu ile *Yayık'a* gelmiş olması izah edilemiyor. Buradaki *Bayındir* eli adı ile Ak-Koyunlular mı kastedilmiştir? Gerçekten *Oğuz-Türkmen* kavmî şuuruna sahip bulunan *Ak-Koyunlu* hükümdarı Uzun Hasan

133 T. D. Kurumu, yap- 39b-40a Kononof yay. s. 67-72.

Bey'in, *Hazar ötesi Türkmenleri'ne.* karşı ilgi göstermiş olduğunu biliyoruz[134]. Bu sebeple Ak-koyunlular'ın resmen kullandıkları *Bayındır* adı altında bu *Hazar ötesi Türkmenleri* arasında tanınmış olmaları pek tabiidir. Fakat, bu husus XV. yüzyılın ikinci yarısında olduğu gibi, *Kanlılar'ın.* adları da XIV. yüzyıldan sonra geçmiyor.

4- Oğuz Elinde Beylik Yapan Bazı Kadınlar Hakkındaki Rivayet:

Türkmenler 'in tarih bilen *bahsüeri'ne* göre yedi kız bütün *Oğuz* elini *"ağızlarına bakdırıp"* çok yıllar beylik etmişlerdir. Bunların birincisi Altun Közgülü, سوندوك Bay'ın kızı ve *Salur* Kazan'ın karısı *"boyu uzun"* Burla idi. Bilindiği üzere, Dede Korkut destanlarında da *Salur* Kazan'm karısı olarak Burla Hatun sık, sık zikredilmekte ve aynı kelime ile (yani boyu uzun) vasıflanmaktadır[135].

İkincisi, Karmış Bay'ın kızı ve Memiş ? Beg'in (مامش) karısı Barçın Salur. Bu hatunun mezarı, *Sir* suyunun yakasında olup halk arasında ünü varmış. *Özbekler* bu mezara *"Barçın'nın gök kâşane"* derlermiş. Bu hatunun mezarı çini işi güzel bir kümbet imiş. Barçın Hâtûn ile ilgili sözler başka bir bakımdan da önemli olabilir. XII. yüzyıldan itibaren kaynaklarda *Sir* suyu kıyısında *Barçınlığ Kent* adlı bir şehir görülmektedir[136]. Şehrin adını, bu Barçın Hatun'un kümbetinden almış olması mümkündür.

Üçüncüsü Kayı Bay'm kızı ve *Çavuldur* Bala Alp (بلا آلب)'m karısı Şabatı (شاباق - Şahbahtı?) idi. Dördüncüsü Kondı (قوندى) Bay'ın kızı ve بياكان Alp'in karısı كونين كوركلى. Beşincisi Yumak Bay'ın kızı, *Karkın* Konak Alp'in karısı, كونين كوركلى. Altıncısı Alp Arslan'ın kızı ve كستان Kara Alp'in karısı كرجه بولادى ve yedincisi de Kanık (قنق) Bay'ın kızı Dudal Bay (دودال) oğlu Kımaç'ın (قماج) karısı Koğadlı (قوغادلى) idi[137].

[134] Uzun Hasan Bey, 875 (1470-1471) yılında şehzade Bâyezid'e gönderdiği mektubda, *Horasan* tarafında elde ettiği başarıları anlatırken parçalanma ve karşılıktan dolayı uzun bir müddetden beri *Mangışlak, Harizm* ve *Türkistan'da* oturmakta olan *Bayındır* ve *Bayat* ulusu ile *Oğuz* elinin kendisine baş eğdiklerini yazmıştır(Tâcizâde Sadi Çelebi, *Münşeat,* yayınlayanlar, Necati Lugal - Adnan Erzi, İstanbul, 1956, s. 34-35; keza Fatih devrine ait *Münşeat mecmuası,* N. Lugal - Adnan Erzi, İstanbul, 1956,8.90).

[135] T. D. Kurumu fotokopisinde (55a): altun kürsülü. Kononof yayınındaki közgü, közgülü (yani aynalı) olsa gerek. Burada Burla, Burlar şeklindedir.

[136] XII. yüzyılın ikinci yarısına ait Harizmşah devleti resmî vesikalarında *Sir-derya* boylarındaki şehirlerden biri *olarak Barçınlığ Kend'in* de adı geçiyor (İ. Kafesoğlu, *Harezmşahlar tarihi,* s. 92, 93,95, 100). Cüveynî'de bu şehir, *Moğollar* tarafından zaptedilen şehirler arasında olmak üzere, çok defa *Cend* ile beraber zikrolunur *(Cihangûşa, 1, s.* 64, 67, 72,97). Barthold *(Uluğ Bey ve zamanı,* türkçe tercüme Tahir Oğlu Akdes Nimet, Türkiyat enstitüsü yayınlarından, İstanbul, 1930, s. 87),her iki şehrin XIV. yüzyılda mevcut olmadıklarını tahmin ediyor. Bu şehir *Barç kent* adiyle de tanınmış olup, *Cend* ile *Savran* arasında bulunuyordu (Barthold, *Orta Asya Türk tarihi hakkında dersler,* İstanbul 1927, s- 33 173, 176, fransızcası, *Histoire des Turcs d'Asie Centrale,* Paris 1945,s. 115ve 1. harita).

[137] T. D. Kurumu, yap. 55 a-b, Kononof yay. s. 79-80.

Şecere-i Terâkime'de, Türkmenler'in ellerindeki *Oğuznâmeler*'den ve *Türkmenler'in* tarih bilenlerinden nakledilen rivayetlerin belli başlıları veya bizim dikkatimizi çekenleri bunlardan ibarettir. Bunların tarihî eserlerde bulamadığımız Oğuzlar'a ait birtakım gerçek olayların yankılarını taşıdıklarını sanıyoruz. Bundan dolayı da bu rivayetler her zaman ilgimizi üzerlerinde toplamaya lâyıktırlar.

IV.

DEDE KORKUT DESTANLARI

1— Destanlar Ne Zaman Yazıldı?

Mısır Türk-Memlûkleri müverrihlerinden Ebûbekr b. Abdullah b. Aybeg ed-Devâdarî'nin 1310 yılına kadar gelen *Durer ut-ticân fîgurer il -ezmân* adlı eserindeki bir kayıt[138], elimizdeki *Dede Korkut destanlarının* XIII. yüzyılda veya XIV. yüzyılın ilk yıllarında, *Oğuznâme* adı ile, bir kitap halinde var olduğunu açıkça gösteriyor. Müellifin sözünü ettiği bu *Oğuznâme'nin* ne zaman yazıldığını kesin olarak bilmek mümkün olmamakla beraber, onun XIII. yüzyılın son veya XIV. yüzyılın ilk yıllarında yazılmış olması ihtimaline kuvvetle yer verilebilir. Çünkü, bu zamanlarda, İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın buyruğu ile *Türk ve Moğollar'ın* neseb ve tarihleri üzerinde çalışmalara girişilmiş ve bu çalışmaların neticelerinden olarak *Oğuzlar'ın* -nesebleri ve destanî tarihleri de yazılmıştı. Bu husus, Gazan'ın sarayında *Türk* adı altında geniş bir kavmiyetçilik şuurunun varlığını gösteriyor. *Dede Korkut destanları*'nın yazılması için de böyle bir şuurun olması gerekeceği düşünülebilir. Şimdiki halde, bizim destanların yazılmasında da *İlhanlı* sarayındaki bu kavmiyetçilik şuurunun yani atalara ait hâtıralara değer verme duygusunun veya bunun yarattığı mânevi havanın âmil olmuş bulunması mümkün ve muhtemeldir. Elimizdeki *Dede Korkut destanlarında* kahramanların *Azerbaycan'da* yaşar gibi gösterilmeleri ve hattâ *Gürcüler*'ce, baş kahraman *Solur* Kazan'ın *Tatar* adıyla vasıflandırılması[139],*Oğuznâmenin* belki de İlhanlı çevrelerinde yazılmış bulunması ile ilgilidir. Adı geçen *Memlûk* müverrihinin *Moğol* ve *Kıpçak* (Kıfçak)lar'ın katında önemli bir değeri olduğunu söylediği Ulu Han Ata Bitikçi'nin kitabının da[140] (bu eser bize kadar gelmemiştir), Gazan veya halefi Ulcaytu devirlerinde yazıldığı kuvvetle ileri sürülebilir.

Dede Korkut Destanları'nın XIII. yüzyılda veya XIV. yüzyılın ilk yıllarında *Oğuznâme* adı altında yazılmış olması, belki bunların unutulmaması-

[138] Süleymaniye, Damad İbrahim Paşa kütüphanesi, nr., 913, yaprak 202 a b; Orhan Saik Gökyay yayınının önsözünde (s. XLI) bu kaydın sureti ve tercümesi vardır. Orhan Saik Gökyay yayını (kısaltma Gökyay), *Dede Korkut,* İstanbul, 1938.

[139] s. 16, 53, Muharrem Ergin yay, (kısaltma Ergin) *Dede Korkut kitabı,* giriş, metin, faksimile, T. D. Kurumu, Ankara, 1958, s. 169, 235.

[140] Gösterilen yer.

na âmil oldu. Çünkü, esasen 3-4 yüzyıl önce yaşamış atalara ait hâtıralardan bahseden bu destanların hafızalarda daha uzun bir zaman saklanmaları mümkün olamazdı. Bu sebeple, bu *Oğuznâme'nin,* destanların elimizde bulunanlarına kaynak olmuş bulunması pek muhtemeldir. Yani bu *Oğuznâme* okunup ezberlenmiş ve bu ağızdan ağıza geçtikten sonra yazılmış ve böylece elimizdeki *Dede Korkut kitabı* meydana gelmiştir. Adı geçen Memlûk müverrihi sözünü ettiği *Oğuznâme'nin* elden ele dolaştığını yazdığı gibi, yine onun ifadesinden, ozanlar'ın bu destanları ezberliyerek kopuzları ile çalıp söylediklerini öğreniyoruz[141]. Ozanlar'ın *Dede Korkut destanları'nı* söylemeleri geleneği *Türkiyede'de* yüzyıllar boyunca devam etmiştir[142].

Elimizdeki *Dede Korkut kitabı'nın, Aybeg'in.* bahsettiği *Oğuznâme'nin* doğrudan doğruya bir nüshası olması, şimdi bahsedilecek olan hususlardan ötürü mümkün görünmüyor.

Destanların *Azerbaycan'da* yazılmış olduğundan şüphe edilmez. Gerek dil, gerek yer ve kavim adları bu hususu açıkça gösteriyor. Destanlardaki bazı isim ve hattâ bazı kelimelere bakılacak olursa, onların şimdiye kadar kabul edilmiş olan tarihlerden daha muahhar bir zamanda yani XVI. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış olduklarına hükmetmek gerekiyor.

Gerçekten, IV. destanda "Başı Açuk Tatyan" kalesinden bahsedilmektedir[143]. Bunlardan Başı Açuk, Safevî tarihçisi Hasan Beg *Rumlu'nun* (XVI. yüzyıl) çağdaşı olan *Gürcistan* hâkimi Bokrat'ın lâkabı idi[144]. Kanunî'nin *İran şahı* Tahmasb'a gönderdiği bir mektupta, kendi tâbilerinden olarak, Baş-ı- Açuk Melik adı geçer[145]. Başı Açuk adına daha önceki yüzyıllara

[141] Gösterilen yer.

[142] Bu hususda Dede Korkut destanlarının tesiri adlı bölüme bakınız.

143 *"Meğer Bası Açuk Tatyan kal'asından, Ak Saka kal'asından kâfirun casusu var idi"* (Gökyays. 47, Ergin s. 157).Bu ibare destanların heriki nüshasında da vardır (Ergin, faksimile, kısmı, s. 65, 71).

[144] درین سال [یعنی 950 = 1543] سلطان سلیمان پادشاه روم موسی پاشا را که حاکم ارض روم بود باشصت امیر سنجق بتسخیر گرجستان ارسال نمود رومیان بر حسب فرمان متوجه داوایل شدند ملك بقراط که بباش آچوق اشتهار دارد قلعه ایل را مستحکم ساخته . . .
(Ahsen ut-tevârih, G. N. *Seddonyay.,* Baroda, 1931, s. 306). Musa Paşa, Baş Açuk'un bir hiylesine aldanarak, baskına uğrayıp öldürülmüştür (Gösterilenyer). Musa Paşa, *Candar* (İsfendiyâr) hanedanından Kızıl Ahmet Beycin oğullarından idi. Hasan Beg *Rumlu,* kendisinin de *Çepni* korucuları ile katıldığı Şah Tahmasb'ın 953 (1546) yılındaki *Gürcistan* seferinde *Gürcistan* hâkimi dediği Baş Açuk'un *Saf evi* hükümdarının huzuruna gelerek hil'at giydiğini de yazıyor (s. 316). Baş(ı) Açuk, *Karadeniz* kıyısında, *Faş* ile *İnger* çayları arasında bulunan bölgenin hâkimi idi. Bu bölgenin merkezi *Kutatis* şehri idi. Başı Açuk adı daha sonraları onun hâkim bulunduğu bölgenin adı olarak kalmıştır (İskender Beg *Türkmen, Tarih-i âlem ârâ'yi Abbasî,* Tahran, 1334, 2. baskı, II. cild, indeks; Evliya Çelebi, *Seyahatname,* İstanbul, 1314, s. 320-321; ayrıca bk. Kırzı Oğlu M. Fahrettin, *Dede Korkut Oğuznâmeleri,* I, İstanbul 1952, s. 77).

[145] "Hususan tâife-i hâyife-i Gürciden nâm lain ki anın gibi bî din daima muharrik-i silsile-i fesad u isyan ve aheng-i inad u tuğyandan hâli olmayıp pirâye-i fazl-ı namütenahi olan ümera kullarımdan Baş Açuk (باش آچق)

ait eserlerde rastgelinmemesi, bu lâkabın yalnız Kanunî ve Şah Tahmasb'ın çağdaşı yani XVI. yüzyılda yaşamış olan *Gürcü* meliklerinden Bokrat'a ait olduğu ve bu adın bu yüzyıldan itibaren tanınmaya başlamış bulunduğu hususlarını doğrulamaktadır[146]. Tatyan'a gelince bu da, XVI. yüzyıldan önceki eserlerde görülemiyor. Busbek'in sözleri de bunu teyid etmekte ve bu sözün *Gürcü* krallarından birinin adı olduğunu göstermektedir. Tatyan yahut Dadyan, *Mıngreli* kiralı olup 1560 tarihlerinde *İstanbul'a* gelmiş ve *Avusturya* elçisi Busbek onu görmüştür[147].

Yine destanlarda *paşa, alay, sancak beyi* ve *gönder* kelimeleri de geçiyor ki, bunlar Osmanlı tesiri ile ilgili olacaktır. *Paşa* kelimesi, bulunduğu cümlede, Osmanlı devletindeki anlamı ile, kullanılmıştır, *"begün, paşanın himmeti* Kan Turalı'ya *oldı"* şeklinde olan cümlede de[148] ki paşa kelimesi ile *beylerbeyinin* ve *vezirlerin* kastdedildiği açıkça görülüyor. *Alay*[149] ve *gönder*[150] kelimeleri de yalnız Osmanlı devletinde kullanılmış olup bunların her ikisinin de *rumca* olduğu söyleniyor[151].

Yer adlarına gelince, bunlardan ancak bir kaçını XVI. yüzyıldan önceki eserlerde göremedik. Bu yer adlarının başlıcaları şunlardır: *Ağce kale*[152], *Ak hisar*[153], *Ağlağan* ve bir de *Cızığlar* olarak zikredilen

vilâyetinden nice nahiyeleri nehb u gâret ve ehalisini. kati u hasâret eyleyüb... (Ferudun Bey, Münşeat-ı selâtin, İstanbul, 1274, I, s. 625-626).

[146] Müverrih *Âli'nin* ifadesi de (Kırzıoğlu, gösterilen yer), Başu Açuk adının Bokrat'm lâkabı olarak XVI. yüzyıldan itibaren ortaya çıktığını doğruluyor.

[147] *Türk mektupları,* türkçe tercümesi, Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul i939> s- 163-170. Kaynaklarda Tatyan, Dadyan (داديان) yazılışı ile görülüyor (İskender Beg, II, indeks; Evliya Çelebi, gösterilen yer). Dadyan'da sonra bu kiralın hakim olduğu yerin adı olmuştur. Burası, *Başı Açuk* ülkesinin kuzeyindeki dağlık yer idi (İskender Beg, İndeks, bu bölge hakkında tafsilât için Kırzıoğlu, s. 112-113)-

[148] *«Çin nihâyet Tanrı'dan oldu. Begün, paşamın himmeti Kan Turalı'ya oldu* (Gökeay s. 70, Ergin s. 191).

[149] Ergin s. 230, 240, 241. *'Bayındır Han yirmi* dört bahadır sancak beyini Yigeneg'e yoldaşlığa bile koşdı" (Ergin s. 201, 204). *Osmanlılardan* başka Türk devletlerinde sancak beyi deyimi görülemiyor.

[150] Bu kelime destanlarda çok geçmektedir. Misal olarak şu sahifelere bk: Gökyay s. 18,22,24,57, Ergin s, 112, 114, 104, *"beş akçeli ulûfeciler"* sözü de geçiyor ki (Ergin s. 203), bilhassa ulûfeciler kelimesi de başka Türk devletlerinde görülemiyor.

[151] Alay maddesi, İslâm Ansiklopedisi, I, s. 294. Destanlardan birinde (Ergin s. 188): "kara saykalı "şapkalı" kâfir ibaresi de vardır.

[152] *Agçekale* daima Sürmeli ile birlikte zikrediliyor (Gökyay s. 58, 109, Ergin s. 176, 238). Sürmelü, Gökçe GöFün güneyinde bir kale olup, XIV. yüzyılda Sürmari (Surb mari) adını taşıyordu. Fakat XV. yüzyılın başında artık Sürmelü olmuştur (F. Sümer, *Azerbaycan'ın türkleşmesine umumî bir bakış* bakış, *Belleten,* sayı 83, s. 443 ve not 54). *Agçe kale'nin* Kanunî Süleyman *Haleb'de* kışlamakta iken *Fransa* kiralına gönderdiği mektubda 1549 da *Gürcistan'dan* fethedilen yerler arasında adı geçiyor (Feridun Bey, I, s. 606; yine bu fetih dolayısı ile *Peçevî'de* de kalenin adı zikrediliyor, tarih, İstanbul, 1283, I, s. 284). *Agçe kale Sürmelü* yakınında *Arpaçay'ın Aras'a* kavuştuğu yerde bulunuyordu (İskender Beg, II, s. 667, 688, 742, 1025; Kırzıoğlu, 58-61).

[153] Gökyay s. 109, Ergin s. 238. Bu kale Tortum tarafında olsa gerektir. Peçevî

yer[154]. Fakat bu yer adlarının, XVI. yüzyıldan önceki eserlerde görülmemesi tabiî onların bu zamanlarda mevcut olmadıklarına kesin bir delil olamaz[155].

Elimizdeki destanların XV. yüzyılda yazılı bir halde bulundukları üzerinde hiç bir bilgimiz yoktur[156]. Onlarda Ak-Koyunlu tesiri açıkça

(ı,s. 284) 1549 da Gürcistan'dan alınan kaleler arasında iki akçekaleden bahseder. Solakzade ise (Tarih, istanbul, 1298, s. 513) bu seferde alınan 15 kaleden birinin de Akçe Hisar olduğunu söylüyor.

[154] Bu iki yer hakkında Kırzıoğlu, s. 61-62, 80.

155 yine destanlarda *"Aygır gözler suyu"* adı geçiyor (Ergin s. 113,201). Bu çay Timur'un Zafernâmeleri'ndeki ايغر وكورلان yahut ايغروكرلان suyundan başkası olmıyacaktır. Bunun ise bugünkü Engür suyunu ifade ettiği anlaşılıyor. Timur'un (802-1400) yılında Sevanit (سوانيت) kalesini alması üzerine Gürcü hâkimi Görgin (كركين) ايغر وكرلان suyunu geçerek tutsak olmaktan kurtulmuştu (Nizâm-î Şâmî, *Zafername s- 216*; ondan naklen Ş. Ali Yezdî, *Zafernâme,* II, s. 247). Bir de Kars'ın kuzeyinde ve Çıldır gölünün az güney batısında küçük bir Aygır (Aighir) gölü vardır (H. Kiepert, *Nouvel carte generale des provinces asiatigues de l'empire ottoman,* Berlin, 1884).

Karadeniz kıyısında Arşun oğlu Direk Tekür'un elinde olduğu söylenen دوزمرد adlı kalenin yeri tâyin edilemiyor. Hasan Beg Rumlu'da (s. 353, 354), baş şehri كورى olan Gürcü kiralı لواسان'ın ülkesinde bulunan مزروت adlı yüksek bir kalenin adı geçiyor.

[156] Topkapı sarayında Yazıcıoğlu *Ali'nin Tarih-i âl-i Selçuk* adlı eserinin başındaki boş yapraklara yazılmış bir metinde bilindiği gibi, Dede Korkut destanları kahramanları ad ve sanları ile sayılmakta ve hattâ kahramanlara ait destanlardaki bazı sözler de bulunmaktadır Bu hususlar metinde elimizdeki destanların söz konusu edildiğini açık ve kesin bir şekilde göstermektedir. Bazı tetkikçiler (O. Saik Gökyay, Dede Korkut, XL; A. S. *Erzi, Ak-Koyunlu ve Karakoyunlu tarihi hakkında araştırmalar,* Belleten, sayı 70, s. 191-192; *M.. Ergin,* Dede Korkut kitabı s. 38), bu metinde geçen Emir Süleyman adının Yıldırım Bayezid'in bu addaki oğlu ve halefi Emir Süleyman'ı ifâde ettiğini sanmışlardır. Lâkin metindeki Emir Süleyman, destan kahramanlarından bazıları gibi bir benzetme için zikredilmiştir. Yani metinde öğülen kimsenin, Emir Süleyman gibi uğurlu olduğu söylenmektedir (metin için, *Tarih-i âl-i Selçuk,* Revan köşkü ktp. nr. 1390, baş tarafta, st. 6- 10; R. N. *Edgüer, Oğuz destanından bir parça,* Türk tarih, arkeologya ve etnografya dergisi, II, s. 243-249; Gökyay, s. 121, st. 11, 18). Nasıl ki yine öğülen kimse hakkında, Dede Korkut biligli, Salur Kazan saadetli, Bayındır Han devletli denilmektedir (gösterilen yerler). Şu izahat ile metindeki Emir Süleyman adının bu addaki Osmanlı hükümdarını ifade etse bile, metnin, onun zamanında yazılmış olduğunu göstermediği iyice anlaşılıyor. Metindeki Emir Süleyman'ın bu addaki Osmanlı hükümdarı olduğu hususuna gelince, bundan da şüphe edilebilirdi, Çünkü, öğülen şahsın uğuru herhalde dirayetsizliği ve sefahati yüzünden, fetret devrinin açılmasına sebep olarak, bütün hükümdarlık hayatı kardeşleri ile savaşarak geçmiş ve en sonunda da Bizans'a kaçarken öldürülmüş bir hükümdarmkine benzetilmezdi Üstelik bu Emir Süleyman, Enverî'nin *Düsturnâme*'sinde ki (Mükrimin Halil yay. İstanbul, 1928, s. 75-76) bir rivayette bahsedilen, Osmanlı hanedanının *Türkistan'daki* atalarından birisini ifade etmektedir.

işte bu hususlardan ötürü biz,vaktiyle destanların yazıldığı tarihi tâyin etmek bakımından bu ada bir değer vermemiştik. Metinde, öğülen ve kendisine iyi dileklerde bulunulan yani dua edilen zat, Otman Oğlu'dur (metinstr. 14son kelime). Bu Otman oğluna ait öğmeler arasında: "Ulu Sultan butağı, Gazi Han'ın torunu" sözleri de vardır.Bu

görülemiyor[157]. Destanlarda *Oğuzların* hükümdarı gibi görünen Bayındır Han'ın bunlara, *Bayındır* boyundan olduklarından, kendilerini Oğuz Han oğlu Bayındır'ın torunları sayan, Ak-koyunlu hanedanına yaranmak için sonradan katılması ihtimali var olmakla beraber bu hususta

Otman oğlu'nun *Osmanlı* hanedanından bir kimse olduğundan belki şüphe edilmez ise de kim olduğunu bilmek maalesef mümkün olmuyor.

Dede Korkut kitabındaki sonradan yazıldığı apaçık bir şekilde anlaşılan *Osmanlı* hanedanı ile ilgili olan kayıt, bilindiği gibi, Yazıcıoğlu'nun *Tarih-i âl-i Selçuk'unda* da aynen vardır (s. 26). Bu kaydın destandan Yazıcıoğlu'nun kitabına geçmiş olmasının anlaşılması, destanların XV. yüzyılın birinci yarısından önceleri yazılmış olduğu hakkında kuvvetli bir delil olabilirdi. Lâkin bu kaydın Yazıcıoğlu'ndan alınarak destanın başına yazıldığı anlaşılıyor. Çünkü, Dede Korkut, destanlarda bu sıfatla (yani Dede) olarak zikredilir. Halbuki kayıtta bu ad Korkut Ata'dır. Destanlarda Dede Korkut'un hangi boydan olduğu söylenmiyor. Halbuki kayıtta onun Bayat boyundan olduğu bildiriliyor. Korkut Ata şekli ilk defa olarak *Reşidüddin* Oğuznâmesi'nde görülür ve yine onun Bayat boyundan olduğu da yalnız burada söylenir. Yazıcıoğlu, Reşidüddin'in eserini biliyordu ve hattâ bu eserin Oğuz ensabına ait olan bölümünü türkçeye çevirmişti. Böylece bu müellif için, Oğuzlar'ın bu keramet ıssı olan Korkut Atasına âhir zamanda hanlığın yeniden *Kayı'ya* ait olacağı sözünü isnat etmesi güç bir iş değildi. En son olarak, yukarıdaki kaydın Yazıcıoğlu'nun içinde, Dede Korkut kitabında ise destanlar ile ilgili olmayan, eserin baş tarafındaki sonradan eklenmiş kısımda bulunduğunu da söyliyelim.

[157] Rossi, destanlardaki *Kanturalı'nın Ak-koyunlu* beylerinden Tur Ali Beg'i ifade ettiği fikrini ileri sürmüş *(II Kitab-ı Dede Korkut,* 1952, Vatikan, s. 33, 63) ve bu fikri de bazı tetkikçiler tarafından kabul edilmişti (Pertev Naili Boratav, *Dede Korkut hikâyelerindeki tarihî olaylar ve kitabın telif tarihi,* Türkiyat mecmuası, XIII, s. 33 ve not 3; *M. Ergin,* Dede Korkut kitabı, Giriş, s. 56).

Fakat şu hususlardan ötürü biz böyle bir birleştirmenin mümkün olamayacağını sanıyoruz :

1—Destanlarda Azerbaycan, Doğu Anadolu veya Türkiye'nin her hangi bir yerinde yaşamış hükümdar, emir, kahraman ve ilh.. gibi tarihî şahsiyetlerden hiç birisinin adı, açık ve seçik olarak geçmemektedir. Bununla ilgili olarak destanlarda tek bir misal bulmak mümkün değildir.

2— Esasen *Ak-koyunlular'ın,* XIV. yüzyılda Trabzon-Rum İmparatorluğu ile münasebetleri hakkında hâtıraları mevcut olup, bu da XV. yüzyılın ikinci yarısında *Ak-koyunlu* râvilerine dayanılarak yazılmış, resmî *Ak-koyunlu* tarihi *Kitab-ı Diyarbekriyye* vasıtasiyle bizce bilinmektedir. Buhâtıraise Duharlıboybeyisi Yusuf Beg'in *Trabzon-Rum* ordusu tarafından yenilip öldürülmesi, boy ve çoluk-çocuğunun tutsak edilmesi sebebiyle Kutlu Beg'in Trabzon tekfurunun üzerine yürüyerek onu bozguna uğratıp, Duharlılar'ı kurtardığı ve tekfurun kızını tutsak ettiğinden ibarettir (Diyarbekriyye, yap. 6a-b; A. S. Erzi, aynı yazı, s. 190-191). Bu hâtıranın da oldukça destanîleşmiş olduğu görülüyor; şöyleki Kutlu Beg 1352de Trabzon-Rum İmparatoru III. Aleksios'un kız kardeşi ile evlenmiş ve 1365 de kayınbiraderini Trabzon'da ziyaret etmişti (Lebeau, Histoire du Bas-Empire, Paris, 1820, XXI, s. 486-487; M. H Yinanç, *Ak-koyunlular* md., I. A., I, s. 254; A. S. Erzi, aynı yazı, s. 188-ıgo). Kısaca, *Ak-koyunlular'ın* XIV. yüzyıldaki Trabzon-Rum İmparatorluğu ile olan münasebetlerine ait hâtırası vardır ye bu hâtıra, anlaşıldığı gibi, *Kanturalı* destanından her bakımdan ayrıdır (A. S. *Erzi* de- aynı yazı, 187-192- bu bakımdan *Rossi'nin* fikrinin doğru olamıyacağını söylemişti). Diyârbekriyye'de (6b) Tur Ali Beg'in babasının adı Pehlivan *Beg'dir.* Bizim *Kanturalı*'nınki ise, *Kanlı Koca'dır.* Görüldüğü üzere Trabzon İmparatorunun kız kardeşi ile evlenen Tur Ali Beg değil onun oğlu Kutlu Beg'dir.

kesin bir şey söylenemiyor.[158] Çünkü, destanlarda Bayındır Han'ın babasının adı Kam Gan olarak gösteriliyor. Eğer Bayındır Han, destanlara sonradan katılmış idi ise babasının adının Gök Han olması gerekirdi. Nitekim resmî Ak-koyunlu tarihî olan *Diyârbekriyye*'de öyledir. Bu sebeble Bayındır Han adının yalnız anlam olarak değil bizzat kelime olarak da destanların aslında olması ihtimaline *"hiç bir suretle vârid görülemez"* denilemez. Yine destanlarda kahramanlar'in *ak renkli* sancaklarından bahsedil-

3—*Kantura* sözü eski bir kelime olsa gerek. Tanınmış arabca sözlükleri de ve hadîs kitablarmda Kantura oğulları (بنو قنطوراء) adının Türkler'i veya bir Türk elini ifade ettiği söyleniyor ve bunlar hakkında ünlü sahabe Azerbaycan fâtihi Huzeyfe b. el-Yeman'dan bir hadîs rivayet ediliyor:

وبنو قنطوراء هم الترك وذكرهم حذيفة فيما روى عنه في حديثه فقال يوشك بنو قنطوراء ان يخرجوا اهل العراق من عراقهم ويروى اهل البصرة منها كأني بهم خزر العيون خنس الانوف عراض الوجوه قال ويقال ان قنطوراء كانت جارية لابراهيم على نبينا وعليه السلام فولدت له اولادا والترك والصين من نسلها وفي حديث ابن عمرو بن العاص يوشك بنو قنطوراء ان يخرجوكم من أرض البصرة وفي حديث أبي بكرة اذا كان آخر الزمان جاء بنو قنطوراء وقيل بنو قنطوراء هم السودان

(İbn Manzur, *Lisân ul Arab,* Bulak, 1300, VI, s. 432; ayrıca *Tâc ul-arûs,* III, s. 510; İbn ül-Esir, *Nihâye,* Kahire, III, s. 314; Asım Efendi, *Kamus tercümesi,* İstanbul, 1305,11,8.646; *Tâddaştha-yi Kazvinî,* Tahran, 1336,III , s. 256-258). Kanunî *devrinde* Avdın'da yaşayan *Karaca koyunlu* adlı *Yörük* topluluğu oymakları arasında Kan Tura (قان طوره) adlı küçük bir oymak vardı (Başbakanlık arşivi, *vergi nüfus ve arazi defteri,* nr. 270, yap. 14a).

4.— *Kantura* sözünün süslü bir elbise veya süslü kaftan gibi bir giyim eşyası olması da pek muhtemeldir.XV. yüzyılda yazıldığı sanılan türkçe Ebû Müslim kitabında (bk.Tanıklariyle tarama sözlüğü, 1954, III, s. 406), kantura, bu anlamda geçiyor: *"kantura'nın sim saçakların dizine dökmüş".* Böylece bu kelimenin anlamı, kahramanın adının mantıkî bir şekilde izah edebilmesine imkân veriyor. Yani Kanturalı, kantura adlı elbisenin sahibi demek oluyor. Buna göre de Kanturalı kahramanın adı değil lâkabı olmalıdır.

[158] *Ak-koyunlular'ın* Hamza Beg'den (1435-1444) itibaren bastırdıkları paralarında Bayındır boyunun damgası görülmektedir (Ahmed Tevhid, *Meskukât-ı kadime-i Islâmiye katoluğu,* İstanbul, 1321, s, 475,478,481, 483) ki, bu damga *Kâşgarlıve Reşidüddin'dekiler'm* aynıdır. Ak-koyunlu ailesi, damgalarını yalnız paralarına değil, yaptırdıkları yapılara ve resmî vesikalara da koydurmuşlardır (misal olarak bk. *Arşiv kılavuzu,* İstanbul, 1938, I. VI. vesika). Hanedan âzası Bayındır Han' ın nesli olmakla övünüyorlar ve bundan çağdaşları olan hükümdarlara bahsediyorlardı. Bu ailenin en büyük hükümdarı olan Uzun Hasan Beg, yine Fâtih'e gönderdiği mektuplardan birinde *Horasan'daki* faaliyetini anlatırken *"bir zamanlar parçalanma ve karışıklıklar dolayisiyle Harizm, Mangışlak ve Türkistan'da yaşamak zorunda kalmış olan Bayındır Han ve Bayat kavmi ile Oğuz eli'nin",* kendisinin devlet hârimine sığındıklarını ve halı öpme şerefine nail olduklarını bildirmiştir (Fâtih *devrine ait Münşeat mecmuası,* yayınlayanlar, N. Lugalve A. Erzi, İstanbul, 1956,5.90; keza Tâcizade Sa'di Çelebi, *Münşeat,* yayınlayan aynı müellifler. İstanbul, 1956, s. 34). Hasan Beg'in *Oğuz* boylarından *Bayat'ı* da zikretmesi herhalde, Dede Korkutsun bu boya mensup bulunması ile ilgili olsa gerektir. *Ak-koyunlular'm* Bayındır Han soyundan geldikleri *Osmanlı* saray ve aydınlar çevresinde de biliniyor ve buna değer veriliyordu. *Osmanlı* divanından *Ak-koyunlu* sarayına yazılan mektuplardaki unvanlarda bu da yazılıyor (Feridun Bey, Münşeat, s. 314, 332). Müverrihlerde (Âşık Paşazade, *Tarih,* İstanbul, 1332,5. 182, 240; ondan aktarma Neşrî, *Cihannuma,* T. T. K., yayınlayanlar M. A. Köymen, F. R. Unat, Ankara, 1957, s. 821, faksimile yay. F. Teaschner, I,

mektedir[159]. Ak-koyunlular'ın sancağı da *ak renkli* idi[160]. Fakat diğer bazı *Türk* devletlerinin sancaklarının da *ak* renkte olduğunu biliyoruz[161]. Bütün bunlarla beraber resmî tarihlerinde bu destanlardan bahsedilmemesine ve bunların kahramanlarının adları geçmemesine rağmen, kavmi şuura sahip olduklarını, *türkçe'ye* değer verdiklerini pek iyi bildiğimiz Ak-koyunlu hanedanının [162], bu destanların yayılmasında ve daha çok tanınmasında âmil oldukları şüphesizdir.

Bilindiği üzere, destanlar: *"Hanım hey* hitabı ile başlamakta ve. hitab edilen hana *y'öm* (iyi dileklerde bulunma, dua) verilerek sona ermektedir. Bu husus destanlar'ın bir hana anlatılırken yazılmış olduğu kanaatini

Leipzig, 1951, s. 212; Tevârih-i âl-i Osman, Millet ktp., nr. 2080, yap. 150b), bu ailenin Bayındır Han soyundan olduğunu yazmışlardır. *Ak-koyunlu* ailesi ve devleti *İran* müverrihlerince de Bayındır Han[5] a nisbet edilmiştir (Yahya Kazvinî, *Lubb ut-tevârih,* Tahran, 1315 s. 291; *Gaffarı, Cihan ârâ,* Veliyuddin Efendi ktp, 2397, yap. 161 b; Şeref Han, Şerefnâme, Kahire, 1930, s. 218; İskender Beg, Tarih-i Âlem arâ-yi Abbasî, I, s. 22, 29, 125, 11, s. 723, 8*04). *Ak-koyunlu* hanedan azasının, XV. yüzyılın ikinci yarısında yaşayanlarından bazı şehzadelerin Bayındır adını taşıdıkları görülüyor ki, bunlardan en ünlüsü Sultan Yakub'un beylerbeyisi Bayındır Beg'idi. Bazı *Kürt* beyleri ve bey oğulları Ak-koyunlu hanedanının tesiri ile Bayındır adını taşımışlardır (Şeref Han, Şeref-nâme, Kahire, 1930, s. 140, 250). *Safevî* devrinde de iran'da bu adda bazı emirler görülmektedir (meselâ, Bayındır Han *Tâliş, Âlemârâ,!,* 112, Bayındır Beg *Düzmarî,* II, s. 1071).

159 Ergin, s. 121, 240, 241.

160 Diyârbekriyye; Celâlüddin Devvanî, Arznâme, Millî tetebbular mecmuası, sayı V,s. 298. Uzun Hasan Beg'in, üzerinde Bayındır damgası da bulunan *ak sancağı* Topkapı sarayı müzesinde olup (fotoğrafi için bk. İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu beylikleri,* T. T. K., İstanbul, 1937, 49. fotoğraf), bu bayrak *Otlukbeli* savaşında elde edilmişti *(İdris-i Bidlisî,* Heşt-Bihişt, Nurosmaniye ktp., nr. 3209, yap. 466 a).

161 îlhanlılar'm sancakları ak renkte olduğu gibi, Fâtih'in ve haleflerinin desancakları bu renkteyani akidi (F. Köprülü, *Bayrak* maddesi, İ. A. II, s. 413, 416, 417). Hattâ öteki Türk devletlerinin de ak renkte bayrak kullanmış olduklarını görüyoruz (aynı yazı, s.413,414, 415). Esasen *ak* ve *al* renkleri Türkler'in millî renkleri olduğu için bayraklarının en çok bu renklerde, olması gerekirdi. Yalnız Selçuklular, Harizmşahlar ve Gazneliler devletlerinde hükümdar bayraklarının *kara* renkte olduğu görülüyor ki (aynı yazı, s. 406, 409) bu, Abbasîler'in alâmetinin kara olmasından ve bundan dolayı aynı rengin *Sünniliğin* de alâmeti sayılmasından ileri gelmekte idi. Halbuki, *Türkler kara* renkten nefret ederlerdi. Bu renk onlarca uğursuzluk, başarısızlık, zillet, mahkûmiyet ve felâketin alâmeti idi.

162 Hasan Beg'in bazan *türkçe* şiirler söylediği müverrihi Ebû Bekr-i Tahranî'nin eserinden ve Abdulbaki Nihavendî'nin bir kaydından *(Meâsir-i Rahimî,* Biblioteka İndika yayınlarından, Kalkutta, 1924, I, s. 37) anlaşılıyor. Hasan Beg, Âşık Paşa'nın, ünlü *Garibnâmesi'ni* okumuş ve hattâ Cihanşah ile mücadelesinin neticesini anlamak için bu kitabtan fala bakmıştı (Diyârbekriyye, yap. 156[a]). O, rakibi *Karakoyunlu* hükümdarı Cihanşah'ı yenip İran'a hâkim olduktan sonra Kur'an-ı Kerim'i türkçeye çevirtip katında okutuğu gibi, bir çok eserleri de türkçeye çevirtmişti. (Lâri, *Mir'at-ul edvar,* Nurosmaniye ktp. nr. 3156, yap. 490 a; M. H. Yinanç, *Ak-koyunlular,* 1. A., I, s. 260). İkinci halefi Yakub Beg'de *farsça* olduğu gibi *türkçe* şiirler de söylemekte idi. Bu hükümdarın adına da bazı *türkçe* eserler yazılmıştır (F. Köprülü, Azerî maddesi, II, s. 131-132).

veriyor[163]. Bunu doğrulayan bir delil de anlatanın bir *ozan* olduğunun anlaşılmasıdır. Meselâ, *Deli Dumrul destanı'nın* sonlarında şöyle bir ifade vardır: *"Dedem Korkut gelüben boy boyladı soy soyladı. Bu boy* Deli Dumrul'un *olsun menden sonra alp ozanlar söylesin alnı açık cömerd erenler dinlesin didi*[164] . Esasen, destanlarda Dede Korkut'un umumiyetle kahramanların ozanı gibi gösterilmesi ve bunların düzülme yani meydana getirilmesinin Dede Korkut'a atfedilmesi de ozanların işi olsa gerektir. Böylece destanlar Dede Korkut'un adiyle tanınmışlardır. Halbuki Reşidüddin *Oğuznâmesi'nde,* Korkut Ata, yabguların iş bilir, sözleri saygı ile yerine getirilen müşaviri olarak tanıtıldığı gibi, yine orada onun kerametler sahibi bir kimse olduğu da belirtilir. Mamafih bizim destanların bazılarında, onu bu vasfı ile (yani iş başarıcı ve velayet ıssı bir şahıs olarak) sahnede görüyoruz.

2— Destan Kahramanlarının Yaşadıkları Yer ve Zaman:

Destanlardaki, bilhassa yer adlarından çoğu, okuyucuya ilk bakışta belki de kahramanların *Azerbaycan'da,* ve *Doğu Anadolu'nun uc* yörelerinde yaşamış oldukları fikrini verebilir. Şüphesiz, kahramanlar hayalî olsalar bile -ki biz bunu kabul edemiyoruz[165]- bunların mensup oldukları *Oğuz eli,* hakkında aynı şeyi düşünmek mümkün değildir. Destanlara göre *Oğuz eli'nin* başlıca vasıfları şunlardır:

a— *Tam göçebe.*

b— *İç Oğuz ve Dış Oğuz olmak üzere iki küme halinde yaşamakta, yahut Uçok-Bozok adları ile iki kola ayrılmaktadır.*

c— *Oğuz eli'nin bir ülkesi vardır; fakat orada toplu olarak göçüp konmamakta veya yine hep beraber yaylağa ve kışlağa gidip gelmemektedir.* Her boy veya bey kendisine ait bir yurtda oturmakta, oradaki dağ veya dağlarda yaylamakta, çay ve ırmak kıyılarında da kışlamaktadır.

ç— *Oğuz di siyasî bir düzene sahibdir ve eli feodal bir aristokrasi idare etmektedir.*

d— Oğuz eli koyun etinden başka at ve deve eti de yemekte, kımız içmektedir[166].

[163] Her halde bu han sözü muayyen bir şahsı ifade ediyor.

[164] Gökyay s. 64, Ergin s. 184.

[165] Uydurma yahut hayalî destan kahramanları yaratmak ancak şair ve ediblerin daha umumî bir ifade ile şahısların işi olabilir ki, eski zamanlarda bilhassa doğu ülkelerinde böyle yaygın bir gelenekde yoktu. Hazret-i Ali, Seyit Battal Gazi, Horasanlı Ebû Müslim, Danişmend Gazi, Beybars (Mısır'daki Türk Memlûk sultanlarının dördüncüsü) Köroğlu, Genç Osman, bilindiği üzere tarihî şahsiyetler olup, zamanla destan kahramanları da olmuşlardır. Bizim destan kahramanlarının yaşamış şahsiyetler olduğunu bilmiyorsak bu, *Oğuz eli* hakkındaki bilgimizin acınacak derecede az olmasından ileri geliyor (bk. X. *Yüzyılda Oğuzlar).* IX-XI. yüzyıllardaki *Türk* âlemine ait millî tarihî kaynaklardan mahrumuz. Bu hususta ancak yabancı eserlerdeki bilgiler ile iktifaya mecburuz ki, bunlar da pek az, pek umumî, çoğu tasvirî mahiyette ve müphem haberlerdir.

[166] Aşağıda *Oğuz eli'ne* ait bütün bu hususiyetler birer, birer söz konusu edilecektir.

Azerbaycan ve hattâ *Doğu Anadolu'nun* etnografya ve tarihi hakkındaki bilgilerimiz bize adı geçen yerlerde, böyle bir *Oğuz eli'nin* yaşamış olduğunu kabul etmeğe imkân vermiyor. Yani adı geçen bölgelerin tarihinde bu oğuz eline bir yer verilemediği gibi, bu *Oğuz eli* ile oralarda yaşadığını tarihçe bildiğimiz her hangi bir *Türk* devlet ve teşekkülü arasında, etnik husus dışta kalmak üzere, yakın bir münasebetin varlığı görülemiyor.

Bilindiği üzere, *Azerbaycan ve Doğu Anadolu* Selçuklu hanedanı idaresindeki *Oğuzlar* tarafından XI. yüzyılın ikinci yarısında fethedildi[167]. *Oğuzlar,* Selçuklular'ın başlığı altında *İran'a,* girdiklerinde, Gazneli müverrihleri onları *Türkmen* adiyle anmışlardır[168]. Bununla beraber bu zamanlarda Oğuzlar'dan kendi el adları ile de (Guzz=Oğuz) bahsedilmiştir. *Oğuzlar,* Tuğrul Beg'in idaresinde Orta ve Batı *İran ile Irak'a* geldikleri, *Anadolu'ya* akınlar yapmağa başladıkları yıllarda kendilerine umumiyetle *Oğuz* denildiğini görüyoruz. Alp Arslan devrinde de umumiyetle (1063-1072) bu adla anıldılar. Fakat bu hükümdarın halefi Melikşah (1072-1092) zamanından itibaren, Yakın Doğu ülkelerinde de *Türkmen, Oğuz'un* yerini almış ve *Oğuzlar* artık yalnız bu ad ile anılmış ve bu, yüzyıllar boyunca böylece sürüp gitmiştir.[169]

[167] *Azerbaycan* ve *Doğu Anadolu'nun* fethi için şu eserlere bk: M. H. Yinanç, *Türkiye tarihi, Selçuklular devri* I—. *Anadolunun fethi* (İstanbul Üniversitesi yayınlarından) İstanbul, 1944; *Kisrevî,* Şehriyârân-ı gumnam, Tahran, 1308, II, s. 57-64; 73-82, 95-100, III, s. 43-46, 48-49, 50-51, 55, 60-61, 62; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah devrinde Büyük Selçuklu imparatorluğu,* İstanbul, 1953 (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınlarından) s. 9-12,45-59 101-112 113-117; Z. V. Toğan, *Azerbaycan* maddesi, İslâm Ansiklopedisi, II, s. 93 ve devamı.

[168] x. *Yüzyılda Oğuzlar,* s. 161-162.

[169] *Türkmen* adının Yakın Doğuda da daha Alp Arslan devrinden itibaren Oğuz'un yerini almaya başladığı görülüyor. Alp Arslan 456 (1064) yılında *Azerbaycan'daki Merend* şehrinde iken katma Rumlar ile çok savaşmış olan Türkmen beylerinden Tuğ Değin (Tuğ-Ti-gin) gelerek *Anadolu'nun* durumunu bildirip onu bu ülke üzerine yürümeye teşvik etmişti. Tuğ-Değin'in yanında kendi boyundan kalabalık bir halk vardı (İbn ul Esir, Mısır, 1301, X, s. 15). Aynı yılda, Han oğlu (.....) buyruğuda bulunan *Oğuzlar'dan* da *Türkmen* adiyle bahsediliyor (Kemaleddin İbn ul-Adîm, *Zubdet ul-Haleb min tarih-i Haleb,* Sami Dehhan yay., Dımaşk, 1951, s. 296, 297).

463 (1071) yılında *Suriye'ye* gelerek *Remle, Kudüs* şehirlerini alan ve *Şam'ı* kuşatan Uvak (Ufak?) oğlu Atsız'm Oğuz Türklerinin başbuğu olduğu söyleniyor *ibn ul Kalanisî,* Amedroz yay., Beyrut, 1908,s. 98; Sıbt İbn ul-Ce vzî, *Mir'atuz zaman,* Türk İslâm eserleri müzesi ktp., nr. 2135 b, nr. 2141, 110 b). Üç yıl sonraki olaylar arasında, Atsız'dan *Türkmanî* (yani Türkmen) nisbesiile bahsediliyor ve bundan sonra kendisi daima bu nisbe ile anılıyor (Sıbt ibn-ul Ce vzî, aynı eser., nr,. 2135, 22 b, 23a, nr. 2141, 131b).

Bunun gibi, ünlü kumandanlardan Bekçioğlu Afşin'in buyruğundaki *Türkler'e* ilkönce *Guzz* (Oğuz), az sonra da *Türkmen* denilmiştir (Sıbt İbn ul-Ce vzî, aynı eser, nr. 2134, 253a, 2135, yap. 39 b). Bazan her iki adın da bir arada kullanıldığı görülüyor. Meselâ47i (1078) yılında Selçuklu Tutuş'a yardım etmek için *Horasan* 'dan *Suriye* taraflarına gelen beylerden birisinin -ki ona *Türkmân et-Turkî* deniliyor- buyruğundaki *Türkler* hem Guzz hem de Türkmen adiyle zikrolunpıuşlardır *(Ibnul-Adîm,aynı eser.* II, s. 61,63).

Destanlarda *Türkmen* adı iki defa geçiyorsa da bu ad *Oğuz eli'ni* ifade etmemektedir [170]

Türkmenler Azerbaycan'da bilhassa *Erran* ve *Muğan* bozkırlarında yaşadılar. Onların siyasî hiç bir düzenleri yoktu; ilk önce *Selçuklu* meliklerinin sonra da çoğu veya hepsi kapıkulu (memlûk) zümresinden olan *Selçuklu* valilerinin idaresine bağlı kaldılar.

Onlar Selçuklu hükümdar ve valilerinin *Gürcüler* ile yaptıkları savaşlara daima katılmışlardır. *Moğollar'm Horasan'ı* almaları üzerine oralardaki *Türkmenler'den* pek çokları da *Azerbaycan'a* geldiler. Bu suretle *Azerbaycan'daki Türkmen* nüfusu arttı. Fakat *Moğollar'ın* buraya gelmeleri -*Türkmenler*'in çok sevdikleri bu ülkeyi bırakıp *Türkiye'ye* gitmelerine sebep oldu. *Moğol* yıldızının kuvvetle parladığı yüzyıl içinde (1235-1335) *Azerbaycan'da Türkmenlerin* yaşadıklarına dâir herhangi bir bilgimiz yoktur.

Doğu Anadolu'ya gelince, buraya gelen *Oğuzlar* da kısa bir müddet sonra *Türkmen* adı ile anıldılar. XII. yüzyılda bu bölge başlıca şu beylikler'in elinde idi: *Erzurum* ve çevresinde Saltuklular, *Erzincan - Kemah* yöresinde Mengücükler, *Ahlat* da Ermen Şahlar, *Mardin - Diyarbekir* bölgelerinde de Artuklular. Bunlardan en sonuncuların yani Artuklular'ın

Gürcü kaynakları da Âzerbaycanı fetheden ve *Gürcistan'a* akınlar yapan Türkler'i bu adla (yani Türk) anıyorlar. Onlarda 1121 yılından itibaren *Türkmenler'den* bahsediliyor. (M. Brosset, *Histoire de la Georgie,* Petersbourg, 1849, s. 343, 346, 364,365 495 ve sonraki sahifeler).

[170] Kan Turalı destanında, destan kahramanı Kan Turalı, kendisini evermek isteyen babası Kanlı Koca'ya: *"baba çün meni evereyim dersin mana lâyık kız nice olur?.. Baba men yerimden turmadın ol turmıs ola. Men Kara koç atıma binmedin ol binmiş ola Men Kanlu Kâfir eline varmadın ol varmış ola mana baş getirmiş ola"* sözlerini söylemiş babası da: *"oğul sen kız istemezimişsin, bir cilasın bahadır istenmişsin, onun arkasında yiyesin, içesin, hoş gecesin"* demişti. Bunun üzerine Kan Turalı: *"beli canum baba eyle isterümpes varasın bir cici bici Türkmen kızını alasın",* cevabını veriyor (Gökyay, s. 64-65, *Türkmen* sözünün bulunduğu sahife 65, st. 6; Ergin, s. 185, st. 10) Diğeri ise kahramanlardan Beğil oğlu Emren'in meydan okuması üzerine kâfirlerden birisinin söylediği *"Oğuz'un arsızı Türkmen'in delisine benzer"* sözüdür (Gökyay, s. 96, st. 14, Ergin, s. 223, st. 5). Bu cümlelerde görüldüğü üzere, *Türkmen* adı, *Oğuzlar'dan* ayrı bir kavmî veya onlardan farklı bir topluluğu ifade etmektedir. Acaba, destanlarda bu kelime ile hangi el veya topluluk kasdedilnıiştir? Bilindiği üzere, Destanlar, *Oğuzlar'ın İslâmlığı* kabul etmeleri ile ilgili olarak Türkmen adını taşıyan torunları arasında meydana geldi ve onlar arasında yazıldı Bu hususu gözönüne alarak, *"Oğuz'un arsızı Türkmen'in delisine benzer"* sözünün, atalar ile torunlar arasındaki davranış farkını göstermek için söylenmiş olduğu yani burada *Türkmen'in* destanların yaşadığı *Türkmenleri* ifade ettiği ileri sürülebilir ise de, birincisi için aynı şeyi söylemek pek mümkün olmasa gerek. Çünkü, burada cümlenin anlamı *Türkmen'in, Oğuzlar'a* çağdaş bir el veya topluluğu ifade ettiğini açıkça gösteriyor. Kahraman'm babasının evermesinden bahsettiği *Türkmen* kızı, haiz olduğu vasıfları ile (yani allı pullu, narin ve nâzik) yerleşik hayat yaşayan veya bu hayat ile yakından ilgili bir topluluğu temsil ediyor. Bu topluluk X. yüzyılda Oğuzlar'm doğusunda başlıca Talaş bölgesinde yaşayan *Müslüman Türkmenler* yahut *Oğuzlar'm Müslümanlığı* kabul ederek *Türkmen* adını alan şehir ve köylerde yaşayan kardeşleri olabilir. Bununla beraber *Türkmen* adının hâtıralarda bu anlamı muhafaza ederek

Oğuz menşeli olduğunu biliyoruz[171]. Ermen Şahlar, Selçuklular'ın *memlûk emirlerinden birisi* tarafından kurulmuış bir *memlûk* sülâlesi idi[172] Saltuklular ve Mengücükler'in kavmî menşelerine gelince, bu hususta bilgi yok ise de onların da Artuklular gibi, *Türkmen* oldukları kuvvetle sanılmaktadır [173]. XIII. Yüzyılda *Doğu Anadolu'nun* en önemli bölgeleri (Erzincan, Erzurum, Diyarbekir) *Türkiye* Selçuklularının topraklarına katılmıştı. XIV. yüzyılın birinci yarısının ortasından biraz sonra, *Moğol* gücünün yıkılmaya yüz tutması üzerine, iki *Türkmen* boyu *Doğu Anadolu'da* siyasi sahnede göründüler: *Kara-koyunlular* ve *Ak-koyunlular.* Bunlardan *Kara-koyunlular* XV. yüzyılın başlarında *Azerbaycan'a* hâkim oldular. Bu boyun kazandığı sürekli başarılar yüzünden bir çok *Türkmen* boyları da onun etrafında toplandı ve *Karakoyunlu eli* (ulus) meydana geldi ki, Kara-koyunlu hanedanı bu elin başında *iran'ın* başlıca yerlerini ve *Irak'ı* ele geçirmiştir[174] . *Ak - koyunlular* aynı yüzyılın ikinci yarısında aynı yerlerde *Kara - koyunlular'a* halef oldular [175]. XVI. yüzyılda ise *Azerbaycan'a* Safevîler ve *Doğu Anadolu'ya da* Osmanlılar hâkim oldular. İşte, hatırlatmak maksadiyle kısaca zikredilen bu *Türk* devletleri ile kendilerinden bahsedilmiyen diğer *Türk* ve *Moğol* devletlerinin adları, hükümdar, bey ve yiğitlerinin isimleri bu destanlarda bulunmamakta ve aynı za-

yaşamış olmasına hayret ettiğimizi de kaydetmek isteriz. Çünkü, söylendiği gibi, destanlar *Türkmenler* arasında meydana gelmiş, onlar arasında ve onlara mensup kimseler tarafından anlatılmış ve yazılmıştır.

[171] F. Köprülü, *Artuklular,* I.A.,I, s. 617-625. Bu hanedanın *Oğuz* menşeli olduğu ve asil bir soydan geldiği İslâm ve Hıristiyan kaynaklarında belirtiliyor. Gürcü kaynaklarında (Brosset, *Histoire de la Georgie,* 1,s.387), İlgazî'den bahsedilirken, onun, ünlü bir aileye mensup ve aynı zamanda meşhur bir savaşçı olan *Artuk* (Orthokh)'un oğlu idiği söyleniyor.

Memlûk müelliflerinden *Şemsuddin Muhammed b. İbrahim* (1260-1339), Artuklu meliklerinden Kara Arştan oğlu II. İlgazi'nin ölümünü bildirirken:

والارتقية من خيل ذكر (ذكر = دوكر) والسلجوقية من خيل
قنق وهما بيتان كبيران من التركمان الغزية diyor.

(Cevahir us-sulûk, Paris, Bibliotheque national, M. Arabs, nr. 6739, s. 373). Yani 'Artuklular *Döğer boyundan* Selçuklular da *Kınık* boyundan olup, bunlar *OğuzTürkmen'-leri'nden* iki büyük ailedir." Savaşlardaki büyük başarıları yüzünden kaynaklarda *"daima muzaffer"* denilen Artuk Bey'in çağdaşı ve kendisi gibi *Oğuz-Türkmen* menşeliolan kumandanların aksine beg unvanını taşıması eskiden beri dikkatimizi çekmiş idi. Babası Eksük'ünise *sâlâr* yani kumandan unvanını haiz olduğu anlaşılıyor *(İbn Mukarreb divanı şerhi,* Princeton Üniversitesi, nr. 44, yap229b; M. J. De Goeje, La fin de l'empire des Carmathes du Bahrain, J. A., V, 1895, s. 5-30.).

[172] Halil Edhem, *Düvel-i îslâmiye,* İstanbul, 1927, s. 242.

[173] Saltuklularhakkında şimdilikH. Edhem, aynı eser,s. 227; M. H. Yinanç, *Erzurum,* 1. A., IV, s. 348-349. Mengücükler için, H. Edhem, aynı eser, s. 224-226; F. Sümer, *Mengücükler,* İ. A., cüz 77, s. 713-718.

[174] *Kara-Koyunlular* hakkında F. Sümer, *Kara-Koyunlular,* cüz 58, s. 292-305.

[175] Ak-koyunlular için M. H. Yinanç, *Ak-koyunlular,* î. A., I, s. 251-270.

manda bu *Türk* devletlerinin onlarda her hangi bir şekilde tesiri de açık olarak görülmemektedir [176].

Azerbaycan ile *Doğu Anadolu'da* ve diğer yerlerde yaşayan *Türkmenler'in at* eti yediklerine ve *kımız* içtiklerine dâir bilgimiz yoktur. Anlaşılıyor ki onlar, umumiyetle dahil bulundukları Hanefî mezhebinin at eti yenmesini mubah kılmaması[177] ve komşu Müslüman kavimlerin de at eti yememeleri ve kımız içmemeleri karşısında bu çok eski geleneklerini bırakmışlardır[178]. *Türkmenler'in* Müslüman olduklarını izaha hacet yoktur. Esasen *Türkmen* adı onlara Müslümanlığı kabul etmeleri üzerine verilmişti.

Bundan altı yıl önce yazdığımız küçük bir yazıda [179] destanlardaki Oğuz elinin ilk bakışta göründüğü gibi, *Azerbaycan* ve *Doğu Anadolu'da* yaşamamış olduğunu bu sebeple de hâtıraların destanîleşirken bir yer değiştirmesi geçirmiş bulunduğunu ifade ederken en başta bu karşılaştırmaya dayanmıştık. Bu karşılaştırma bizi zarurî olarak böyle bir hükme vardırmıştı.

Destanlardaki *Oğuz eli Azerbaycan'da* ve *Doğu Anadolu'da* yaşamamış olduğuna göre, onun tarihçe bilinen *Oğuz eli* olduğu kendiliğinden meydana çıkar. Yani destanların, kavmî yahut el adları adı altında yaşadığını tarihçe bildiğimiz *Oğuzlar'a* ait olduğunu mantık bakımından kabul etmek zorundayız. Bu tarihî *Oğuz eli* ise X-XI. yüzyıllarda *Türkistan'da, Sirderya* boyları ile bilhassa onun kuzeyindeki topraklarda yaşamış idi. Destanlar bu tarihî *Oğuz eli'ne* dair olup, esas itibariyle bu elin başındaki feodal beylerin gerek kendi aralarında, gerek düşmanları ile yaptıkları mücadeleleri aksettirmektedir. Onların torunları olan *Türkmenler Takın Doğu* ülkelerine geldiklerinde atalarına ait hâtıraları getirmişlerdir.

Bu hâtıralar aradan zaman geçince, coğrafî çevreye de intibak ederek (fakat, aşağıda izah edileceği gibi, zayıf ve sun'i bir şekilde), destanileşmiş ve böylece elimizdeki destanlar meydana gelmiştir.

Şu düşünceler bize gerek destanların dışında gerek içinde bu mes'ele ile ilgili olarak bazı delil ye işaretlerin de bulunabileceğini telkin eder.

[176] *Ak-koyunlu* ve *Kara-koyunlu* ellerine dahil bulunan boylar ve bunların başında bulunan ailelerin adları bizce bilinmektedir. *Ak-koyunlu* devletinin resmî tarihi olan *Diyârbekriyye'den* bu devlet ve elin ünlü alp ve yiğitlerinin kimler olduğunu iyice biliyoruz ki, bunlardan hiç birisinin adlarına destanlarda rastgelinemiyor. Yani *Ak-koyunlu* e/inin kahramanlık kitabı *Dede Korkut destanları* değil, *Diyârbekriyye*'dir.

[1,7] Verilen bilgiye göre Ebû Hanife at eti yenmesini mekruh sayımıştır (Muhtasar ut-Tahavî, Kahire, 1370, s. 432-434). Hamdullah Müstevfî *(The Zoological sectionoftheNuzhalul-Qulub,* J. Stephansonyay.,London, 1928,s. 141), Şafiî mezhebince at eti yenmesinin mubah, öteki mezheblerce mekruh addedildiğini yazıyor.

178 Türkiye'de en eski metinlerde kımız adına nadir olarak rastgeliniyor (bk. Tarama sözlüğü, T. D. K., İstanbul, Ankara, 1943-1957, I-IV, s. 458, 509, 626). Bu husus, kımız'm Türkiye'de eskiden beri içilmediğini ve bundan dolayı da kelimenin unutulmuş olduğunu gösteriyor. *Kımız'ı-* Yakın doğu'ya *Moğollar* getirmiştir. *Mısır'daki* Memlukler'de de kımız içiliyordu.

[179] *Dede Korkut kitabına dair bazı mülâhazalar,* Türk folklor araştırmaları (dergisi), 1952, sayı 30, s. 467-472. Bu yazı, o zaman rahmetli E. Rossi'nin ısrarı üzerine acele olarak kısaca yazılmıştı.

Gerçekten bu maksat ile yaptığımız araştırmalar sonucunda bir çok delil ve işaretler elde edilmiştir ki, bunların başlıcaları şunlardır:

a— Destanlarda hem itibarlı bir *ozan* hem de *velayet ıssı* (sahibi), iş başarıcı bir şahsiyet olarak görünen-Dede Korkut, bilindiği üzere XIV. yüzyılın başında ilhanlı sarayında yazılmış olan *farşça* Reşidüddin *Oğuznâme'sinde* de, Korkut Ata adı ile geçmektedir. Korkut Ata, bu *Oğuznâme'de, Türkistan'da* yaşamış olan *Oğuz* yabgularının, muktedir bir devlet adamı olarak tanıtılmakta ve kendisinin keramet ıssı olduğu da yazılmaktadır[180]. Onun mezarı da, iki yerde olmak üzere, *Sirderya* boylarında gösterilmektedir[181].

b— Destanlar'daki feodal merdivenin yukarıdan ikinci basamağında bulunan, yani Bayındır Han'ın sureta tabiî, bütün beylerin matbûu olan *Salur* Kazan Beg'e, Ebulgazî Bahadır Han'ın *Şecere-i Terâkime*'sinin başlıca kaynaklarından birisini teşkil etmiş bulunan *Türkmenler*'in elindeki *Oğuznâmeler'de* de, bizim destanlarda olduğu gibi, önemle yer verildiği görülüyor. Bu Oğuznâmeler'in bizim destanlardan ayrı bir hüviyete sahip oldukları Ebulgazî'nin bunlardan yaptığı aktarmalardan açıkça anlaşılıyor. Bu *Oğuznâmeler'de,* söylendiği gibi, *Salur* Kazan'dan başka oğlu Uruz'un ve karısı Burla Hatun'un da -bizim destanlarda olduğu gibi *"boyu uzun"* sıfatı ile- adları geçiyor.

c— Destanları anlatan ve onun çevresince de Oğuz eli çok eski zamanlarda yaşamış bir eldi[182]. Onlar Oğuz eli'nin Peygamber çağında yaşadığını sanıyorlardı[183]. Ebulgaz î'nin eserinden öğreniyoruz ki, *Türkmenlerin Oğuznâmeler'inde* de bu mahiyette bir sanma vardı. Fakat bu *Oğuznâmeler'de* asıl yaygın olan rivayet, görüldüğü üzere, *Salur* Kazan ve Korkut Ata'nın Peygamber'den üçyüzyıl sonra (yani X. yüzyılda) yaşadıkları idi.

Reşidüddin *Oğuznâmesı*'nde de Korkut Ata veya onun babası Kezençük'ün *Mekke'ye* gidip Peygamber'i ziyaret ettiği söylenir. Görülüyor ki kahramanların eski zamanlarda yaşadıkları fikri umumidir.

[180] Reşidüddin *Oğuznâmesi'ndeki* Korkut Ata ile ilgili parçaların aslı Gökyay yayınının giriş kısmında vardır (s. XVII-XX II).

[181] Gökyay giriş, s. VIII -IX. Dede Korkut'un mezarı'nm resimleri adı geçen eserin başındadır. Gökyay'm giriş kısmında Dede Korkut'a ait muhtelif eserlerde bulunan bilgiler de toplanmıştır.

[182] Bunu ifade eden kayıtlar başlıca şunlardır: *"Oğuz zamanında bir yiğit ki evlense oh atardı* (Gökyay s. 32, Ergin s. 129). *"Oğuz zamanında* Kanlı Koca *dirleridi ki bir gürbüz er varidi* (Gökyay s. 64, Ergin s. 184)". *Oğuz zamanında* Usun Koca *dirler bir kişi var idi* (Gökyay 98, Ergin s. 225). Yine destanlarda *"ol zamanda"'* sözü sık sık geçiyor (Gökyay s. 25,26, 32, 48, 72, Ergins. 117, 118, 162, 193). Busöz *" Oğuz zamanında" yani "Oğuzlar'ın* yaşadığı devirde ve onların geleneğince demektir.

[183] Destanlarda alplardan *Bügdüz* Emen için: *"varuben* peygamberin *yüzüni gören, gelüben Oğuz'da sahabesi olan"* (Gökyay s. 23, Ergin s. 113) denilmektedir.

Yine Destanlar'ın arasında yazıldığı topluluğun gözünde *Oğuzlar,* bazı veya birçok hususlarda kendilerinden farklı idiler[184].

Yani *Oğuzlar* çok uyuyan insanlardır. Alpların başlarına ne gelir ise uykuyu çok sevmelerinden gelmektedir. Bu kanâat o kadar köklü bir şekilde yerleşmişti ki, şimdi bile Türkiye'nin bazı yerlerinde, çok ve derin uyuma için *"Oğuz uykusu"* deyimi kullanılır[185]. Kahramanların bazı gelenekleri ve davranışları vardı ki, onlar bu destanların anlatıldığı topluluk için meçhul şeylerdi[186].

Kahramanlardan çoğunun taşıdığı adlar XI. yüzyıl veya daha önceki zamanlara ait eski kelimelerdir. Halbuki *Türkmenler'in,* bilhassa hükümdar ve beylerinin kullandıkları adların çoğu *İslâmî* olup, onların *türkçe* adları ise anlamları kolayca bilinen kelimelerdir.

ç— Destanlar bize Oğuz eli'nin yurdu hakkında açık bir fikir vermiyor. Ancak, *Abkaz, Gence, Berdea, Tatyan, Başı Açuk, Gürcistan, Sürmelü, Ağce* (Akça) *kale, Kara dere, ve Ahmak* gibi yeradlarından, *Oğuz eli'nin* Azerbaycan'da yaşadığı tahmin veya istidlal edilebiliyor. Çünkü *Oğuz eli'ne* ve yahut kahramanlarına ait *Azerbaycan'daki* şehir, kale ve yahut herhangi bir yerin aidiyetinden açıkça bahsolunmaz. *Oğuz eli* âdeta boşlukta yahut askıda duruyor. Hiçbir zaman, Hiristiyanlar'm eline düşmemiş olan *Alınca* (Alıncak = Alancık) kalesi bile ,bir *kâfir* kalesi gibi gösteriliyor. Destanlarda iki yerde *Salur* Kazan, bir yerde Bayındır Han için söylenilmiş olan bir öğmede, onlar, *Türkistan'ın direği, Karacuk'un aslanı, Emet* (آمت) *Suyu'nun kaplanı* olarak vasıflanıyorlar[187]. Her şeyden önce şu hususa dikkati çekelim ki, bu adlar yalnız bir öğmede geçmektedir. Yani

[184] Bu destanları bilen eski müelliflerin de aynı düşüncede oldukları görülüyor. Sözgelimi, *Bayburdlu* Osman, III. Murad (1574-1595) devrinde yazdığı *Tevârih-i cedid-i mir'at-i cihan* adlı kitabında bu destanlar ile ilgili bilgiler verirken, Bayınıdr Han'ın, Kazan ve Dündar beyleri, *Mekke'ye* Peygamber'e gönderdiğini, Peygamber'in de, Oğuzlar'a, İslâm dinini öğretmesi için, Selman-ı Farisî'yi yolladığını yazıyor (eserin bu ve Akkoyunlular ile ilgili kısmının güzel bir kopayasmı Sayın N. Atsız Beğ'in lütufkârlığına borçluyum- bu kısmın metni, Gökyay girişinde, s.33-34 ve ondan aktarılarak Ergin'inkinde, s. 40-41, yayınlanmıştır). *Bidlis* hâkimi Şeref Han'ın eserinin mukaddemesinde de Oğuz Han'ın *Kürt* beylerinden *Bügdüz* Emen'i Peygamber'in katma gönderdiğinden bahseder (Serefhâme, Mısır, s. 32, metinde «بغدوز ئامه», eseri yayınlayan, bunun bazı nüshalarda بغدوز امن ، بغداذر امن şekillerinde bulunduğunu söylüyor. *Şerefnâme'deki* bu kayda ilk önce Kırzıoğlu dikkati çekmişti, aynı kitab, s, 50-51).

[185] Sözlü bilgi.

[186] Mesela, *"ol zamanda bir oğlan baş kesüb kan dökmese ad komazlardı; Oğuz zamanında bir yiğit ki evlense oh atardı; ol zamanda Oğuz yiğitlerinin başına ne gelir ise uyhudan gelirdi; ol zamanda, oğul sözün iki eylemezdi, iki eylese ol oğlanı kabul eylemezlerdi"* (Gökyay s. 26, 32, 46, 72). Destanlarda Uruz Koca için söylenen': *"altmış erkeç derisinden kürk eylese topuklarını örtmeyen, altı erkeç derisinden külah etse kulaklarını örtemeyen"* sözlerine bakılır ise (Gökyay s. 23, Ergin s. 113) onlar kahramanları dev cüsseli insanlar olarak tasavvur ediyorlardı.

[187] Gökyay, s. 13, 41, s. 78.

bunlar olaylar ile ilgili yer adlarından değildir. Buradaki *Türkistan* adı hiç şüphesiz, bu addaki ülkeyi ifade etmektedir. Çünkü *Türkistan* adını taşıyan başka bir yer yoktur[188].

Yine bu öğmedeki *Karacuk'a* gelince, bu da bize göre, *Sirderya* boylarındaki, bugün *Karatav* (tağ), denilen ünlü sıradağlardan başkası değildir[189]. XI. yüzyılın *Türk* müellifi Kâşgarlı Mahmud, *Karacuk'un Oğuz* yurdu olduğunu açıkça söylediği ve onu haritasında gösterdiği gibi [190], *Şecere-i Terâkime'deki Türkmen* rivayetlerinde de, bu kelime, Oğuzlar'ın yurduna ait yer adları arasında sayılıyor.

Emet Suyu'na, gelince, E. Rossi bunun *Amid* suyu demek olduğunu ileri sürmüş ise de [191] bunu kabul etmeye imkân yoktur. Çünkü bir defa *Emet* adı, XV. ve XVI. yüzyıllarda *Türkiye'de* kişi adı olarak çokça kullanılmış bir kelime olduğu gibi[192], Safevî Türk beyleri arasında da bu adı taşıyan bir çok şahıslar görülmektedir[193].

Fazla olarak destanlarda *Amid, Hamid* (v) şeklinde ayrıca geçmektedir ki [194], bunun yaygın bir türkçe söyleniş tarzı olduğunu biliyoruz [195].

[188] Koçi Bey tanınmış risalesinde *devşirme* oğlanlarından bahsederken onların evvelce *Türkistan'a,* satıldığını söyler (İstanbul, 1303,8.28, A. K. Aksüt yay., İstanbul, 1939, s. 28) ki, bu kendisine mahsus bir tâbirdir. Koçi Bey, *Türkistan* deyimi ile *Türk* köylerini kastetmektedir. Evliya Çelebi'de *(Seyahatname,* IX., İstanbul, 1935,5. 25,49, 56), bazan *Türk* köyleri için aynı adı kullanır. *Anadolu'nun* Osmanlı devrindeki adı eskisi gibi, *Rum* idi. Destanlarda da Rum eli, ve yine ülke adı olarak, Rum sözü geçiyor (Gökyay s. 26, 59, Ergin s. 117-177).

[189] *Cizre* (Cazîrat İbn 'Umâr)nin altında, büyük bir kısmı *Irak* toprağında bulunan, Dicleye muvazi bir sıradağ bu ad ile anılmaktadır. (R. Kiepert, *Syrien und Mesopotamien,* 1893; Henri Kiepert, *Nouvelle Carte General des Provinces asiatioues de l'E'mpire ottoman,* Berlin 1884). Bu dağ *Ak-koyunlular* devrinde de bu adı taşıyordu. Hattâ, *Demir kapu* ve Kara *dere* gibi, bu dağa yakın yeradları da görülmektedir. (Diyârbekriyye yap. 28b, 93b). *Karadere,* Nusaybin'in batısında (bu yerin adı Naima'da da geçer, II, s. 291), Irak sınırında, demiryolu durağı olarak bugün de adını muhafaza ediyor (R. Kiepert; F. Sabri Duran, *Büyük atlas,* İstanbul, 1939, harita 39, burada Karade olarak yazılmıştır). Fakat destanlardaki *Kara Dere* (Gökyay s. 57), ile Tebriz'e iki günlük mesafede olan *Hoy* civarındaki *Kara Dere* (Bu yer adı hakkında, F. Sümer, *Azerbaycan'ın türkleşmesi* tarihine *umumi bir bakış,* Belleten, sayı 83, s. 442.) kasdedilmiş olmalıdır. *Karaçuk* ile beraber, *Diyarbekriyye'de* geçen *Demür kapu* da Nuseybin Kara deresi'nin batısında, yine demir yolu durağı olarak, adını muhafaza etmektedir (R. Kiepert; F. S. Duran, Büyük atlas, harita 39). Tabiatiyle bu üçyer adına bakarak Oğuz elinin veya kahramanlarının *Nusaybin-Cizre* bölgesinde yaşadıkları veya öyle tasavvur edildiği ileri sürülemez.

190 X *Yüzyılda Oğuzlar,* s. 135-136.

[191] II *Kitab-ı Dede Qprqut,* s. 33.

[192] Osmanlı vergi tahrir defterlerinde *Emet* adı çok geçiyor.

[193] *Tarih-i Alem ârâ-yi Abbasî,* yeni basım, II, endeks, s. 1129.

[194] Gökyay s. 23, Ergin s. 112.

[195] Timurlu Ebu Said Han'ın Uzun Hasan Beg'e yazdığı bir mektubda kelime aynen destanda olduğu gibi geçiyor (Akdes Nimet Kurat, *Topkapı sarayı müzesi arşivindeki, Altın Ordu, Kırı<m ve Türkistan hanlarına ait yarlık ve bitikler,* İstanbul, 1940, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınlarından, Tarih serisi, 1, s. 121). Ayrıca *Saltuknâme* de (A.

Emet suyu, işaret edildiği gibi, *Türkistan* ve *Karaçuk* adları ile birlikte zikrolunduğuna göre, bu da *Sirderya* boylarındaki Oğuz yurdunda olsa gerektir. Belki de bu ad, *Karaçuk* dağlarından *Sır* suyuna, akan cayardan birisine ait idi. Birinci destan'da, ,yani Dirse Han oğlu Boğaç Beg destanında *Kazdık Dağı'nın* adı çok geçiyor [196]. Gerek *Azerbaycan,* gerek *Doğu Anadolu' da Kazılık Dağı* adlı bir dağ'a, eski ve yeni kaynaklarda rastgelinemedi. Bu sebeple bu dağın da *Türkistan'da* olması, pek muhtemeldir. Nitekim bu adda, *Manas destanında* bir yer adı geçiyor[197].

e— Destanlarda *Oğuzlar'ın* düşmanlarına, umumî ad olarak *Kâfir* denilmektedir. Onlarda, bu *kâfir* düşmanların hangi kavimler olduğu zikredilmez. Destanlarda düşman ülke olarak başta *Gürcistan* görülmektedir. Sonra da *Kan Abkaza* ili geliyor. Kavim adı olarak ta yalnız Çerkez kelimesi bir manzumede bir defa geçmektedir[198].

Destanlarda *Oğuz* alplarının yağı (düşman)lan olan *Kâfir* beyleri şunlardır: Şökli Melik, Buğacık Melik, Kara Tüken Melik (قره توكن ملك) Kara Aslan Melik, Demür Yaylı Kıpçak Melik, صوق صنداك Melik, Ağ Melik Çeşme (چشمه), Arşın oğlu Direk Tekür, Kara Tekür[199].

Bunlardan son ikisi yani Arşun oğlu Direk Tekür, *Karadeniz* kıyısında olduğu söylenen *Düzmürd* kalesinin[200], Kara Tekür de *Alınca* kalesinin beyleridir. Diğerlerinin ise her hangi bir kaleleri olmadığı gibi kavmiyetleri de belirtilmiyor. Okuyucu *alaca atlı* Şökli Melik'in *Gürcü* beyi olacağını ancak tahmin ile söyliyebilir. Şökli Melik, *Oğuz* beylerinin, en büyük düşmanı olarak görünür. O destanların başlıca ve aslî unsurlarından birisidir. Onlarda *kâfir* düşman'ın baş temsilcisidir; dört destanda da, düşmanı temsil eder ve her defasında arkadaşları, Buğacık Melik ve Kara Tüken Melik ile birlikte ölür[201]. Kıpçak Melik'e gelince, onun, Selçuk'un babası Dukak gibi, Demir Yaylı lâkabını taşıdığı

Erzi, *Ak-koyunlu ve Karakoyunlu tarihi hakkında araştırmalar,* s. 195), Hasan beg Rumlu *(Ahsen ut-tevârih,* s. 306, 307) ve *Tarih-i Âlem Ârâ da* (yeni basım, I, s. 34, 11, 1064) Âmid-den aynı yazılış şekli ile bahsedilmektedir.

[196] Gökyay s. 9, 10, Ergin s. 88, 89.

[197] Gökyay Giriş XXXVII; Rossi, s. 37, ve not 1.

[198] Kazan, Toman'ın (bu kale hakkında Kırzıoğlu, s. 116-117) kalesinin tekfuruna tutsak düştüğü zaman, *Kâfirler* ondan kendilerini öğmelerini istiyor. Kazan ise şu sözler ile başlayan bir deyiş ile onları yeriyor:

"İt gibi güv güv eden Çerkez hırslu
Küçücük tonuz şölenlü
Bir torba saman döşeklü
Tarım kerpiç yasdıklu"

(Ergin, s. 238). Bu deyişde, görüldüğü üzere, *Kâfirler'in* yaşayış tarzları da yeriliyor.

[199] Bu adlar için Gökyay, indeks.

[200] Gökyay s. 77, 79, 80, Ergin 199, 202, 203.

[201] Gökyay s. 14, 15, 19, 22, 45, 58, 94, 95.

görülüyor. Olaylarda adı geçmez. Yalnız, Kazan'ın yeğeni: ve güveyisi Kara Budak'ın ona kan kusturduğu söylenir[202]. Şüphesiz buradaki *Kıpçak* adı onun mensup olduğu eli yani *Kıpçaklarh* ifade ediyor. Ağ Melik Çeşme[203] ve صوقی صندال Melik'in de olaylarda herhangi bir rolleri yoktur. Alplar'dan Dülek Evren'in Ağ Melik'in kızını aldığı ve صوقی صندال Melik'e kan kusturduğu söyleniyor[204].

Bayburt için: "Parasar'un *Bayburt hisarı"* deniliyor. Parasar (پاره صار) kelimesinin aslını bilmiyoruz. *Bayburt, Türkler'in* Anadolu'da ilk fethettikleri yerlerden birisi olup daima onların elinde kalmıştır [205]. Beyrek'in *Bayburt* beyi tarafından tutsak alınmasına Bay Biçen'in kızını evvelce *Bayburt* beyine vermeyi va'dettiği halde bu va'di tutmaması sebep gösteriliyor. Halbuki *Bayburt* beyi bir *Kâfir* idi[206].

Başta Şökli Melik'inki olmak-üzere *Oğuzlar'ın* düşmanları .olan bütün *Kâfir* beylerinin adları görüldüğü gibi, *türkçedir. Şük* (şök) *türkçe'de* sakin, sessiz anlamında olup[207], *Şökli* (Şükli) de herhalde buradan gelmektedir. Bizim kesin olarak bildiğimiz husus, *şökli'nin* ad olarak *Türkler'ce* kullanılmış olduğudur. 1072 yılında *Suriye'yi* açan *Oğuz* beylerinden birisi Şökli adını taşıyordu[208].

f— Destanlar'ın ikincisi, bilindiği üzere *Salur* Kazan'ın evinin yani ordasının Kâfir beyi Şökli Melik tarafından yağmalandığı ve çapıldığı olayını anlatır. Bu yağmalanmada Kazan'ın anası, hatunu ve oğlu da Şökli Melik tarafından tutsak alınıp götürülür. Sonra Kazan onları kurtarır ve Şökli Melik'i öldürür[209]. *Şecere-i Terâkime'de* başka bir *Oğuznâmeden* aktarılarak, *Becene eli* başbuğu Duymaduk'un, *Salur* Kazan'ın babası Enkiş'in ordasını bastığı, Kazan'ın kaçtığı, anası *Cicaklı Hâtun'un* düşman tarafından tutsak alınıp görtürüldüğü, Enkiş'in Duymaduk'a naibi ile mal göndererek karısını kurtardığı yazılmaktadır[210]. Görülüyor ki her ikisinde de ortak bir unsur vardır ve bu bizim için önemli bir

[202] Gökyay s. 23; Ergin s. 112.

[203] Bu Ağ Melik چشمه deki sonuncu isim herhalde ya başka bir kelimenin bozuk şeklidir, yahut da bu Çeşme olarak değil, başka bir şekilde okunmalıdır.

[204] Gökyay'da aynen böyle. Ergin'de (s. 113): Sofi Sandal Melik.

[205] Osman Turan, *Bayburt,* I. A, I, s. 363-367.

[206] Gökyay, s. 32, Ergin s. 130.

[207] Kaşgarlıda (Kilisli, I, s. 281, Atalay, I, s. 335) şük kelimesi susturma edatı olarak geçiyor. Caferoğlu Ahmed, Uygur sözlüğü, İstanbul, 1934, s. 167.

[208] Şökli 1074 yılı Ekim-Kasım ayında Fâtımîler'e ait olan'Akkâ şehrini zaptetmişti (Sıbt İbn ul *Cevzî,Mir'atuz-zaman,* Türk-lslâm eserleri müzesi ktp.,nr. 2134, yap 21a: (وفي ربيع الاول فتح شكلي امير التركمان عكا).

Fakat Şökli, *Kudüsve Remle fatihi* Atsız'a baş eğmek istemediğinden ve yanına *Anadolu'da,* bulunan Selçuklu Kutalmış oğullarından birisini çağırdığından aynı yıl içinde Atsız ile *Taberiyye'de* yaptığı savaşda yenilerek öldürülmüştür (aynı eser, 22 b, 23a; İbn Müyesser, *Ahbar Mısr,* yay. Henri Masse, Kahire, 1919, s. 23, 25; C. Cahen, *La premüre penetration Turgue en Asie-Mineure,* Byzantion, XVIII, 1946-1948, s. 35-36).

[209] Gökyay s. 14-24, Ergin s. 95-115.

[210] III. Bölüme bk.

hususutur. Bunun gibi, her ikisinde de Kazan'ın bir yılan öldürmesinden bahsediliyor. *Şecere-i Terâkime'de Salur* Kazan'ı öğen dikkate değer manzumede[211], gökten, gördüğü insanı yutan, bir yılanın indiği ve bu yılanı *Salur* Kazan'ın öldürdüğü anlatılır. *Dede Korkut destanlarında* da, Kazan bir deyişinde şunları söylüyor :

"Tidi başlu ejderhaya yetüb vardum.
Heybetinden sol gözüm yaşardı
Hey gözüm, nâmerd gözüm, muhannes gözüm
Bir yılandan ne var ki korhdun didüm
Anda dahi erüm, beğim deyu öğünmedüm,
Öğünenleri hoş görmedüm[212].

Tarihçe biz, destanlarda olduğu gibi, savaşçı bir el olan *Oğuz* eli'nin X. yüzyılda, kuzey ve kuzeybatı yönünde *Kıpçaklar, Peçenekler* ve hattâ *Hazarlar* ile savaştıklarını biliyoruz[213]. Destanlarda *Oğuzlar'm Kâfir* adı altında zikredilen düşmanlarının aslında, *Oğuzlar'm* bu düşmanlarını veya pek muhtemel olarak onlardan birisini ifade ettiğine kaniiz. *Şecere-i Terâkime'*-deki *Oğuznâme* parçalarında, *Oğuzlar'm,* ve *Kazan Beg'm* yine kâfir düşmanları olarak *Peçenekler* görünüyor[214]. Bizim destanlardaki kâfir düşmanlar da *Peçenekler* midir? Demir Yaylı Kıpçak Melik adını da bilhassa gözönüne alarak, biz bu destanlardaki kâfir düşmanlar'ın aslında *Kıpçaklar* olduğunu sanıyoruz[215]. Türkçe adlar taşıyan ve bazıları da melik un-

[211] Aynı bölüm,

[212] Gökyay s. 108, Ergin s. 237.

[213] *X. Yüzyılda Oğuzlar, s.* 137, 149-151.

[214] III. bölüme bk.

[215] *Gürcü* kiralı David, Selçuklular ve *Türkmenler'in* akınlarına karşı ülkesini *koruyabilmek için, Güney Rusya'daki Kıpçaklar'ın* başbuğlarından Charaghanoğlu Atrak'a (Atrak-Etrek)'nın kızı ile evlenerek, kayın babası ve kayın kardeşlerini yanma getirtmişti. Bunlar, kalabalık bir *Kıpçak* kümesi ile *Gürcistan'a,* gelmişler ve David onları ülkesinin muhtelif yerlerinde yerleştirmişti. Hattâ *Kıpçaklar* arasında *Hıristiyan* olanlar bile görülmeye başlamıştı (Brosset, aynı eser, s. 362-363). U23 yılında, *Gürcü* kiralı David ile Selçuklu sultanı Tapar oğlu Mahmud arasında yapılan karşılaşmada (çarpışma olmamıştır), Kiralın ordusunda *Kıpçaklar* da vardı (aynı eser, s. 366). Fakat, geceleyin *Kıpçaklar* ile *Gürcüler* arasında anlaşmazlık çıkarak birbirlerini öldürmeye başlamışlar ve savaş alanından çekilip gitmişlerdi (İbn ul Esir, Mısır, 1301, X. s. 262). Bununla beraber, bu olayın *Kıpçaklar'ın,* büsbütün *Gürcüler'den* ayrılmalarına sebep olmadığı anlaşılıyor. Çünkü, ertesi yıl David, onlara kışlaklar tâyin etmişti (Brosset, aynı eser, s. 370). Yine Gürcü kaynaklarına göre, Gürcü kıraliçesi Tamarın yanında *Kıpçak* kiralının kardeşi Sevinç vardı (aynı eser, s. 437-440). *Kıpçaklar,* 1229 yılında yine *Gürcüler'in* müttefikleri olarak Celâlüddin Harezmşah'ın karşısına çıkmışlar isede, Celalüddin *tuz* ve *ekmek* göndererek, onları, *Gürcüler'den* ayırmıştı (M. H. Yinanç, *Celâleddin Harezmşah, İ.* A., III, s. 51). *Kıpçaklar* bir defa da 1123 yılında *Azerbaycan'a,* gelip burada *Müslümanların* dostu olarak yurt tutmak istemişler ve hattâ,.*Gürcüler'e* karşı savaşmışlar ise de, oradaki valinin işbilmezliği yüzünden bu da mümkün olmamış ve Kıpçaklar pek çok kayıplar vererek, geldikleri yere dönmüşlerdir (Ibn ul Esir, XII. s. 186-188).

vanlariyle zikredilen şahıslar da *Kıpçaklar'ın* başbuğları olmalıdır[216]. *Kıpçaklar'ın* Müslümanlığı çok sonra olup, onlar ancak XII. yüzyılın ikinci yarısında kümeler halinde büyük bu dine girmeğe başlamışlardır.

3 — Destanların Mâhiyeti:

Bilindiği üzere elimizdeki *Dede Korkut kitabı'nda.* 12 'destan vardır. Şimdiki halde aynı mahiyette başka bir destan veya destanların olup olmadığı üzerinde kesin bir hükümde bulunulamıyacağını sanıyoruz.

Bu on iki destandan ikisinin yani Deli Dumrul ve Başat destanlarının konusu, tabiat üstü varlıklar ile mücadeleyi anlatır. Diğer bir destanda da kahraman (Kan Turalı), silâhsız olarak *boğa, arslan* ve *buğra* gibi hayvanlar ile savaşır. Öteki destanların bazılarında da masal unsurları var ise de[217] bunlar hem az, hem de olayların seyrine önemli bir tesir icra etmezler. Yani onlar ana konunun temel unsurları değillerdir.

Bu on iki destandan, L, IV. ve VI. destanlarda, yani Dirse Han oğlu Buğaç, Deli Dumrul ve Kanturalı destanlarında, olaylar sahnesinde, yalnız kahramanlar ve onların yakmları (aile efradı ve yoldaşları) vardır. Diğer dokuz destanda ise, sahnede, kahramanla birlikte ad ve sanları belli, siyasî mevkileri hiç değişmiyen, bir beyler kümesi görünür. Bu sebeple, bu destanlarda, sahne kalabalık, dekor daha zengindir. Destanlardan her birinin kahramanı, bu ad ve sanları belli ve siyasî mevkileri değişmeyen beylerden birisidir.

Verilen şu bilgilerden, *Kıpçaklar'ın, Gürcüler'in* müttefikleri olarak, Selçuklu hükümdar ve emirleri ile savaşdıkları açıkça anlaşılıyor. Bununla beraber Destanlardaki, *Kıpçaklar'm* bunlar olduğunu ileri sürmek güçtür. Çünkü, aynı *Gürcü* kaynaklarında da, düşmanlar olarak Oğuz değil, daima *Türkmenler* geçiyor. Bu savaşlarda her iki tarafda başlıca rol oynayan, şahısların (hattâ kaydedildiği gibi, Kıpçaklar'm bile) adları belli olup, bir kaç defa söylendiği gibi, bunlardan hiç birisinin adı destanlarda görülmüyor. Sonra yukarıda kaydedilen mühim deliller de böyle bir fikre yer vermemektedir.

[216] Harizmşahlar devleti ordusu ve emirlerinden önemli bir kısmının *Kanlı-Kıpçaklar'dan* olduğu malûmdur. Bu emirlerden bir çoklarının, Oğul Melik, Emin (Kan) Melik, îldirek Melik, Temür Melik, Sancar Melikgibi *melik* unvanını taşıdıkları görülüyor (Cuveynî, *Tarih-i cihangûşa,* M. Kazvinîyay., Leyden, 1916, II, İndeks; Kafesoğlu, *Harizmşahlar devleti tarihi,*T. T. Kurumu, Ankara 1956, indeks). XI. yüzyılın ortalarında Selçuklular'm amansız düşmanı Şah Melik'in de bir *Kıpçak* başbuğu olabileceğini söylemiştik (X. Yüzyılda Oğuzlar, s. 159). Fakat bozkırlarda yaşayan *Kıpçak* beylerinin de *melik* unvanını taşıdıklarını bilmiyoruz.

[217] Meselâ I. destanda (Gökyay s. 5, Ergin s. 81) *buğa* ile *buğra* savaştırılıyor. Yine aynı destanda (Gökyay s. 9, Ergin s. 88), babası Dirse Han tarafından okla vurulan oğlu Bugaç'a, *boz atlu* Hızır gelip, *"korhma oğlan sana bu yaradan ölüm yoktur, tağ çiçeği anansüdiylesenünyaranamelhemdir"*diyor. II. destanda (Gökyay s. 21, Ergin s. 109),Karaçuk Çoban'ın sapanının ayası üç yaşar dana derisinden olup, 12 batman taş atarmış. VII. destanda (Gökyay, s. 77, Ergin, s. 199), *Düzmürd* kal'ası tekürünün boyunun altmış arşın olduğu ve altmış batmanlık topuz (gürz) kullandığı söyleniyor. Bazı kahramanlar da dev gibi boylu poslu insanlar olarak tasavvur edilmiştir (Meselâ Uruz Koca, II., destan, Gökyay s. 23, Ergin s. 113).

Bütün bu destan kahramanlarının ve sahnede görünen şahısların yaşamış gerçek şahsiyetler olduğuna inanıyoruz. Yukarıda da söylendiği gibi, bunu tarihçe tesbit edemiyorsak bu, *Oğuzlar* hakkındaki bilgimizin pek az olmasından ileri geliyor. Bizce destanlardaki hayal unsurları kahramanlarda değil, olaylarda aranmalıdır. Çünkü, kahramanların ad ve sanları, mevkileri, hususiyetleri, bize onların uydurulmuş kimseler olmadıklarını kesin olarak gösteriyor. Meselâ ilk önce tabiat üstü varlıklar ile savaşan kahramanları ele alalım. Bunlardan birisi Deli Dumrul'dur. Kahramanın bu adı ve lâkabı bile onun uydurma bir şahsiyet olmadığına bir delil olabilir. O, Duha (Duka)[218] Koca adlı birisinin oğludur. Yani bütün kahramanlar gibi babasının adı bellidir ve yine onlar gibi bir beydir. O, yüreği pek, atılgan ve çabuk parlayan bir kimse olduğu için, kendisine, destanlardaki bazı kahramanlar gibi, *deli* lâkabı verilmiştir [219]. Nitekim Dumrul, bir kuru çayın üstüne kurduğu bir köprüden geçenlerden, bileğinin gücüne güvenerek, *bac* almaktadır. Hattâ köprüsünden geçmek istemeyenleri dahi, haraç almak için, geçmeğe zorlamaktadır. İşte, tarihî Deli Dumrul'un şahsiyeti bu olup, eldaşları arasındaki ünü ve hâtıralarda yaşaması buradan yani köprüsü başında veya kendi yurdu (toprakları) üzerinde gelip geçenden haraç almasından geliyor. Aradan zaman geçince Duha Koca'nın oğlunun hâtırası muhayyilede işlenmiş, kendisinden başka yiğit, alp, bir kimsenin olmadığını sanan Deli Dumrul'un karşısına onun hakkından gelebilecek olan Ezrâil çıkarılmış ve böylece *Deli Dumrul destanı* meydana gelmiştir. Deli Dumrul'un köprü başında bac almasını yalnız yiğitliğini göstermek için yaptığı iddiasının da idealleştirilmiş olduğunda şüphe yoktur.

İbn Fadlan[220] 925 yılında büyük bir kervanın arasında *Oğuz* yurdunu geçerken bir *Oğuz* önlerini kesmiş, ancak istediği verildikten sonra kervanın hareketine müsaade etmişti.

Depe-Göz adlı korkunç ve olağan üstü yaratık ile savaşan Basat'a gelince, o, *Oğuz eli'nin Bozok* yahut *Dış Oğuz* kolunun başı Uruz Koca'nın küçük oğludur. Ağabeyisi Kıyan Selçuk'tur. Basat'ın rolü sadece kendi destanına münhasır kalmıyor. Onun adı, sonuncu destanda da geçiyor. Başat, bu kardeş kavgasında yani, *Üçok* (İç - Oğuz) - *Bozok* (Dış Oğuz) arasında düşmanlık çıktığı, babası Uruz Koca'nın metbûu Kazan'a ayaklandığı esnada kendisinden korkulan bir şahsiyet olarak bahsediliyor. Beylerbeyi *Salur* Kazan'ın inakı boz aygırlı Beyrek, çıkan bu düşmanlık sebebiyle Basat'ın ordasını basıp, her şeyini eline geçireceğinden kaygı-

[218] Bu kelime, Dukak'ın son harfi düşmüş bir şekli midir?

[219] Destanlarda, korku nedir bilmez, atılgan, fakat merd, merhametli kimselere deli denilmektedir. Osmanlı devrinde de bu gibi şahıslar için aynı deyim kullanılmış ve hattâ akıncılar gibi, sınırlarda oturan ve fevkalâde cesaret ve yiğitlikleri ile ün salmış bir askerî atlı sınıfınada *deli* denilmiştir (bu askerîdeli sınıfı hakkında,!. H. Uzunçarşıh, *Osmanlı tarihi,* Ankara, 1949, T. T. K., II, s. 564).

[220] Z. V. Togan yayını, Leipzig, 1939, metin s. 14.

lanmakta ve korkmaktadır[221]. Basat'ın, *Oğuzlar'ın* düşmanlarına karşı da başarıları var mıdır bilmiyoruz. Ağabeyisi Kıyan Selçuk'un Depe-Göz ile yapılan savaşlarda ödü patlayıp öldüğü söyleniyor[222]. Basat'da esasen ağabeyisinin öcünü almak için Depe-Göz ile savaşmaya karar vermişti. Bizim hatırımızdan geçtiğine göre, Depe-Göz, belki de aslında *Oğuzlar'a.* büyük acılar çektirmiş ve kayıplar verdirmiş bir düşmanı temsil etmektedir. Yani Depe-göz, bu lâkabla anılan *Peçenek, Kıpçak* gibi bir düşman başbuğu olabilir[223]. O, üst üste yaptığı baskınlar ile *Oğuzlar'ı* ve bilhassa *Bozoklar'ı* korkunç yenilgilere uğratmış, Basat'ın ağabeyisi Kıyan Selçuk, Aruk Candan (iki kardeşi ile), Demir Donlu Mamak, Düzen Oğlu Alp Rüstemve Uşun Koca gibi beyler, yapılan savaşlarda ölmüşlerdir. Başat sonra, Depe-Göz'ü yenip öldürerek ihtimal kardeşinin ve eldaşlarının öcünü aldı. Aradan zaman geçince Depe-Göz, bu lâkabla anılmasından ve belki dış bir tesir ile de, tabiat üstü bir varlık olarak tasavvur edildi.

I. Destan yani, *Dirse Han oğlu Buğaç boyu'na.* gelince, burada, ana konu, yoldaşlarının hiyanetine uğramış, onlar tarafından, kendisi ve aile efradı tutularak *Kâfir* ellerine götürülen bir beyin (Dirse Han'ın), oğlu Buğaç tarafından kurtarılışını anlatmaktadır. Görülüyor ki, bu destanın ana konusu her yerde, her zaman olabilen bir olaydır, olağan üstü bir tarafı yoktur.

Şimdiye kadar kendilerinden bahsedilmeyen destanlardan bizim için dikkate lâyık ve üzerinde durulmaya değer görünenleri sonuncu ve ikinci destanlardır. Sonuncu destan'da konunun gerçekliği o kadar belirlidir ki, okuyucu kendisini bir tarihî eserin sahifeleri karşısında sanar. Konunun anlatılışı da pek güzel ve canlıdır. Bu destanın konusu, kısaca şudur: beylerbeyi Kazan, tabileri olan *Üçok* ve *Bozok* beyleri yığınak olunca, evini yağmalatırdı. Fakat son defa evini, *Bozok* (Dış Oğuz) beylerinin bulunmadığı bir zamanda, yalnız *Üçok* (İç Oğuz)lar'a yani kendi öz koluna yağmalatmıştı. Onun bu şekilde hareket edişinin sebebi açıklanmıyor. Kazan'ın, evini kendilerinin bulunmadığı bir zamanda, yalnız Üçoklar'a yağmalatması, *Bozoklarhn* başı ve Kazan'ın dayısı Uruz Koca'nın ve onun tabii olan öteki *Bozok* beylerinin ağırına gitti. Kazan'ın ordasına gitmeyerek tâbilik vazifesini ifa etmediler. Uruz Koca, Kazan'a düşmanlığını açıkça bildirdikten sonra, tabii olan *Bozoklu* beylerini katına okuyup, bundan böyle kendisine baş eğmiyecekleri (âsi oldukları) yolunda Kazan'a haber gönderdiğini söyleyerek, bu hususta ne düşündüklerini sordu. Onlar: "ne diyelüm, çün sen Kazan'a düşmen oldun bizde düşmenüz didiler." Uruz Koca, Kazan'ın inağı Beyrek'in, *Bozuklar'dan* kız aldığı için, güveyileri olduğunu,

[221] Gökyay s. 117, Ergin s. 249.

[222] Gökyay s. 84, Ergin s. 209, 210.

[223] *Mısır-Memlûk, emirlerinden* birisinin Tepe göz (....................) adını taşıdığı görülüyor (Makrizî, *Kitab us-suluk,* Mustafa Ziyade yay., Kahire, 1943, s. 940, 702 = 1302-1303- yılı olayları arasında; dahi Ibn Tanrıbirdî, *en-Nücûm uz-zâhire,* Kahire, 1939, VIII, s. 251, 709 yılı olayları).

bu sebeple de ondan kendi saflarında olmasını istemelerini, kabul etmez ise öldürülmesini teklif etmişti. Beyrek, al yani hiyle ile çağrılmış, ona kendileri ile birlik olması söylenmiş, şiddetle reddi üzerine Uruz Koca tarafından kılıçlanmıştır. Beyrek ordasına götürülmüş ise de aldığı yaradan ölmüştür. Bunu öğrenen Kazan, pek üzülmüş, günlerce divana çıkmamış, sonra sevgili inak'ının öcünü almak için harekete geçmişti. Kazan, Uruz Koca ile yaptığı teke-tek çarpışmada onu yenerek öldürdü. Bunun üzerine, öteki *Bozok* beyleri, Kazan'ın elini öpüp kendisine baş eğmişlerdir. Kazan onların suçlarını bağışlamış, Uruz Koca'nın ordasını çaptırmış ve elini-gününü (yani orda halkı ve boyunu) yağmalatmıştı. Görülüyor ki, bu destanın konusu hazindir. Çünkü, kardeş kavgasını anlatıyor. Bu kavga da yakışıklılığı, yiğitliği ve iyi ahlâkı ile *"Oğuz'un imrencesi"* lâkabını almış olan Beyrek ölmüş, Bozoklar başı Uruz da yeğeni tarafından öldürülmüş ve her şeyi çapılıp yağma edilmiştir.

Burada, Beyrek'in kendileri ile birlik olması için gösterilen sebep (yani onun Bozoklar'dan kız alması) bize doğruluğundan şüphe ettiriyor. Çünkü, iki kol da birbirinden kız alıp vermekte idi. Beyrek, yaralanıp da ordasına götürüldükten sonra, Uruz Koca oğlu Basat'm ordasım basacağından çok korkmaktadır.

Bu sonuncu destan, belki, II. destandan önce konmalıydı. Çünkü, II. destanda Bozoklar'ın başı artık Uruz Koca değil, torunu, Kıyan Selçuk oğlu Deli Dündar'dır[224]. Öteki destanlarda da daima Deli Dündar'ın adı geçiyor. Bunun gibi, Kazan'ın naibi Kilbaş da bu olayda sağdı[225]. Fakat o, II. destanda Şökli Melik'in'Kazan'ın ordasına yaptığı baskın sonucunda ölmüştür[226].

II. Destan'ın, konusu ise kısaca şöyledir: Kazan'ın beyler ile ava gittiği esnada düşman Şökli Melik, yaptığı bir baskın ile, Kazan'ın büyük ordasım çapmış, naibi Eliğ Koca oğlu Kılbaş ölmüş, oğlu Uruz, karısı Burla Hatun ve anası tutsak alınıp götürülmüştür. Bunu öğrenen Kazan, Şökli Melik'in üzerine yürüyerek, beylerin yardımı ile düşmanı yeniyor, oğlunu, uşağını, hatununu ve hazinesini geri alıyor. Bu destan'ın da bize olmuş bir olayı anlattığını sanıyoruz. Yani düşman başbuğlarından Şökli Melik'in, Kazan'ın ordasım basıp yağmalaması bir gerçek olacaktır. Fakat Kazan bu baskında ordasında mı idi, değil mi idi, bu hususta bir şey söylenemez. III. bölümde görüldüğü üzere, *Şecere-i Terâkime'de, Peçenek eli* başbuğu Duymaduk'un *Salur* Kazan'ın babası Enkiş'in ordasım

224 Gökyay s. 13 23, Ergin s. 96, 113, Aynı destanda (gösterilen yer) Uruz adı geçiyorsa da bunun bir yanılma olduğu açıkça anlaşılıyor.

225 Gökyay s. 114,, Ergin 244. II. destandaki Eliğ Kocaoğlu Sarı Kılbaş (metinde: (j^Ji Gökyay 17, Ergin 97) aynı şahıstan başkası değildir. Reşidüddin *Oğuznâmesi'nde* Buğra Han oğlu Kuzu Tekin'in atabeyi (atalık)nin adı da Sarı Kılbaş idi. (89. sahifeye bk.). Safevî hükümdarı I. Abbas'ın adlı ünlü bir atı vardı (Nasrullah-ı Felsefî, *Zindegânî-i Şah Abbas-i evvel,* Tahran, 1334, II, s. III).

226 Gökyay s. 14, Ergin s. 97.

bastığı, Enkiş ve *Salur* Kazan'ın kaçtıkları, Kazan'ın anasının tutsak alınıp götürüldüğü, Enkiş'in naibi ile mal göndererek karısını kurtardığı söyleniyor. Bu sebeple, Kazan'ın tutsak alınan yakınlarını mal vererek kurtarmış olmasına kuvvetle ihtimal verilebilir. Yalnız şu da bir gerçek olacaktır ki, Kazan sonra, Şökli Melik'i ağır bir yenilgi'ye uğratıp onu öldürerek öcünü almıştır. Destanda yapılan savaşın güzel bir tasviri vardır. Buna göre, her iki tarafın savaş düzeni şöyle idi[227]:

Buğacık Melik	*Şökli Melik*	*Kara Tüken Melik*
Sol kol	*Göğüs*	*Sağ kol*
Yiğitler	Üç ok (İç Oğuz)	Boz ok (Dış Oğuz)
Kara Güne	Salur Kazan Beg	Deli Dündar
(Kazarcın kardeşi)	*(Bas Kumandan)*	*(Bozoklar başı)*

Kazan'in büyük ünü de şüphesiz, daha ziyade kazandığı böyle parlak bir zafer ile ilgilidir. Nitekim *Şecere-i Terâkime'deki* manzumede Kazan'ın zaferleri anlatılmaktadır.

Şimdiye kadar hiç bahsedilmeyen destanlara gelince, bunların çoğunun konuları ortak bir ana unsura dayanır: kahramanların, baba, oğul, kardeş gibi, en yakın akrabaları düşmana tutsak düşer, kahramanlar da onları kurtarırlar. IV. (Uruz'un tutsak oluşu, babası Kazan tarafından kurtarılışı), VII. (Kazılık Koca'nın tutsak olup oğlu Yiğenek Beg tarafından kurtarılışı), X. (Eğrek'in kardeşi Seğrek tarafından kurtarılışı), XI. (Salur Kazan'ın, oğlu Uruz tarafından kurtarılışı) destanları böyledir. III. yani Beyrek destanında da Beyrek tutsak alınır, fakat o, kendini kendisi kurtarır. IX. destanda da bu destanın kahramanı Emren, babası Beğil'in bir avda yaralanarak yatağa düşmesi üzerine, pek genç yaşta olmasına rağmen düşmanın karşısına çıkıyor. "

Destanların çoğunun konusunda müşterek bir olay unsuru vardır ki, bu da tutsaklıktır. Engin bozkırlarda, çadırlar altında oturan *Oğuzlar* ve onların düşmanlarının en korktukları şey, apansız akınlara ve dün baskınlarına uğramak idi. Sık sık yapılan bu akın ve baskınlar sonucunda iki taraf da birbirinden tutsaklar alıyordu. Reşidüdddin *Oğuznâmesi'nde* de düşman akınlarından ve bunun sonucunda yabgu oğullarının tutsak düşmelerinden bahsedilir.

İbn Fadlan[228], 925 yılında *Oğuzlar'dan,* onların *Hazarlar* katında tutsakları olduğunu duymuştu. *Oğuzlar'ın* torunları *Türkmenler'de,* Azerbaycan'da *Gürcistan* sınırında, *Türkiye'de* ve *Rum ucun'da* yaptıkları ve uğradıkları akınlar ile düşmanlarına tutsaklar veriyorlardı.

Destanlarda çok defa kahramanların hareketleri bir tecavüz değil, fakat bunun bir tepkisidir. Kahramanlıklar yakın bir akrabayı (baba, oğul,

[227] Gökyay s. 24, Ergin s. 114.
[228] s. 16.

kardeş) kurtarmak için yapılıyor. Yani kahramanlık hareketlerine saik, umumiyetle akrabalık duygusu oluyor.

4 — Kahramanlar:

Destanların bütün kahramanları ve başlıca şahsiyetleri asilzade sınıfına mensup kimseler, yani beylerdir. Sahne çok defa beylerin zengin dekorlu ordalarıdır. Sahnedeki başlıca şahsiyetler arasında el halkından kişiler yoktur. Hattâ halkın (gün ?) herhangi bir hareket ve davranışından bahsedilmez. Kısaca, onlar sahnede görünmezler. Yalnız, II. destanda, Kazan'ın, Karaçuk adlı çobanı, belki bir istisna teşkil eder. Bu çoban, Şökli Melik'in baskınında efendisinin sürüsünü düşmana karşı fedakârca korumuş, kardeşleri Kaban Güci, Demür Güci bu uğurda ölmüş ve sonra Kazan'm Şökli Melik'e karşı savaşında yiğitlik göstermiş ve bütün bunların armağanı olarak Kazan'ın *imrahoru* olmuştu[229].

Oğuz eli'nin X. yüzyılda başlıca *Sirderya* boylarında ve onun kuzeyinde yaşadıklarını kesin olarak biliyoruz. Selçuklu ailesinin faaliyeti üzerine XI. yüzyılda bu elin pek önemli bir kısmı, *İslâm* ülkelerine geldi. Aynı yüzyılın ikinci yarısında başlıca *Karaçuk* dağları bölgesi ile onun karşısına düşen *Sir* suyu kıyısındaki şehirlerde ve batıda *Mangışlak'ta.* önemli *Oğuz* kümeleri vardı. Bu bahsedilen zamanda *Oğuz* yabguları'ın kışlağı *Teni Kent'in* ve *Cend* şehrinin de bulunduğu *Sirderya'nın* ağzı ve kuzey kıyılarının *Kıpçaklar'ın* elinde olduğu anlaşılıyor. XII. yüzyılın ortalarında *Horasan'da* görünen ve az sonra Sancar İmparatorluğuna son veren *Oğuzlar, Sirderya* boylarını terkeden en önemli *Oğuz* kümelerinden birisi îdi.[230]

Şecere-i Terâkime'deDede KorkutveSalur Kazan'ın Peygamber'den 300 yıl sonra yaşadıkları söyleniyor. Bu mes'ele destandaki başlıca kahramanların *Müslüman* olmadıklarının isbatı ile belki çözülebilirdi. Çünkü, *İslâmlık Oğuzlar* arasında X. yüzyılda yayılmaya başlamış ise de, onlar büyük kümeler halinde bu dine, ertesi yüzyılın başlarından itibaren girmişlerdir. Fakat kahramanların *Müslüman* olmadıkları ispat edilemiyor. Bu sebeple, kahramanların XI. yüzyılda da yaşamış olmaları pek muhtemeldir. Kâşgarlı'nın (eserin yazılışı 1074) *Karaçuk* dağlarında yaşadığını söylediği *Oğuzlar'm Salur* Kazan *Oğuzları* olması ihtimali kuvvetlidir. Hattâ, XII. yüzyılın ortalarında *Horasan'da,* görünen, destanlardakiler gibi *Üçok Bozok* olarak iki kola ayrılan ve başlarında zengin bir bey kümesi bulunan *Oğuzlar'ın,* doğrudan doğruya *Salur* Kazan *Oğuzları'nın* oğul veya torunları oldukları kuvvetle söylenebilir.

5 — Kahramanların Yaşayış Tarzı:

Kahramanlar Oğuz eli'ne mensupturlar. Bu el çok defa *kalın* (kuvvetli), bazan da *kanlı* (ihtimal savaşçı) kelimeleri ile vasıflanır. *Oğuz eli'nin* üze-

[239] Gökyay s. 24, Ergin s. 115.

[230] Bütün bu hususlarda X. *yüzyılda Oğuzlar,* s. 146 ve devamı.

rinde daima yaşadığı bir ülkesi vardır. Yani bu el, ülke değiştirmemektedir. O, bu ülkesinde tam göçebe bir yaşayış sürüyor; fakat toplu bir halde göçüp konmamakta, yani el halinde yaylağa gidip gelmemektedir. Açıkça anlaşılıyor ki, beylerden her birinin, boyu ile beraber oturduğu bir yurdu vardı. Bey, boyu ile birikte, bu yurdunun dağ veya dağlarında (karşı yatan Kara Tağ) yaylamakta, ırmak, çay boyu gibi engin ve alçak yerlerinde kışlatmaktadır. *Türkiye'de* buna ait güzel bir misal olarak, Ramazanlı el veya beyliği gösterilebilir. *Yüregirler'den* Ramazan'ın başkan olduğu bu elin beylerinden her birisinin belli bir yurdu vardı. Bu bey, boyu ile birlikte bu yurdunda yaşamakta, yaylasını yaylamakta, kışlasını da kışlamakta idi[231].

Oğuz eli Üçok ve *Bozok* adları ile iki kola ayrılmaktadır. *Üçoklar'a* aynı zamanda *İç -Oğuz, Bozoklar'a* da *Taş (Dış) Oğuz* deniliyor. Bu sonuncu deyimlerden, her iki kolun birbirine karışmıyarak ayrı iki küme halinde yaşadığı anlaşılıyor. Destan da *îç Oğuzlar* ile *Dış Oğuzlar'ın* yurdları arasında epeyce bir mesafe bulunduğu tasavvur olunuyor. *Üçoklar'ın Bozoklar* üzerine *"gece gündüz demeyip"* yürüdükleri söyleniyor[232].

Üç - oklar'a îç - Oğuz denilmesi, her halde siyasî hâkimiyetin onların elinde bulunması ile ilgili olacaktır.

Oğuz eli'nin Üçok - Bozok adları ile iki kola ayrılması tarihî bir gerçektir. XII. yüzyılın ortalarına doğru, Horasan'a gelen ve Sancar devletini ortadan kaldıran *Oğuzlar* da *Üçok* ve *Bozok* olarak iki kola ayrılmış oldukları gibi[233], XIV, ve XV. yüzyıllarda *Kuzey Suriye* ve *Güney Doğu Anadolu'da* yaşayan *Türkmenler* de aynı adla iki kola ayrılmışlardı[234].

Yazımızın I. bölümünde görüldüğü üzere Reşidüddin *Oğuznâmesi*'nde, *Oğuz Han'a* atfedilen bir geleneğe göre, *Bozoklar* hâkim kolu teşkil edecekler, bundan dolayı da hükümdarlar bu koldan çıkacaktır. *Üçoklar* ise *Bozoklar'ın* eli yani tabii olacaklardır. Bozoklar, hâkim kolu teşkil ettiklerinden perçemleri (sembol, alâmet), *yay, Üçoklar* da *el* yani tâbi kol alduklarından perçemleri *ok* idi. Aynı *Oğuznâme'de* söylendiğine göre, Oğuz Han'ın koyduğu bu esasa bağlı kalınarak, *Oğuz* yabguları *Kayı, Yazır, Avşar, Begdili* olmak üzere, çoğunlukla bu kola mensup teşekküllerden çıkmıştır. *Üçoklar'* dan hükümdar çıkarmış tek teşekkül olarak *Eymür* (Eymir) boyu gösteriliyor. Aynı *Oğuznâme'de,* başta *Kayı* boyundan olmak üzere Bozoklu koluna mensup hükümdarların büyük beyleri arasında, *Bayındır, Solur, Yiva* gibi

[231] Bu hususta şimdilik, F. Sümer, *Bayındır, Peçenek ve Türegirler,* Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, XI, sayı 2-4, s. 329-334.

[232] Sonuncu destan, Gökyay s. 114, Ergin s. 250.

233 X. *Yüzyılda Oğuzlar,* s. 153-154.

[234] Dulkadırlı ailesi ve bu ailenin başında bulunduğu ulusun ekser boyları ve *Haleb Türkmenleri*'nin İnallu boyu *Bozoklar'dan,* Ramazanlı ailesi ile bu addaki ulusu meydana getiren boyların çoğuda *Üçoklar'dan* idi. Bu hususta, Selçuklular'dan son zamanlara kadar, *Suriye ve Güney Doğu Anadolu'da Türkmenler* adlı hazırlayacağımız bir eserde tafsilâtlı bilgi verilecektir.

Üçoklu boylarına mensup kimseler görülmektedir. Hattâ *Bayındır*'dan Dönger oğlu Erki (bu kelimenin aslında onun adı değil lâkabı olduğu anlaşılıyor), 32 yıl bir hükümdar gibi devleti idare etmiştir.

Bizim destanlarda ise, durum aksinedir. Yani burada siyasi üstünlük *Bozoklar'da* değil, *Üçoklar'dadır. Oğuz eli* hükümdarı ve kendi kolu beylerinin olduğu gibi, *Bozoklu* başbuğunun da metbuû olan beyler beyi, *Üç oklardandır.* Tarihçe de biz birçok *Türk* hanedan ve ailelerinin bu koldan olduklarını biliyoruz. Selçuklu hanedanı *Kınık,* Salğurlular, adlarının gösterdiği gibi, *Salur,* XII. yüzyılın ikinci ve XIII. yüzyılın birinci yarısında, *Hemedan'ın* bazı yörelerine hâkim olan Perçem oğulları *Yiva*[235]*,* kuzey Suriye'de yaşayan Yaruklu ailesi de yine aynı boydan (yani Yiva)[236], Akkoyunlular *Bayındır,* Ramazanlılar *Türegir* ve Kadı Burhaneddin de *Salurlar'dan* idiler.

6— İktisadî Hayatları:

Feodal *Oğuz* aristokrasisi olan kahramanların çok zengin insanlar oldukları görülüyor. Bay Biçen, Bay Büre gibi bazı beylerin adlarının başında *bay* kelimesi vardır ki, bu, belki onların zenginliği ile verilmiş bir sıfattır[237]. Göçebe bir hayat sürdükleri için, onların başlıca servetlerini hayvan sürüleri teşkil ediyordu. Yetişdirdikleri başlıca hayvanlar, *koyun, at* ve *devedir.* Her ne kadar verilen toylar dolayısiyle *at* ve *deve* eti yenildiği anlaşılıyorsa da[238] başlıca gıdaları koyun eti idi. Koyunun da akça olanı makbuldü[239]. Koyunları o kadar çoktu ki, bunlar hakkında *tümen* yani 10.000 sayısı sık, sık zikrediliyor[240]. At ise *binit* (yani binek) ve deve *de yüklet*

[335] F. Sümer, *Tiva Oğuz boyuna dair,* Türkiyat mecmuası, X, s. 151-166.

[238] *Musulve Haleb Atabeyi* Ak-Sungur oğlu İmadeddin Zengi, *Yivalar'dan* bir kümeyi başlarmdaEmir Yaruk olduğu halde *Suriye'ye* getirerek *Haleb* bölgesinde yerleştirmişti. Zengi bu *Tivalar'a.* zaptedecekleri toprakların kendilerine ait olacağını temin ederek, onlara Haçlılara karşı cihat yapmaları buyruğunu vermişti. Gerçekten *Tivalar* yaptıkları bir çok sürekli akınlar ile *Haçlılar'ı* bunaltarak verimli topraklar ellerine geçirmişler ve onlara karşı bu sınır bölgesinde mühim bir kuvvet teşkil etmişlerdi (İbn ul Esîr, *Tarih ud-devlet il Atabekiyye,* R. H. O., II, 2 partie, s. 142; bu eserden naklen, Ebû Şâme, *Kitab ur-Ravzateyn,* Muhammed Hilmi yay., Kahire, 1956, I. cüz, 1. kısım, s. 112, her iki eserde de = olarak basılmıştır). Bu Yivalar tarihte 1168 yılında ölen beyleri Yaruk'a izafeten *Yaruklu (Yarukiyye)* adiyle tanınmışlardır. Yaruk'un ölümünden sonra oğlu Bedreddin Yıldırım (tarihlerde *Telbâşir* hâkimi olarak *Nureddin Mahmud* ve sonra *Selâhaddin Eyyubî* devrinin büyük emirlerinden birisi olmuş ve bu hükümdarlar zamanında *Haçlılar* ile yapılan savaşların hepsinde bulunmuştur. *Yaruklular* hakkında tafsilâtlı bilgi, yukarıda *Suriye ve Güney doğu Anadolu Türkmenleri* üzerinde hazırlayacağımızı söylediğimiz eserimizde verilecektir.

[237] Gökyay indeks. *Şecere-i Terâkime'de* de, Oğuz eli üzerinde beylik yapan kadınların baba ve kocaları da bay kelimesi ile vasıflanıyor, III. bölüme bk.

238 Toylarda koyundan koç, attan aygır ve deveden de buğra (yani genç erkek deve) yeniyordu (Gökyay s. 3,5 Ergin, s. 78,81).

[239] Gökyay s. 37-398, Ergin s. 188.

[24o] Gökyay s. 6.

(yani taşıma vasıtası) idi. Atlar hakkında *tavla,* deve hakkında *katar* sözü kullanılıyor[241]. Beylerin, zenginliği üzerinde söylenen sözleri mübalâğalı bulmamalıdır. İbn Fadlan (925 yılında Oğuzlar arasında geçmiştir), *Oğuzlar'ın* zengin olup aralarında 100.000 koyuna ve 10.000 bineğe sahib olanları gördüğünü söyler. Esasen, *Oğuz* beyleri ve daha umumî bir ifade ile *Türk* beyleri her zaman ve her yerde varlıklı olmuşlardır[242].

7 — Siyasî Bünye:

Bilhassa ellere dayanan *Türk* devletlerinde, bu dayanmanın icabı olarak, devlet yapısının feodal bir mahiyeti haiz olduğu malûmdur. Destandaki *Oğuz eli'nde.* gördüğümüz siyasî düzen de bu mahiyette yani feodal vasıfları haizdir. Her beyin, kendisine ait ve yalnız kendisinin hâkim bulunduğu bir yurdu vardı. Bey bu yurdunda ki ordasında yaşıyarak, kendi boyunun başında bulunuyor, başlıca hayvan sürülerinden ibaret olan servetini idare ediyordu. Beylerin en yakın tabileri, oğul, kardeş gibi akrabaları idi. Bir bey isterse oğluna kendi yurdu içinde toprak ve davarlarından veriyor ve buna da *"beylek vermek"* deniliyordu[243], Ayrıca, savaşlarda yüz aklığı ve yararlıklar gösterenler'e *çuldı* (armağan) [244] dan başka *dirlik* (kalaba ülke) verildiğinden bahsediliyor[24s]. Beylerin metbuları kendi kol beyleridir. Üçok kol beyisi aynı zamanda Boz ok kol beyisinin de metbûudur. O, bu yüzden *beylerbeyi* unvanını taşıyor. Beylerbeyinin de metbûu han yani hükümdardır. Şimdi bunu adlar ile şema halinde gösterelim.

[241] Deveden, birçok defa *kızıl deve* olarak bahsediliyor.

[242] *X. Yüzyılda Oğuzlar,* s. 139.

[243] Gökyay s. 6, 97, Ergin s. 82, 83, 224.

[244] Bu kelimeye Kâşgarlı'da ve eski yazıtlardarastgelinemiyor. BilhassaTimurlular devri tarihlerinde görülen bu kelime, *moğolca* olsa gerektir.

[245] Meselâ II. ve IV. destanda (Gökyay s. 24, 58, Ergin s 115, 176): *"cilasun koç yiğitlere kalaba ölke virdi"* deniliyor. Dahi IV. destanda (Gökyay s. 56, Ergin s. 173) -.*"kalaba ölke vereyim sana" sözü* vardır. Burada *kalaba ülke* deyimi ile *ağır dirlik* yani *verimli toprak parçası kasdediliyor.* Acaba Oğuzlar da timar sistemi var mı idi, yoksa bu, destanın yazıldığı devre ait bir keyfiyet midir?

1. Kamgan oğlu Bayındır Han

2. Ulaş oğlu *Salur* Kazan Beg (beylerbeyi)

Bozok (Dış Oğuz)

3. Uruz Koca

3. Deli Dündar (Uruz'un torunu ve halefi)

4. Büğdüz Emen

Üçok (İç Oğuz)

Kara Güne (Kazan'ın kardeşi)

Kara Güne oğlu Kara Budak

Bamsi Beyrek (Kazan'ın inağı)

Eliğ Koca oğlu Sarı Kılbaş (Kazan'ın naibi)

Ters Uzamış

Ense Kocaoğlu Okçu

Düzen oğlu Alp Rüstem

Eylik Kocaoğlu Dönebilmez Dülek Evren

Diğer beyler

Hangi koldan olduğu bilinmeyenler

Kazdık Koca oğlu Yiğenek (beglerbaşı)

Gaflet Koca oğlu Şir Şemseddin

Yağrıncı oğlu İl almış

Soğan Sarı

Usun koca oğlu Eğrek

Begil

Tâbilerin vazifeleri, metbularını ziyaret ve onların çağırmalarına icabet etmek idi. Bayındır Han'ın uç beyi olan Begil, her yıl Bayındır Han'ın divanına gelir ve ona getirdiği armağanları sunardı[246]. Bozok başbuğu Uruz maiyetinde kendi kolu beyleri olduğu halde, beylerbeyi Salur Kazan'ı ziyaret ederdi. Metbuların vazifelerine gelince, tabilerini kayırmak ve onları, kendilerini-ziyaret ettikleri yahut yanlarına çağırdıkları zaman gelenekler gereğince, ağırlamak, aynı seviyede olan tâbilere eşit muamele etmek ve en son olarak, onların gurur ve haysiyetlerine dokunacak, güçlerine gidecek herhangi bir davranışda bulunmamaktı. Hanlar hanı Bayındır Han yılda bir defa toy verip bütün *Oğuz* beylerini konuklardı[247]. *Salur* Kazan da galiba yılda bir yol, bütün tabileri yığınak oldukları yani divanına geldikleri zaman, yağmalı bir toy verir, toydan sonra beyler onu selâmlayıp yurtlarına dönerlerdi. Fakat Beylerbeyi Kazan, son defa, açıklanmayan bir sebepten dolayı, yağmalı toyunu, *Bozoklar* bulunmadığı bir zamanda, yalnız *Uçoklar'a* yani, kendi öz kolunun beylerine vermişti. Kazan Beg'in bu hareketi, *Bozok* beylerinin ve bilhassa bu kolun başı Uruz'un ağrına ve gücüne gitmiş ve hattâ ona düşman olmuştu. Beylerbeyi Kazan'ın da, dayısı fakat tabiî olan Uruz'un beyleri ile mutad olan ziyareti yapmamasına canı sıkılmıştı. Durumu anlamak için, *Uruz'un* yanma giden naibi Sarı Kılbaş, *Uruz'un Kazan'ı* metbû tanıyıp, tanımadığını öğrenmek maksadiyle, Beylerbeyi'nin, düşmanların saldırışına uğradığından, kendisinden yardıma gelmesini istediğini bildirmişti. Fakat Uruz, Kazan'ın evini, mutadın hilâfına, yalnız *Uçoklar'a* yağma ettirmiş olmasından ötürü, yardıma gelmiyeceği gibi ona beyleri ile birlikte düşman olduğunu söylemişti. Kılbaş, Kazan'ın düşmanların saldırışlarına uğramadığını, bunu, kendisinin, Kazan'a dost mu, düşman mı olduğunu anlamak için dediği cevabını verip gitmişti. Bunun üzerine Uruz, beylerini katına okumuş, toy verip ağırladıktan sonra onlara şöyle demişti:

"Begler men sizi neye kığırdum, bilürmisiz?

Ayıttılar: Bilmezüz.

Uruz *aydur:* Kazan *bize* Kılbaş'ı *göndermiş, elüm günüm çapıldı, kara başum bunlu oldı.* , *Tayım* Uruz *mana gelsin dimiş.* Emen *aydur: ya sen ne cavab virdün* ? Uruz *aydur ki:* Kılbaş *'a ayıtdum ki, kaçan ki Kazan evin yağmaladuridi, Taş Oğuz begleri bile yağalandı. Begler gelür, Kazan'ı selâmlar gideridi. Şimdi suçumuz ne oldı kim bile bulınmaduk.*

Mere kavat, biz Kazan'a düşmenüz didüm. Emen aydur: eyü dimişsin. Uruz ay dur: begler ya siz ne dirsiz?

Begler aydur: Ne diyelüm, çün sen Kazan'a düşmen oldun, biz de düşmenüz didiler. Uruz araya Mushaf getürdi hep begler el urub and içtiler. Senun dostuna dost, düşmenüne düşmenüz didiler. Uruz cümle begleri hil'atladı". Sonuncu destandan

[246] Gökyay s. 91, Ergin s. 216.
[247] Gökyay s. 3, Ergin s. 77.

aldığımız bu parça[248] tâbilik ve metbuluk münasebetlerini pek güzel bir şekilde ifade ediyor. Görülüyor ki, *Bozoklu* beylerin tâbilik hususunda, doğrudan doğruya Kazan ile bir münasebetleri yoktur. Onların metbüu kendi kol basıları Uruz Kocadır. Kazan da yardımı yalnız ondan istemektedir. Metbûun tabiinden yardım istemesi tabiî bir hak idi. Nitekim Beyrek, Uruz Koca oğlu Basat'ın ordasına saldırmasından kaygılanarak, Kazan'dan yardım istediği gibi, kendisine kılıç çalarak ölümüne sebep olan Uruz Koca'dan öcünün alınmasını da beylerbeyine vasiyet etmişti[249]. Oğuz eli'nin uç beyi Begil de, düşmanın saldıracağını öğrenerek Kazan'-dan yardıma gelmesini istemeyi düşünmüştü [250]. Uruz Koca'dan sonra *Bozoklar'ın* başında torunu Kıyan Selçuk oğlu Delü Dündar görülüyor. Delü Dündar için: *"Kazan gibi pehlivanı bir savaşta üç kez atından yıkan"* denilmesi[251] iki büyük feodal arasında da bir çarpışmanın yapılmış olduğunu açıkça göstermektedir.

Kazılık Koca oğlu Yigenek'in de büyük beylerden birisi olduğu görülüyor. Yigenek'in, kendi destanında, babası Kazılık Koca'nın Bayındır Han'ın veziri olduğu söylendiği gibi [252], kendisi de bazan *"beğler başı"* olarak vasıflanıyor ve *Kalın Oğuz* beylerini birbir atından yıktığı[253] Kazan'a *"keşiş"* dediği de yazılıyor[254]. Bu sözler, Yiğnek ile Kazan arasında da bir mücadelenin yapılmış olduğunu haber veriyor. Kısaca, büyük feodallerin vakit, vakit birbirleri ile mücadelelere girişmiş oldukları, beyler arasında, belki sıksık, çekişmeler, anlaşmazlık, tartışma ve atışmaların vuku bulduğu anlaşılıyor. Tabileri metbularma karşı saygılı olmakla beraber, hareketleri, bir kölenin efendisine karşı davranışından pek uzak idi. Onlar sonderece'de izzetinefis sahibi ve mağrur insanlardı ve metbularının en ehemmiyetsiz söz veya hareketlerine sert bir tepki gösteriyorlardı. Bayındır Han veya Kazan, beylerden Begil'in avcılıktaki mahareti *için:"bu hüner atın mıdır, erün midir?"* diye sormuş, beyler de kendisine *"Hanım eründür"* cevabını vermişlerdi. Bunun üzerine, Kazan'-in: *"yok at işlemese er öğünmez, hüner atundur"* demesi üzerine, Beğil: *"alplar içinde bizi kuskunumuzdan balçığa baturdun"* sözlerini söyliyerek, Bayındır Han'a (yahut Kazan'a) küsüp ordasına gelmişti. Fazla olarak, Begil'in *Oğuz'a* âsi olup eli ve gününü göçürerek *Gürcistan'a* gitmek istediği ve hatununun buna engel olduğu söyleniyor[255]. Bunun gibi, Uruz da babası Kazan'nın bir hareketine canı sıkılarak onu *"Kan Abkaza eli'ne* gidip *Hıristiyan* ol-

[248] Gökyay s. 114-119, Ergin s. 245-246.

[249] Gökyay s. 117, Ergin s. 249.

[250] Gökyay s. 94, Ergin s. 220.

[251] Gökyay s. 57, Ergin s. 174.

[252] Gökyay s. 77, Ergin s. 199.

[253] Gökyay 23, 40, 57,- Ergin s. 113, 142, 175. Bir çok defa ona *"Beg Tiğenek"* de deniliyor.

[254] Gökyay s. 13, Ergin s. 96. .

[255] Gökyay 91-92, Ergin s. 217-218.

makla tehdid etmişti[256]. Bütün aristokratik cemiyetlerde olduğu gibi, *Oğuzlar'da.* da *orun* yani protokola büyük bir önem verildiği görülüyor. Siyasî ve içtimaî toplantılarda bu toplantılara katılanların oturacakları yerler belli idi. Bayındır Han'ın veya beylerbeyi Kazan'ın divanında sağ kola mensup beyler *sağda,* sol kola mensup beyler *solda,* has begler *dipte* inaklar *eşikte* oturmakta idiler,[257].

Selçuklu devrinde *"has beg"in* bir ünvan olduğu, hükümdarın çok sevdiği en yakın arkadaşlarına bu ünvanın verildiği görülüyor[258]. Yani *hasbeg* deyimi *inak* ile aynı anlamdadır. Burada da *has begler* sözü ile, *inak* deyimi de olmasına rağmen, belki aynı anlam kasdedilmektedir. Divanlardaki toplantılarda büyük bey çocukları han veya beylerbeyi'nin sağ ve solunda veya karşısında ayakta dururlar ve yay söykünürlerdi yani yaya dayanırlardı. Bayındır Han'ın divanında, Bayındır Han'ın karşısında Kara Güne oğlu Kara Budak yaya dayanıp durur, Hanın sağ yanında beylerbeyi Kazan'ın oğlu Uruz ve sol yanında da Kazılık Koca'nın oğlu Yigenek ayakta durur idi. Kazan'm divanında ise oğlu Uruz, karşısında yay söykünürdü[259].

Eğer divanda, bey yalnız ise, o zaman oğlu yanına oturabilirdi[260]. Divan'da söz söylemek isteyen, diz çökerek konuşurdu[261].

II. destanda, ava çıkan beylerin adlarının feodal basamaktaki yerlerine göre sayıldığı anlaşılıyor.

Beyler ava çıkarken, ilk önce beylerbeyi Kazan, sonra Bozoklar başı Kıyan Selçuk oğlu Deli Dündar ve sonra da sıra ile Kazan'ın kar deşi Kara Güne, Sir Şemseddin, Beyrek, Yigenek ve diğer beyler atlarına binmişlerdi.

Şimdi feodal basamakta yer alan şahısları birer, birer gözden geçirelim.

Bayındır Han: Oğuz elinin hükümdarıdır. Babasının adı, Kamgan'dır. Beylerbeyi Kazan onun güveyisidir. Oğlu veya herhangi bir erkek

[256] Gökyay s. 46, Ergin s. 155.

[257] *"Sağda oturan sağ begler, sol kolda oturan sol begler, eşikteki inaklar, dibinde oturan has begler, kutlu olsun devletunüz"* (Gökyay s. 41, Ergin s. 144-145).

[258] Irak Selçuklu hükümdarı Mes'ud'un (1134-1152) çok sevdiği ve hicranından ayırmadığı Beg Arslan adlı bir genç vardı ki, *has-beg* lâkabını almış ve tarihlerde de böyle tanınmıştı (F. Sümer, *Mes'ud maddesi,* I. A., cüz 80, s. 139). Beg Arslan, Mes'ud'un, beylerinden çoğunun aksine olarak, *Azerbaycan'daki Oğuz* beylerinden birisinin oğlu idi. Ak Sungur el-Ahmedilî'nin oğlu Arslan Aba da has beg lâkabını taşıyordu (Kisrevî, *Şehriyârân-ı gumnam,* II, s. 119). Yine ünlü Selçuklu emirlerinden Gündoğdu'nun oğlunun (Bundarî, türkçe tercümesi K. Burslan, T. T. K., İstanbul, 1943, s. 192) ve *Mısır - Memlûk* emirlerinden bazılarının da has beg unvanını taşıdıkları görülüyor. Mevlâna'da da *hasbeg,* bu anlamda bir deyim olarak sık, sık zikrediliyor (M. Şerefeddin, *Mevlâna'da türkçe kelimeler ve türkçe şiirler,* Türkiyat Mecmuası, IV, s. 128-129).

259 Ergin s. 116, s. 154.

[260] Gökyay s. 27, Ergin s. 120.

[261] Ergin s. 95, 131, 154, 199.

akrabası yoktur. Divanından ve ordasından dışarı çıkmaz. Orada bile hüviyeti teşhis edilemiyor. Şahsiyeti beylerbeyi *Salur* Kazan'ınki ile karıştırılıyor. Ak-koyunlular'ın kendilerini Bayındır Han'ın torunları saydıkları malûmdur. Öte yandan hükümdarın boy adını da taşıması, onun destanlar'a, Ak-koyunlu hanedanına yaranmak için, sonradan katıldığı ihtimalini hatıra getirmekte ise de, yukarıda da işaret edildiği gibi, bu mes'ele üzerinde kesin bir şey söylenemiyor. Çünkü, Bayındır Han'ın hüviyetinin karanlık görünmesi, onun şahsiyetinin zayıf olması ve iktidarın beylerbeyi Kazan'ın elinde bulunmasından da ileri gelebilir.

Salur Kazan: Bayındır Han'ın beylerbeyisidir. *Salur* boyundan Ulaş'ın oğludur. Oğuz elinde iktidarı elinde tutan odur. Bütün beylerin metbuûdur. Destanlarda Kazan, şu sözler ile öğülüyor: "Tülü kuşun yavrısı, beze miskin umudı, Emet Suyu'nun aslanı, Karaçuğun kaplanı, konur atun eyesi, Han Uruz'un ağası, Bayındır Hamın güveyisi, kalın Oğuz'un devleti, kalmış yiğit arkası" [262].

Şecere-i Terâkime'deki manzumede de Kazan'ın düşmanlara karşı kazandığı başarılar ve el'e yani halka yaptığı iyilikler pek güzel bir şekilde ifade edilmektedir. Kazan, iradesi kuvvetli, akıllı, yüreği pek, iyilik seven cömert, tâbilerine karşı sert ve haşin olmayan bir şahsiyet olarak görünüyor. Onun, parlak başarılarına ve birçok meziyetlerine rağmen, öğünmeyi sevmediği ve öğünenleri de hoş görmediği kendisine atfedilen deyişlerde belirtiliyor. Karısının adı Burla Hatun olup, Bayındır Han'ın kızı olarak görünüyor. Burla Hatun, bizim destanlarda olduğu gibi, *Şecere-i Terâkime'deki* Oğuznâme parçalarında da *"boyu uzun"* olarak vasıflanıyor. Fakat onlarda Burla Hatun, Bayındır Han'ın değil, Sündün Bay'ın kızı olarak gösteriliyor.[263] Kazan'ın Uruz adlı bir oğlu vardı ki, *Şecere-i Terâkime'deki* Oğuznâme parçalarında da adı geçiyor ve kendisi *ot* (ateş) *gözlü* olarak vasıflanıyor[264].

Kara Güne-: Kazan'ın kardeşi; toplantılarda daima Kazan'ın sağında oturuyor. Bununla beraber ağabeyisine karşı saygılıdır, her zaman yanına giremiyecek kadar onunla resmîdir[265]. Kara Güne'nin bir oğlu olup,

[262] Gökyay s. 13, 41, Ergin s, 95, 144.

[263] III. Bölüme bk. Houtsma sözlüğünden (s. 7) *burla'mn üzüm* anlamında olduğu görülüyor.

[264] T. D. Kurumu, yap. 47 a, Kononofyay. s. 65. *Uruz* kelimesinin menşeini kesin olarak bilemiyoruz. Bununla beraber, bu kelimenin Rus kavim adı ile ilgili olması ihtimali hâtıra geliyor. *Oğuz Kağan destanı'nda* (W. Bang ve G. R. Rahmeti, İstanbul, 1936, s. 21), Urum Kağan'ın kardeşi olarak Uruz (Rus) Begden bahsediliyor. Selçuklu devrinde Atabey Pehlivan Muhammed'in ileri gelen memlûklerinden birisi *Rus* adını taşımaktadır *(Ahbar ud-devlet is-Selçukiyye,* Lahor, 1933, s. 174-175, 176; Ravendi, *Rahat ussudur* Leyden, 1921, 340, 341, 344). Türkiye Selçuklular'ı emirlerinden bazılarının adı olan Ruzbe *,İbn Bîbî,* Houtsma, Leyden, 1902, s. 115, 251-255) kelimesinin aslı da Uruz Aba olsa gerektir. Memlûk emirlerinden bazıları, Urus adını taşıdıkları gibi, Altun Ordu hükümdarlarından birisi de bu adda idi. Toktamış'ın Urus Koca adlı bir emiri vardı (N. Şâmî, *Zafernâme,* s. 78).

[265] *"Begler yığıldı, divana geldi.* Kazan'ün *kardası* Kara Güne *aydur;* Kılbaş var, *ayıt ağam* Kazan *gelsün çıksun. Biryiğiddür senün ucundan aramızdan eksildi. Hem vasiyet*

adı Kara Budak idi. Bazali ona Deli Budakda deniliyor[266]; Kazan'm kızı ile evli idi ve onu *"erlik ile"* almıştı. Kara Budak'ın, Demir yaylı Kıpçak Melik'e kan kusturduğu söyleniyor[267]

Uruz Koca: Bozok kolunun beyidir. Beylerbeyi Kazan'ın dayısıdır; Kazan son defa, mutadın hilâfına, evini yalnız Üçoklar'a yağma ettirmiş olmasından ötürü tâbilik bağlarını koparmıştı; bu yüzden yapılan savaşta öldürüldü, ordası ve boyu çapılıb yağma edildi; lâkabı *"at ağızlı"*dır. Kendisi aynı zamanda *koca* (yaşlı) kelimesi ile de vasıflanıyor[268]. İki oğlu vardı: Kıyan Selçuk ve Başat. Kıyan Selçuk'un, Depe-Göz ile yapılan mücadelelerde ödü sıdıb öldüğü söyleniyor. Depe-Göz'ün yenicisi Basat'a gelince, onun adı, *Üçok-Bozok* çekişmesine ait destanda da geçiyor. Başat burada korkulan br şahsiyet olarak görünüyor; akıbeti üzerinde hiçbir haber yoktur[269]. Yalnız biz Uruz Koca'dan sonra *Bozoklar'ın* ba-

eylemiş menüm kanım komayasın alasın demiş. Varalum düşmanı haklayalum dedi. Kılbaş *aydur: sen karındaşısın sen var aidi. Elhasıl ikisi bile vardılar"* (Gökyay s. 118, Ergin s. 250).

[266] Şah Abbas devrinin büyük emirlerinden birisi de Emir Güne idi. Emir Güne Han, *Kaçar* boyunun *Akça koyunlu* oymağından idi. Bu oymak ta, *Kaçar* boyunun öteki oymakları gibi *Türkiye'den (Dulkadırlı eli'nden ve Bozok-Tozgat-bölgesinden) İran'a.* gitmiş olup önemli bir kısmı da eski yurdunda (yani Bozof ta) kalmıştır. Emir Güne'nin lâkabı Saru Arslan idi. 1034 (1625) yılında *Çuhr-i Sa-d* (Erivan bölgesi) beylerbeyisi iken ölmüş ve yerine oğlu Tahmasb Kulu Beg, *han* unvaniyle geçmiştir. IV. Murad'ın 1045 (1635) deki *Revan* seferinde tutsak alıp *İstanbul'a,* gönderdiği ve bizim tarihlerde Emir Güne Oğlu denilen ve *Boğaziçi'ndeki Emirgân* semtine adını veren Safevî beylerbeyisi işte bu Tahmasb Kulı Han'dır.

Şah Abbas'ın saltanatının ilk yıllarındaki beylerden birisi de Kara Güne oğlu Budak idi *(Tarih-i Âlem ârâ,* I, s. 431, 436). Görülüyor ki, bu beyin babası destanlardaki Kara Güne'nin kendiside Kara Güne'nin oğluBudak'm adını taşıyor. Budak Beg, *Hınuslu* boyundan idi.

[267] Gökyay s. 23; Ergin s. 112.

268 Uruz Koca'nın beden yapısına dair söylenen sözlere göre, o çok uzun boylu, kolları ve bacakları zayıfve ince idi (Gökyay s. 23, Ergin s. 113).

[269] A. S. Erzi (Akkoyunlu ve Kara koyunlu tarihi hakkında araştırmalar, Belleten, sayı 70, s. 184-185), *Başat destanının, Kitab-i Diyârbekriyye'de* Ak-koyunlu hanedanının atalarından Bisüt hakkında anlatılan hikâye ile büyük bir benzerlik gösterdiğini ve Bisüt'un da Basat'ı ifade ettiğini ileri sürmüştür. Biz A. S. Erzi'nin bu iddiasını kabule şayan göremiyoruz. Önce *Başat destanı* ile Diyârbekriyye'deki *Bisüt hikâyesi* arasında değil büyük, az bir benzerlik bile olmadığı açıkça görülüyor. Karşılaştırmanın sonucu, her ikisi arasında bir benzerlik bulunduğu hükmünü verdiremiyor. Bisüt'a gelince, bu kelime, arkadaşımızın dediği gibi, Basat'ın bozulmuş bir şekli değil, bir addır. Yani bu kelime *Moğol-Bisut* (Bisuut) boyunun ismidir. *Diyârbekriyye'nin* müellifi Ebû Bekr-i Tahranî, Akkoyunlu hanedanına soy kütüğü düzerken Türk-Moğol kişi, boy ve el adlarını da kullanmıştır. Böylece, bu soy kütüğünde Altan Han, Tuğaçar, Yol Kutluğ, İlgen Han, Uygur, Kongırat (Moğol boyu), Uryavut (buda öyle) ve bunlar gibi daha birçok adlar görülmektedir. *Bisut* (Bisuut) da söylendiği gibi, bir *Moğol* boyunun adı olup, 1243 de *Köse Dağ'da* Selçuklu sultanı II. Gıyasuddin Keyhusrev'i yenen Baycu Noyan bu boydan idi. Öte yandan, *Diyârbekriyye'de ne Dede Korkut destanları'na* dair bir söz bulunmakta, ne de bu destan kahramanlarından birinin adı geçmektedir.

şında, torunu Kıyan Selçuk oğlu Deli Dündar'ı[270] görüyoruz. Deli Dündar, *orun'da* bazan Kazan'ı takiben ikinci, bazan da Kazan'ın kardeşi Kara Güne'den sonra olmak üzere üçüncü sırada zikrediliyor. Yukarıda da söylendiği gibi, onun hakkında söylenen: "bir savaşta üç defa Kazan'ı attan yıktığı" ifadesi diğer bir Üçok-Bozok mücadelesine işaret e*diyor.

Şir Şemseddin: Babasının adı Gaflet Koca olarak yazılıyor. Bu ad (yani gaflet) *türkçe* bir sözün bozuk bir şekli olmalıdır. Müslüman adı taşıyan iki beyden birisi de budur. O, *"desturzsuzca* Bayundur Han'ın *yağısın basan"* sözü ile öğülüyor[271].

Beyrek: Kazan'ın inakıdır; *İç* Oğan'dandır; pek yakışıklı bir genç idi; bu yüzden çok *defa peçe* ile gezerdi. Beyrek, gerek yakışıklılığı gerek iyi ahlâkı ile *"Kalın Oğuz'un imrencesi"* lâkabını almıştı. Yine onun hakkında *"ap alaca gerdeğine karşı gelen, yedi kızın umudı"* sözleri de söyleniyor. Sonuncu destana göre Uruz tarafından alçakça öldürülmüştür.

Yiğenek: Kazılık Koca oğludur. Kazılık Koca'nm Bayındır Han'ın veziri olduğu söyleniyor.Yigenek'in, babası Kazılık Koca'yı tutsaklıktan kurtardığına dair bir destanı vardır. O bir yerde *"begler başı"* olarak vasıflanıyor. Bundan Yiğenek'in bir zamanlar beylerbeyilik yaptığı anlamı çıkarılmasa bile bu, onun mevkii yüksek bir bey olduğunu gösterir.Yiğenek'in Kazan'a *"keşiş"* dediği ve Kalın Oğuz beylerini bir bir atlarından yıktığı da söyleniyor. Bunlar Yiğenek ile Kazan arasında sebep ve tafsilâtını bilmediğimiz bir mücadelenin yapılmış olduğunu ifade ediyor. Yiğenek ailesinin en asil ve en kudretli ailelerinden birisi olduğu muhakkaktır. Bu ailenin *Üçoklar'dan* olması muhtemeldir. Bu bey için ayrıca *"kurkurma kuşaklu, altun küpeli"de* deniliyor.

Bügdüz Emen: *Bozok* kolundan gösteriliyor. Halbuki, *Bügdüz* boyu *Üçoklu* bir boydu. *'Bozokların* Uruz'dan sonra gelen en nüfuzlu beyi gibi görünüyor. Vasfı *"bıyığı kanlı"dır.* Bundan önce adı geçen Yigenek'in dayısıdır. Peygamber'in yüzünü gören, Oğuz beyinin yalnız o olduğu söyleniyor. Uruz ile Kazan arasındaki düşmanlık ve mücadelede *Büğdüz* Emen'in de adı geçiyor[272].

Dülek Evren: Eylik Koca'nm oğludur. Lâkabı Dönebilmez'dir. Bu lâkabı ne gibi bir sebeple aldığı anlaşılmıyor. Onun Ağ Melik Çeşme (?) kızı ile nikâhlandığı (?), (.........) Melik'e kan kusturduğu söylendiği gibi, *"öz adına horlayıb el'den çıktığı"da* yazılıyor. Bu ibarenin emin bir izahını

[270] Dündar adının XIV-XV. yüzyıllarda Türkiye'de kullanıldığını biliyoruz. Osman Bey'in amcasının adı Dündar olduğu gibi (Neşrî, *Cihannüma,* M. A. Köymen-F.R. Unatyayını, T. T. K.., Ankara, 1949, s. 60, 61, 78, 79,92,93,94,95), Hamid oğullarından bir bey (İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu beylikleri,* s. 15, 17, 92)ve *Ramazanh eli* boy beyilerinden birisi de aynı adı taşıyordu. Eserlerde Tundar (...........) şekillerinde yazılan bu kelime, *dindar* ile mi ilgilidir yoksa türkçe bir kökten mi geliyor, bilemiyoruz.

[271] Gökyay s. 13,23, Ergin s. 96, 112.

[272] Gökyay s. 114, 115, Ergin s. 243, 245, 246, 114.

yapamıyoruz. Bu ibare Dülek Evren'in kendisine değer vermiyerek ailesini, boyunu ve elini bırakıp gittiğini mi anlatmak istemektedir? Dülek Evren *Bozoklar'dan* idi. Son destan'da Uruz'un tabileri arasında adı geçiyor[273].

Alp Rüstem: Oğuz beylerinden *türkçe* ad taşımayan iki beyden (ötekisi Şir Şemseddin) birisidir; babasının adı Düzen'dir; Bozok beylerindendir; sonuncu destanda adı geçer. Orada Alp Rüstem, *Üçoklar'dan* Ense Koca oğlu Okçı ile savaşacağını söylemişti[274]. Alp Rüstem'in Depe -Göz ile savaşta öldüğü söyleniyor[275]. Alp Rüstem kendi kendisini: *"iki kardaş bebeğin öldürüb zelil gezen"* olarak tanıtıyor[276]. Bu acıklı olay ne şekilde ve nasıl olmuştur, bu hususta tafsilât yoktur.

Ters Uzamış: *Üçoklar'dandır,* sonuncu destan'da *Büğdüz* Emen, onunla teke tek döğüşmeyi istediğini söylemiştir[277]. Ters Uzamış, her zamanki gibi laubali bir hareket ile Kazan'ın önüne oturmak isteyen Usun Koca oğlu Eğrek'e: *"Mere Usun Koca oğlu, bu oturan begler her biri, oturduğu yeri kılıcı etmegiyile alubdur. Mere baş mı kestin, kan mı döktün, aç mı doyurdun, yalıncak mı donattın"* demişti[278].

İşte, Salur Kazan ile birlikte adları savaşlarda zikredilen *Üçoklu* ve *Bozoklu* beylerinin başlıcaları bunlardır. Yine Salur Kazan zamanında yaşamış gibi gösterilen bir çok şahıslar da vardır ki, onlardan burada bahsedilmemiştir.

8 — Ordalar :

Han, beylerbeyi ve beyler, çağdaşları *Avrupa* kıral ve asilzadelerinin şatolarda oturmalarına karşılık orda (ordu) larda yaşarlardı. Ordalar pek çok çadır ve otağdan meydana gelmiş büyük karargâhlardır. Ordalarda, kalabalık bir halk yaşıyordu: orda sahibi ve ailesi, nökerler, çobanlar, uşaklar.

Oğuz hükümdarlarına yabgu denildiğini biliyoruz. Ordalarda feodalların umumî işleri gördükleri divanları vardı. Onların en yakın adamları *nâibler* idi[279]. Beylerbeyi Kazan'ın naibinin adı Elig Koca oğlu Sarı Kılbaş idi ki, Şökli Melik'in Kazan'm ordasına yaptığı baskında ölmüştür. *Oğuz* yabgularının ve beylerinin nâiblerine *kül erkin* (kuzerkin) denildiğini biliyoruz[280]. Oğuzlar İslâm ülkelerine geldikten

[273] Gökyay s. 23, 112, 115, Ergin s. 113-114, 241, 245. Dülek Enver'in adı II. destanda Alp Eren şeklindedir ki, burcun bir imlâ yanlışı olduğu meydandadır.

[2,1] Gökyay s. 115, Ergin, 245, 250.

[275] Gökyay s. 84, Ergin, s. 208

[276] Gökyay s. 113, Ergin s. 242.

[277] Gökyay s. 118, Ergin s. 250.

[278] Gökyay s. 98, Ergin s. 225.

279 Ergin s. 129-164, Usun Kocaoğlu Seğrekdestanı'nda (s. 232) nâib hakkında: *"kulağumda sor sayan naibim misini"* deniliyor.

[280] *X. Yüzyılda Oğuzlar, s.* 148.

sonra, yabgu gibi, külerkin kelimesini de kullanmamışlar ve bu sebepten zamanla bunlar unutulup gitmiştir. Türkiye Selçuklularında beylerbeyi memuriyeti olduğu gibi, *saltanat nâibliği* de vardı[281].

Büyük feodalların en yakın adamları arasında *inaklar* da görülmektedir. İnaklar, hükümdar ve büyük beylerin daima yanlarında bulunan, hususî hayatlarına girmiş kimselerdi. İnak kelimesi, Kâşgarlı ve eski eserlerimizde ve eski Türk devletleri saray teşkilâtında görülemiyor. Selçuklular da hükümdara çok yakın kimselere bazan *has beg* deniliyordu, *İnak* sözü İlhanlılar devrinden itibaren geçmektedir.

Beylerin, bey çocuklarının hiç bir zaman yanlarından ayrılmayan arkadaşları vardı ki, bunlara umumi olarak *yoldaş* denildiği görülüyor[282]. *yoldaş* kelimesi deyim olarak *moğolca nöker* sözünün karşılığıdır. Nitekim destanlarda *nöker* sözü yoldaşın müradifi olarak kullanılmaktadır[283]. Tarihte de *yoldaş* kelimesinin bu anlamda kullanıldığına dair bazı misaller vardır. *Sivas - Kayseri* hükümdarı Kadı Burhaneddin, savaşlarda yanında fedakârca çarpışan Halil adlı *Dulkadırlı* bir askere hil'at giydirmiş, dirlik vermiş ve ona *yoldaş* Halil demişti[284]. *İran'da* Safevîler'den Sultan Mehmed devri *Şamlu* beylerinden İsmail Kulu Beg, (sonra Han), hükümdarın yakınları arasında yararlıklar göstermiş olduğundan, kendisine. *yoldaş* ve *yoldaş başı* unvanı verilmişti[285]. Osmanlı devrinde Yeniçeriler'e *yoldaş* sözü ile hitap edildiği de malûmdur.

Kazan Beg'in yoldaşlarının sayısının 300 olduğu görülüyor[286]. Reşidüddin *Oğuznâme'sinde* de Tuman, babasının tahtına geçmek istediği zaman maiyetine 300 kişi almıştı[287]. Selçuklu tarihçisi Zahir-i Nişaburî'de, Selçuk oğlu İsrail (Arslan)'in Gazneli Mahmud'un katına giderken yanında 300 yakışıklı yiğit olduğunu söylüyor[288]. Bu kayıtlar bize, umumiyetle han ve büyük feodalların yoldaşlarının sayısının 300 olduğu fikrini veriyor. Fakat beylerin yoldaşlarının sayısı 40 idi. Bunlardan birisi, bey veya şehzadenin *naibi* idi[289]. Beylerin yoldaşlarının sayısının 40 olmasının senbolik bir mahiyeti bulunmadığı, gerek destanlardaki açık ifadelerden gerek bazı tarihî misallerden iyice anlaşılıyor. Karaman beylerinden I. Mehmed Bey, Süleyman Bey ve Alâeddin Bey'in maiyetlerindeki yiğitlerin sayısı 40 idi[290]. Aziz Esterâbâdî'nin sözlerine bakılırsa, Kadı Burhaneddin'in nöker yani yoldaşları kırk kişi

[281] I. H. TJzunçarşıh, *Osmanlı devleti teşkilâtına medhal,* s. 97, 101-102.
[282] Gökyay s. 11, 30,32,67,68, 70, 72,95,Ergin 125, 129, 135, 187, 189, 190,191,222.
[283] Gökyay s. 7, 24, 51, Ergin 84, 114, 164.
[284] Aziz-i Esterâbâdî, *Bezm urezm,* Kilisli Rifat yay., İstanbul, s. 277.
[285] İskender Beg, *Tarih-i âlem ârâ,* s. 251, 301.
[286] Gökyay s. 47, Ergin s. 157.
[287] I. Bölüme bk.
[288] *Selçuknâme,* Tahran, 1332, s. ir.
[289] Gökyay s. 7, 8, 9, 10,11,13,14,22, 26, 32, 48, 49, 53, 59, 65, 67, 68,72, 116.
[290] *Şikârî* tarihi, Konya, 1946, s. 34, 35, 36, 59, 96.

olduğu gibi,[291] hükümdar olmadan önce Uzun Hasan Beg'in yoldaşlarının da aynı sayıda idiği görülüyor[292].

Beylerin ve oğullarının kırk yoldaşları gibi, hatunların da aynı sayıda kızlardan müteşekkil maiyetleri olduğu görülüyor[293].

Beylerin, ordalarında, *çavuşları*[294] *avcıbaşılan*[295], *ahur emirleri*[296] ve *kapıcıları*[297] vardı. Ordalarda önemli sayıda *kul* (erkek köle) ve *karavaş* (kadın köle) lar da bulunmakta idi. Bunlar, uşaklık, hizmetçilik ve hayvanların bakımı ve sağım işlerinde kullanılıyorlardı.

9— Kahramanların Müslümanlığı:

Destanlarda kahramanlar bize *Müslüman* olarak tanıtılmaktadır. *Şecere-i Terâkime'deki Oğuznâmeler*'den alınmış parçalarda da *Salur* Kazan, *Müslüman* görünüyor ve onun *Müslümanlığa* ettiği -hizmetler de belirtiliyor[298]. Destanlarda sahnede görünen şahıslardan üçü *türkçe* adlar taşıyor. Bunlar: *"Destursuzca* Bayındır *Han'ın yağısın basan* Gaflet Koca oğlu Şir Şemseddin [299], iki *kardeş bebeğin öldürüp zelil gezen* Düzen oğlu Alp Rüstem[300], üçüncüsü de *kırk oynaşlı* Boğazca Fatma[301].

Şayet Salur Kazan ve arkadaşları Müslüman değilidiseler, onlardan bir kaçının da olsa, bu müslüman adlarını taşımalarını nasıl izah

[291] s. 283.

[292] Diyârbekriyye, yap. 61[b], 82[b] ; Hasan Rumlu, 76b. Şah Kubat, *Altncak* kalesinde babası Kara koyunlu hükümdarı İskenderdi öldürdüğü zaman yanında 40 kişi vardı (Diyârbekriyye, yap 54[a]). Yine kara-koyunlular'dan İsfahan Mirza, *Bağdad'ı* ağabeyisi Şah Mehmed'in elinden almak için, *kalenderler* gibi sakallarını yülütmüş kırk kişiyi birer, birer şehre göndermiş, ve bunların yardımı ile şehri ele geçirmişti (Makrizi, *Kitab us-sulûk,* Ayasofya ktp., nr. 3372,yap. 152 b). Şehzadelerin maiyeti olarak 40 yiğit'in masal unsurları arasımda da bulunduğu malûmdur. *Hazar ötesi Türkmenleri'ndeki* Köroğlu rivayetinde Köroğlu'nun kırk yiğidi olduğu söyleniyor *(Köroğlu,* yayınlayan Ata Atagoşut, Aşkabat, 1941, s. 303, 304).

[293] Dirse Han'ın hatununun buyruğunda *"kırk ince kız"* vardı (Gökyay, s. 9, 10, Ergin, s. 88). Burla Hatun, Şökli Melik'in Kazan'ın ordasını basması sonucunda *"kırk ince belli kız"* ile tutsak olmuşdu ^Gökyay,s. 14, 17, 19,20,21, Ergins.96,98, 103, 106, 107). Bu kırk kızın beg kızı olduğu söyleniyor (Gökyay s. 20, Ergin s. 107). Burla Hatun, oğlunu aramaya giden kocası Kazan'm gelmemesi üzerine; "kırk ince belli kız oğlanını" yanına alarak kara aygıra binip Kazan'm arkasından gitmişti (Gökyay s. 56, Ergin s. 173).

[294] Gökyay s. 41, 59, Ergin 144, 178. Kazan öğülürken: *"çağuruben dad verende bol çavuslu"* sözü de söyleniyor (Gökyay, 59, Ergin s. 144). Kazaî salâhiyetlerin de beyler'de olduğu yine bu sözden açıkça anlaşılıyor. İbn Fadlan'ın seyahatnamesinden (s. 13), külerkinlerin yani nâiblerin kazayı işlere de bakdıkları görülüyor.

[295] Kazan'm *"şahinci başı"sından* bahsediliyor (Gökyay, s. 105, Ergin, s. 234).

[296] Kazan sadakatmdan ötürü Karaçuk Çoban'l *imrahor (emir-i*ahur)yapmıştı (Gökyays. 19, 24, Ergin; 105.115). Beyrek'inbabasıBay Büre *Bey'in Imrahor başısı var* (Gökyay s. 26, Ergin s. 118).

[297] Gökyay s. 59, 93, Ergin; s. 178-179, 219.

[298] III. bölüme bk.

[299] Gökyay s. 13, 23, 24, 40, 57, Ergin s. 96, 112, 174.

[300] Gökyay 78, 84, 96, Ergin s. 242, 245, 250.

[301] Gökyay s. 42, Ergin s. 147.

etmelidir ? Şimdiki halde kahramanların Müslüman olup olmamaları üzerinde kesin bir hükümde bulunmak, her halde pek mümkün olmasa gerek [302],

10 — Silâhlar:

Oğuzlar'ın başlıca saldırış silâhlan şunlardır: *ok, kılıç, kargı* (süngü,cida) *çomak* (topuz, gürz).

Savunma silâhları: *kalkan, sırt zırhı, ısuk* (tuğulga).

Okun Türkler'in millî silâhı olduğu malûmdur. *Ok,* destanlarda da en önemli silâh olarak geçiyor; kayın ağacından yapılıyordu; Osmanlı devrinde ise umumiyetle çamdan yapılmakta idi. Okların ucundaki demir parçaya *temren* (demren), arkasındaki üç tüy parçasına da *yülek* (yelek) denmektedir. *Yülek,* okun hedefe isabetini sağlamakta önemli bir rol oynamakta idi. Oklar'ın konduğu kaba *bilüg,* bazan da *sadak* deniliyor. *Bilüg'un* seksen, doksan ok aldığı söyleniyor[303]. Destanlarda kahramanların *akça tozlu katı* yaylarından sık sık bahsediliyor. *Toz,* yaylara sarılan sırıma deniliyor[304]. Yayların kirişleri umumiyetle sığır (bilhassa öküz) sinirinden yapılırdı. Fakat kahramanlardan bazılarının yaylarının kirişlerinin *kurt sinirli* (Korkut sinirli değil) olduğu söyleniyor[305]. Yayların kabları yoktu. Karuya (bileğe) asılarak taşınırdı. *Oğuzlar* ve umumiyetle *Türkler,* galiba pratik olmadığından ötürü çok zaman yay kabı kullanmamış olsalar gerektir. Tuğrul Beg 1038 yılında *Nisabur'a.* girerken, kolunda gerilmiş olan bir yay vardı [306]. Kahramanlar, hem meharetlerini artırmak hem de eğlenmek için, *puta,* yani *amaçlara* ok atarlardı[307]. *Kargı,* destanlarda müradifi olan şu adlar ile de

[302] I. destanda iki defa tekrarlanan güzel bir *söyleme* vardır:

Salkum salkum tan yilleri esdüginde
Sakallu bozac turgay sayradukta
Sakalı uzun Tat eri banladukta
Bidevî atlar issini görüp okradukta
Aklı karalı seçilen çağda
Kalın Oğuz'un gelini kızı bezenen çağda
Göksi güzel kaba tağlara gün değende
Beg yiğitler, cilasunlar birbirine koyulan çağda

(Gökyays. 4,7, Ergin, s. 78,85). Busöylemeningüzelbir bahar veya yaz sabahını anlattığı görülüyor. Buradaki *"Sakalu uzun Tat eri banladukta"* mısraı, müezzinin sabah ezanı okuduğunu ifade etse gerektir. *Tat* sözünün türkçe bilmeyen ve Türk olmayan toplulukları ve bu arada *Soğd* ve *Farslar'1* ifade ettiği malûmdur (sonuncu anlam için Kâşgârlı, Atalay, I, s. 454, II, 280). Bu mısrada da *"Tateri"* sözü ilebir *Soğdlu* veya *Fars* müezzinin kasdedildiği şüphesizdir. Anlaşılıyorki *Soğd* veya *Fars* müezzinin ezan okuması *Oğuzlar'm* dikkatini çekmiştir. Aoaba bu keyfiyet onların *Müslüman* olmamaları ile mi ilgilidir? *Tat* kelimesi bugün Türkiyenin bir çok yerlerinde *dilsiz* anlamındadır, yani konuşamıyan kimselere *tat* denilmektedir, *(Söz derleme dergisi,* T. D. Kurumu, İstanbul, 1947, III, s. 1321-1322).

[303] Gökyay s. 18, 24, 76, 86, 95.

[304] *Kâşgârlı,* Besim Atalay, III, s. 123. Toz kelimesifarsçada da vardır.

[305] Gökyay s. 8; Ergin 85.

[306] X. *yüzyılda Oğuzlar,* s. 143-144.

[307] Gökyays. 16, s. 30, Ergin s. 100, 125.

zikrolunur: *süngü, cida, gönder*[308]. Bunlardan *süngü,* öztürkçe kelime olup, aynı anlamda olarak, *Orkun yazıtları'nda* geçiyor. *Cida moğolca* olsa gerektir. *Gönder'c* gelince bunun da rumca olduğu söyleniyor. Bütün bu kelimeler XV. yüzyıla ait Osmanlı tarihlerinde de geçmektedir[309]. Kargı, koltuk kısılarak dürtmek ve sançmak için kullanılırdı. Ala renge boyandığı için, ona *ala gönder* de deniliyor. Kargı veya süngünün altmış tutam olduğu söyleniyor ki [310], şüphesiz mübalağalıdır. Saldırış silâhlarından birisi de *çomak* idi [311]. Çomak. Türkler arasında her yerde ve her zaman kullanılmış bir silâh olup, ağaçtan ve demirden idi. Çomağa aynı zamanda Türkiye'de *bozdoğan* da denilmekte idi[312]. Çomağın omuza asılı olarak taşındığı anlaşılıyor [313].

Savunma silâhları, söylendiği gibi, *kalkan, zırh* (eğni bek demir don) ve *ışuk* yani tugulga idi[314]. Işuk *türkçe* bir söz olup, Kâşgarlı da geçiyor[315]. Bunun müradifi olarak zikredilen *tugulga moğolca* olsa gerektir.

Kahramanlar at üstünde savaşırlardı. Yakın döğüşlerde kılıçla *döne döne* savaştıkları söyleniyor[316].

11 — Atlar:

Atın, *Türklerin* hayatında nekadar önemli bir yeri olduğu malûmdur. Onlar, bütün tarihleri boyunca her yerde atları çok ve binici bir ırk olarak tanınmışlardı. X. yüzyılda başlıca kavimlerin hükümdarları her hangi bir şey ile vasıflanırken, Türk hükümdarı için, *binek atlarının meliki* denilmişti[317].

Destanlarda da, *Oğuz* eli'nin ve kahramanların hayatında atın ne kadar önemli bir rolü olduğu açıkça görülüyor. Onlar, *"yayan erin umudu olmaz; at işler er öğünür",* sözlerini sık sık söylerlerdi[318]. Kahramanların atları pek çok idi ki, bu, tarihî bilgimize de uygundur. Esasen atları çok olduğu için onların etinden de yiyorlardı. Kahramanların atları *donları* ile tarif ediliyor.

[308] Gökyay s. 13, 18, 22, 24, 247, 48, 51, 53, 57, 80, 118, 119.

[309] Âşıkpaşazâde, İstanbul, 1332, s. 63, 102,133; Oruç Bey, *Tevârih-iâl-i Osman,* Hannover, 1926 s. 57; Tursun Bey, T. O. E. M. ilâvelerinde, s. 74; Evliya Çelebi, *Seyahatname,* II, s. 365; "Cemâat-i Gönüllüyan: *zikr olunan taifenin her birisi yarar at besleyüb at üstünde gönder kullanub ve sağına ve soluna ok atmaya kadir olalar* (O. L. Barkan, *Kanunlar,* İstanbul, 1943, s. 355).

[310] 180. notta gösterilen yerler

[311] Gökyay 24, 26, 48, 67, 80, 90.

[312] Neşrî, Taeschner faksimile, s. 153.

[313] Gökyay s. 90; Ergin s. 240.

[314] Ergin 98, 100, 158, 159, 201, 2,3, 217, 221.

[315] Kaşgarlı, Atalay, I., s. 67.

[316] Gökyay s.48, Ergin, s. 159, 172. Bu hususta Mehmed Kaplan'ın *Oğuz Kağan destanı ile Dede Korkut kitabında eşya ve âletler* (Jean Deny armağanı, T. D. K., Ankara, 1958, s. 135-161) adlı incelemesine de bakınız.

[317] "ملك الترك – ملك الدواب" (İbn ul -Fakih, *Kitâb ul-memâlik,* Leyden, 1885, BGA, V, s. 316).

[318] Gökyay, s. 91; Ergin, s. 161-162, 217.

Misal olarak, II. destandaki beylerin ava çıkışları parçasını aynen buraya aktarıyoruz[319]:

"(Kazan) *konur atın çektürdi butun bindi. Tepel kaşga aygırına* Tündar bindi. *Gök bidevisini tutdurdı* Kazan Beg'ün *karındaşı* Kara Güne *bindi. Ağ bidevisin çekdürdi.* Bayındır Han'ın *yağısın basan* Şir Şemseddin *bindi.* Parasarun *Bayburd hisarından parlayıb uçan* Beyrek *boz aygırına bindi. Konur atlı Kazan'a Keşiş diyen Beg Tigenek ton aygırına bindi".* "Düşman Şökli Melik'in atının tonu *alaca*[320]*,* Deli Karaçar'ın ki *kara aygır*[321]*,* Beğil'in atı al aygır[322] idi ki, sonuncusu "yağı kokusunu aldığı zaman ayağı ile yeri döğerdi." Beyrek, bazı yerlerde *boz atlu* olarak vasıflanıyor[323]. Atların başları çokça *koç* ve *toklı* başlarına benzetiliyor[324]. At türünü ifade için destanlarda *yunt* sözü de geçiyor[325]. Atların aygırları makbul idi. Kahramanlardan her hangi birinin kısrağından bahsedilmiyor. İyi at için kullanılan deyim, eskiden ve şimdi de kullanıldığı gibi, *yüğrük* sözüdür[326]. Fakat atların yürüyüş tarzları üzerinde açık bir şey söylenmiyor.

Destanlarda soy ve makbul bir at olarak *bidevî* atlardan bahsediliyor ve bu ad deyişlerde bile: *"'bidevî atlar issini görüb okradıkta"* sözü ile öğülüyor. Bu *"bidevî at"* sözü ile *Arab atı* kasdediliyor. Nitekim bir yerde *"Arabî atlar"* ibaresi geçiyor[327]. Ak-koyunlular'ın resmî tarihî olan *Diyârbekriyye'dede bidevî atlar* (esb-i bedevî)ın değerli vasıfları belirtiliyor[328]. *Arab* atının değeri sadece *Türkiye'deki* halk şiirinde değil, Hazar ötesi *Türkmenleri'nin* deyişlerinde de öğülüyor[329]. Bu böyle olmakla beraber, *Türkiye'de Türkmenlerin* yetiştirdikleri atlar[330], İran ve Irak'taki *Bayatlar'ın*

[319] Gökyay s. 13, Ergin s. 96.
[320] Gökyay s. 94, Ergin s. 220.
[321] Gökyay s. 30, Ergin, s. 126.
[322] Gökyay s. 95, Ergin, s. 221, 223.
[323] Gökyay s m, Ergins.240. *Türkler'dc* boz donlu ata eskidenberi değer verildiği anlaşılıyor. Kül Tegin'in bindiği atlardan ikisi *boz at* olup bunlardan birisi Tadık Çur'un diğeri de İşbara Yamatar'm *boz atı* idi (H. N. Orkun, *Eski Türk yazıtları,* T. D. K., İstanbul, 1939, I, s. 46-46). Gök türk beylerinden Küli Çur'un öz atı (özlük) da *boz at* idi (Aynı eser. I, s. 136). Osraanlı Şehzadesi Korkut babasına küsüp *Mısır'a.* gelince, Memlûk sultanı Kansu, onu *boz* donlu bir ata bindirmişti. Memlûk tarih yazarı İbn İyas boz kelimesini aynen yazıyor:(.........) (Bedayi'uz-zuhur, İstanbul 1932, IV, s. 157). Dirse Han destanında da Hızır, *boz atlu idi* (Ergin 88,90).
[324] Gökyay s. 30, Ergin, s. 125.
[325] Gökyay s. 101, Ergin s. 229.
[326] Gökyay s. 30, Ergin, s. 125.
[327] Gökyay s. 20, Ergin s. 108.
328 Diyârbekriyye 74 b.
[329] A. Burnes, fransızca çevirmesi *Voyages, de Vembouchure de l'lndus â Lahur, Caboul, Balhk* et *Boukhara,* Paris, 1835, III. s. 23.
330 Marco Polo *(La description du monde,* L. Hambis, Paris, 1955, s. 21) *Türkiye Türkmenleri'nin* güzel atlar yetiştirdiklerini yazıyor. Bunlar *Orta Anadolu'da.* bilhassa *Konya* ovasında yetiştiriliyordu. Bu atları yetiştirenler vergilerini bile bu atlardan verdikleri için kendilerine *Atçeken* denilmiştir. *Avrupa'da* ve hattâ *Mısır'da*

atları da[331] her yerde soy ve değerli atlar olarak tanınmışlardı. Mesafe için, Türk mesafe ölçüsü olan *ağaç*[332] deyimi kullanıldığı gibi[333], *belen* gibi coğrafî deyimde söyleniyor[334].

12— Yemekler :

Göçebe bir hayat sürdükleri için *Oğuzlar, koyun, at* ve *deve* gibi yetiştirdikleri hayvanların etinden yemekte idiler. Koyun eti olarak *akça koyun* eti makbul idi. Destanlarda koyun için *şişlik* sözü kullanılıyor[335]. Bu deyimle koyunun çevirmesi veya *şiş kebabı* kastedilmiş olsa gerektir. Koyun etinden yapılan bir yemek olarak *yahni* adı da geçiyor[336]. *Yahni* bugün de *Türkiye'de* yapılıp pişirilmektedir. Bu yemek XV. yüzyılda İran'da da biliniyordu. Destanlarda, *Türkler'in, İranlılar* ve *Arablarca* da tanınmış olan ünlü aşları *tutmaç, buğra* ve *umac* gibi yemeklerin adları görülmüyor. Türkçe bir kelime olan *ekmek* (etmek) sözü sık sık geçtiği gibi, *gömec*[337] kelimesi de görülüyor.

Kâşgarlı'da da geçen[338] ve *İranlılarca* tanınmış olan *gömec'e* gelince, bu, umumiyetle küle gömülerek pişirilen *çörek* veya *yumuşak ekmektir.*

Destanlarda millî besinlerden *yoğurd'un* da adı geçiyor[339].

13— Giyim:

Destanlarda giyime dair açık bilgiler elde edilemiyor. Elbiseye öteki Türkler'de olduğu gibi, ton (don) adı verilmektedir. Bozoklar'ın başı Uruz Koca'nın erkeç derisinden *kürk* ve *külah* giydiğinden bahsediliyor.[340]

bile tanınmış olan *Karaman atları* işte bu atlardır (*Narrative of the Vincentis D'Alexandri,* s. 227; Busbek, *Türk Mektupları,* s. 134-138, 197). Fakat, XVII. yüzyıldan itibaren Türkiye'deki büyük kargaşalıklar, uzun savaşlar, bu soy atların da yok olmasına sebep olmuştur. Mısır'da Memlûkler katında da *Türkmenler'in* atları makbuldü. Memlûk eserlerinde bu *Türkmen* atları türkçe *iğdiş* adiyle anılmıştır. Arablar kendi atlarının kısrağına binmeyi tercih ederlerdi. Türkler ise aygırlara ve iğdiş atlara binerlerdi. Söylendiği gibi, Arab ülkelerinde, Türkiye Türkleri'nin iğdiş atları pek ünlü idi.

[331] *Bayatlar'ın* hem *İran'da* hem de *Irak'ta,* bulunanları kendi adlarına izafe edilen soy atlar yetiştiriyorlardı. Hattâ Şah Abbas, bu atlardan *Hindistan* hükümdarlarına armağan gönderiyordu (F. Sümer, *Bayatlar, Türk dili ve Edebiyatı dergisi,* istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, IV, sayı 4, s. 385).

[332] Ağaç maddesi, î. A., I, s. 148. Kâşgarlı'da *yığaç,* bir fersahlık mesafe olarak gösteriliyor (B. Atalay, III, s. 8).

[333] *"Kâfirler yedi ağaç yer karşı geldiler"* (Gökyay, s. 67, Ergin, s. 188).

[334] *"On belen yer aşırdı* (Ergin, s. 126).

[335] Gökyay, s. 7, 11, 12.

[336] Ergin, s. 78, 145, 203.

337 Ergin, s. 141.

338 "Kömeç: *"küle gömülerek pişirilen çörek"* (Atalay I, s. 360). *Gömeç,* bugün *Türkiye'nin* bir çok yerlerinde, Kâşgarlı'nın söylediği gibi küle gömülerek yapılmaktadır. Bazı yerlerde adı, *kömme* ve *kömbe'dvc.*

339 Ergin, s. 141.

[340] Gökyay s. 23, Ergin s. 113.

ki, bununla kahramanların giyimlerinin, *Moğollar* gibi, deriden olduğu fikrini ileri sürmek mümkün değildir. *Oğuzlar'ın* keçe elbiseler giydikleri ve bunların da ak renkte olduğu muhakkaktır[341]. Destanlarda da günlük giyim olarak ak renkli kaftanlardan bahsediliyor[342]. Kızıl renkli kaftanı ancak evlenecek olan kimse giymektedir[343]. Baş kabı olarak, *börk* ve kaba sarık adları geçiyor[344]. *Türkmenler'in* giydiği börk'ün özel bir şekli olup, *kızıl* renkte idiğini biliyoruz[345]. Tuğrul Beg, 1038 yılında Nişabur'a girerken başında sarık vardı[346].

[341] X. Yüzyılda Oğuzlar, s. 143-144.

[342] Gökyay s. 32, 33, 34, Ergin s. 129, 130, 131, 134.

[343] Gökyay s. 32, Ergin s. 129.

[344] Gökyay s. 33, 35, Ergin s. 130, 134, 135.

[345] îbn Bîbî (tıpkıbasım, T. T. K., Ankara, 1956, s. 696), 1277 yılında *Konya* üzerine yürüyen Karaman oğlu Mehmed Beg'in buyruğundaki *Türkmenler*'in *kızıl külâhlı ve çarıklı* olduğunu yazıyor. Aydın oğullarının börkleri de kızıl renkte idi (Enveri, Düstürnâme, İstanbul, 1928 s. 83). XIV. yüzyıldaki *Türkiye Türkleri,* umumiyetle *kızıl börk* giymekte idiler :

" Ali Paşa *ayıttı, etrafdaki beylerin börkleri kızıldır. Senün has bendelerinin börkleri ak olsun* Orhan Gazi *bu sözi kabul idüb buyurdı. Bilecük'de ak börkler bükdürüb, âdem gönderüb Amasya'da* Hacı Bektaş-i Horasaniden *icazet alub, evvel kendü giyüb andan tevâbiî giydiler* (Neşri, I, s. 154-155, dahi 156-157). Fakat, *ak börk,* Orhan Bey'den çok önceleri giyilmeye başlanmış idi. Eflâk î'nin bildirdiği üzere *(Arifler'in menkibeleri,* çeviren Tahsin Yazıcı, Ankara, 1953,1, s. 525) *ak börk* giymeyi *Uç* bölgesi beylerinden *Mehmed Bey* moda haline getirmişti. Safev ilerin *Türkiye'de* göçebe ve köylü Türkler'den olan taraftarlarına *kızılbaş* denildiği malûmdur. Bunların *kızıl börk* giymeleri bizim düşündüğümüze göre, şeyhlerinin buyruğu veya onlara uymak için değil, millî geleneğe bağlı kalmaları ile ilgili olmalıdır; yani başlığın rengi hususunda müridler mürşidlerinin değil, mürşidler müridlerine uymuş olsalar gerektir. XVI. yüzyıl başlarında artık şehirlerde de *ak börk* giyildiğinden köylü ve göçebelerin *kızıl börk* giymeleri onlar için ayırıcı bir vasıf olmuştur. Safevîler'in Türkiye'deki müridleri ise, işaret edildiği gibi, göçebe ve köylü Türkler'den idi. Bununla beraber Osmanlı ordusunda *kızıl börk* giyen birlikler de vardı. *Erdebil seyhleri'nin* siyasî faaliyete geçmeleri Safeyî devletinin kuruluşu ve bu devletin yaşamasında en önemli rolü Türkiyeli göçebe ve köylü *Türkler* oynamışlar ve bununla ilgili olarak ta pek çok *Türkiyeli Türk* yurdlarını bırakıb İran'a gitmişlerdir. Biz bu mes'eleye dair hazırladığımız mufassal bir incelemeyi yakında yayınlayacağımızı ümid ediyoruz.

346 X. *Yüzyılda Oğuzlar,* s. 143. Batı Gök Türk hükümdarı Şe-Hu Kağan'ın başında bir parçası enseye sarkan bir *sarık* vardı (E. Chavannes, *Documents surles Tou-kive-tures- occidentaux,* Paris, 1941, s. 194). XIV ve XV. yüzyıllarda *Türkiyede'ki* hükümdar, bey ve emirlerin, halkın börk giymelerine karşılık, başlarında *sarık* bulunduğunu biliyoruz. Bu sarığın, helozoni şekilde kıvrımları olup, güzel bir görünüşü vardı. *Türk* sarığı orta büyüklükte idi. İbn İyas (IV, s. 47, 75, 154) *Türkiye türkleri'nin* sarıklarına *türkmen sarığı (.........)* diyor. Mısır'a gelen şehzade Korkut'un sarığı adamlarınınkinin aksine olarak, küçük idi (İbn lyas, s. 154). Kısaca XIV-XVI. yüzyıllarda *Türkiye'de kızıl* ve *ak* renkte *börk* ile *sarık* sarılıyordu. Sarığı hükümdar ve beyler sarmakta ve börkü de halk ve askerler giymekte idiler.

Ayak kabı olarak *sokman* ve *edik'ten* bahsediliyor [347]. *Sokman,* bir kaç yüz yıl öncesine kadar, Türkiye'de orduda ve halk da, hattâ kadınlar arasında bile giyilen uçları kalkık ve konçları uzun çizmelerdir. Bu çizmelerin renkleri de umumiyetle sarı ve kırmızı idi[348]. *Edik, sokman'ın* müradifi olarak kullanılmıştır ki, bazı eski eserlerde de öyledir. Kahramanların dizcik ve karuçuk bağlandıkları da söyleniyor[349]. *Oğuzlar* ve umumiyetle Türkler, Ortaçağda kara renkli elbiseler giymemekte idiler. Çünkü, bu renk onlar katında mahkûmiyet, zillet ve felâketin timsali idi. Bu sebeble kara renkli elbiseleri onlar yaslı oldukları zaman giyerlerdi. Destanlarda kâfirlerin ve dervişlerin kara donlu olduklarının söylenmesi de [350] yine bu sebeble, yani onların bu renkte elbiseler giymemeleri ile ilgilidir.

Kısaca, XIV-XVI. yüzyıllarda, Osmanlılar da dahil olmak üzere, *Türkiye Türklerinin* kıyafetleri, *Çağatay Türkleri'ninki* gibi idi. Yani *Türkiye'deki* hükümdarlar, beyler ve askerler şöyle giyiniyorlardı: üst'de yenleri dar, kolları uzun bir kaftan (dolama ?) olup, bunun üzerinde kolları kısa, pamuktan başka bir kaftan (tekele) vardı. Beyler, kızıl ipekten kıvrımlı ve güzel görünüşlü sarık sarıyorlar, askerler de keçeden ak ve kızıl renkli börk giyorlardı. Askerlerin ve halkdan çoğunun ayaklarında, çizme (edik, sokman) vardı. İbn İyas *Türkiye Türklerinin* kıyafetine *Türkmen kıyafeti* diyor. Destan kahramanlarının kıyafetlerinin XIV - XVI. yüzyıllarda Türkiye Türkleri'ninkinin aynı olduğu görülüyor.

Tarihçe *Oğuzlar'ın.* saçları omuzlarına kadar uzattıklarını, buna karşılık yüzlerini tıraş ettiklerini biliyoruz[351]. Destanlarda, kocalar, yani yaşlılar *ak sakallı* olarak vasıflanıyor. Kahramanlardan Yigenek için kulağı *altın küpeli* deniyor [352]. Orta çağda Türk hükümdar ve beylerinin eski bir geleneğe uyarak kulaklarına küpeler taktıklarına ait elimizde birçok misaller vardır [353].

Yine destanlarda *Oğuzeli'nde* bazı yiğitlerin yüzlerinin peçeli olduğu söyleniyor ki, bunlar başlıca Kan Turalı, Kara Çekür ve oğlu Kırk Kınık ve Boz aygırlı Beyrek idiler[354].

[347] Gökyay s. 51, 81, 86, Ergin s. 165, 205, 212.

[348] *Mısır'ın* fethi üzerine, Osmanlı hizmetine alınan *Çerkeş* memlûkleri, çağdaş müverrih İbn İyas'm ifadesi ile *Türk* kılığını bırakıp Türkmen kıyafetine girmişler ve bu arada ayaklarına da sokman (sukmanât, müverrih bu türkçe kelimeyi kullanıyor) giymişlerdi (Bedâyi'uz-zuhur, İstanbul 1932, V, s. 75, 216).

[349] Gökyay s. 100-101, Ergin s. 28.

[350] Gökyay s. 8, 51, Ergins. 87, 164, 193, 194,205,218,226,230,233.

[351] *X. Yüzyılda Oğuzlar,* s. 143. *Türkiye'de* gerek askerlerin, gerek başı bozuk kimselerin de yüzleri tıraşlı idi. *Mısır'ın* fethi üzerine Osmanlı hizmetine giren *Çerkeş* memlûklerinin ilk işi sakallarını kestirmek ve Türkmen kılığına (yani Osmanlı kıyafetine) girmek olmuştu (îbn İyas, IV, s. 75, 206, 216, 217, 244, 328).

[352] Gökyay s. 23, 57, Ergin s. 113, 175.

[363] Bu hususta Köprülü, *Altın küpeli Oğuz beyleri,* Azerbaycan yurdbilgisi, İstanbul, 1932, sayı 1, s. 17-21.

[354] Gökyays. 28, 68, Ergins. 122, 188. Peygamberin son zamanlarında *Yemen'de*

Onların, çok yakışıklı oldukları için yüzlerini peçe ile örttükleri anlaşılıyor. Fakat çok yakışıklı olan yiğitlerin yüzlerini niçin peçe ile örttükleri hususu bilinemiyor. İhtimal bu husus, belki *"nazar değme"* inancı ile ilgilidir.

14 — Aile Hayatı :

Hepsi beylerden olan kahramanların tek kadınla evli oldukları görülüyor. Destanlarda ne kumadan ne de ortaktan bahsediliyor. Kahramanların tek karıları vardır. Bu husus pek dikkate değer. Büyük feodal, beylerbeyi Kazan'ın bile tek bir karısının (boyu uzun Burla Hatun nun) adı geçiyor. Onların kadınlara karşı saygı ve sevgi ile davrandıkları görülüyor. Kahramanlar bir çok hususlarda kadınlarının tavsiyelerine göre hareket ediyorlardı. Onlar karılarına *"görklüm* (güzelim) sözü ile hitap ediyorlar. Kadınlar, kocalarına kızdıkları zaman, onlara acı ve sert sözler söylemektedirler. Evlenmede, kız evinin oğlan evinden *kalın* veya *başlık* istemesi (mal talebetmesi) geleneği vardı[355]. X. yüzyılda Oğuzlar'da da aynı şey görülüyor[356]. Birbirini seven aileler daha çocukları beşikte iken onları bir birlerine nişanlamakta idiler[357]. Erkek nişanlandığı kızın parmağına kendi yüzüğünü takmaktadır[358]. Kız da nişanlısına kendi diktiği kırmızı renkte kaftan göndermekte ve oğlan gerdeğe bu kaftanı giyerek girmektedir. Nişanlılıktan bir müddet sonra düğün yapılmaktadır. Düğünde, güveyinin yüzüğüne arkadaşları tarafından ok atma geleneği vardı[359]. Güveyi gerdeğe gireceği yeri ok atarak tâyin ederdi[360].

Destanlarda beylerden bir çoklarının birbirleri ile dönürlük kurmuş oldukları görülüyor. Beylerbeyi Kazan, Bayındır Han'ın güveyisi olduğu gibi, anası da *Bozoklar* başbuğu Uruz Koca'nın kardeşi idi. Yine Üçoklar'dan Bay Büre Beg oğlu Beyrek, *Bozoklar*'dan Bay Biçen Beg'in kızı ile evli idi. Yine *Üç Oğuz'dan* olması muhtemel bulunan Kazılık, *Bozoklar'dan* sayılan *Buğdüz* Emen'in kardeşi ile evlenmiş ve bu evlenmeden oğlu Yigenek doğmuştu. Şu misaller, *Oğuzlar* arasında *dış evlenme* (exogamie) geleneğinin bulunduğu hükmünü belki verdirebilir ise de, bu hususta kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Çünkü, bu evlenmelerde sadece siyasî ve içtimaî bir gaye güdülmüş olabilir. Üstelik, Kazan'ın kardeşi Kara Güne'nin oğlu Kara Budak'ın amcasının (yani Kazan'ın) kızı ile evli olduğunu biliyoruz[361].

Destan kahramanlarından bazılarının kendileri gibi iyi ata binen, kılıç kuşanan eş istedikleri görülüyor ki, bunun bir masal unsuru olmayıp *Türk*

peygamberlik iddiası ile ortaya çıkmış olan El-esved ül Ans î dâima peçe ile gezerdi. Bu yüzden kendisine *Zu'l himâr* yani *peçeli* lâkabı verilmişti (İbn ul-Esir, II, s. 162).

[355] Gökyay s. 31, Ergin s. 128.

356 X. *Yüzyılda Oğuzlar,* s. 142.

[357] Gökyay s. 25, Ergin, s. 117.

[358] Gökyay s. 29, Ergin s. 123.

[359] Gökyay s. 40, Ergin s. 143.

[360] Gökyay s. 32, Ergin s. 129.

[361] Gökyay s. 23, Ergin s. 112.

el ve boylarında her zaman bu gibi kız ve kadınlar bulunmakta idi[362]. Bunun gibi Beyregin nişanlısı Bani Çiçek'le güreşmesine de şaşmamak gerektir. Çünkü Kaşgarlı: *"kız birle küresme kısrak birle yarışma"* şeklinde bir ata sözü yazıyor ve bunun, Karahanlılar'dan bir prensesin gerdek gecesi, Gazneli Sultan Mes'ud'u ayağı ile dokunarak yıkması üzerine söylendiğini açıklıyor[363]. Beyrek te sevgilisine yenilmekten güç kurtulmuştu.

Kısaca destanlarda kadınlara yüksek ve değerli bir yer verilmektedir. Deli Dumrul, anasından beklediği fedakârlık sözünü, ummadığı karısından işitiyor[364].

Oğuz eli'nde kadınların cemiyet içinde ne kadar şerefli ve yüksek bir mevkii olduğunu şundan da anlamak mümkündür ki, Ebulgazi'nin *Şecere-i Terâkime'sine* kaynak olan *Oğuznâmeler'de* bir çok kadınların Oğuz eli'nde beylik yaptıkları söyleniyor ki, bunların başında Kazan Beg'in karısı Burla Hatun da vardı[365].

Beylerin yeni doğmuş çocukları, *"dolaması altın beşiklerde"* uyutuluyor ve dâyeler'e verilerek büyütülüyordu. Kız çocuklara sahip olmak, onlarda, *Arablar'da* olduğu gibi, bir zillet değildi. Bay Biçen Beg, kız çocuğu olması için, Kalın Oğuz beylerinin alkışını yani duasını rica etmişti[366]. Beyler'in yetişkin, delikanlı oğullarına karşı davranışları şefkat ve sevgi ifade ediyor ve baba ile oğul arasındaki münasebetler resmiyetten uzak görünüyor. Destanlarda, anaya karşı saygı her vesile ile belirtiliyor, *"ana hakkı Tanrı hakkıdır,,* deniliyor[367].

Destanlarda kardeş sevgisi ve kardeşe sahip olmanın ehemmiyeti türlü vesileler ile belirtiliyor. Hattâ, destanlardan bazılarının konusu, tutsak düş-

[362] Karakoyunlu hükümdarıKara Yusuf'un kızlarından birisi *Bidlis Kürd* hâkimi Şemseddinile evli idi. Kara Yusufunkızı, *Türkmen* olduğu için, at koşturmayı, çevkân oynamayı, ok atmayı çok seviyordu. Kocası olan *Bidlis* hâkimi: *"biz Kürdüz, Türkmenler'm geleneği bizim halkımız arasında hoş ve makbul karşılanmaz"* diyerek, karısının bunlarla meşgul olmasını önlemeye çalışmış ise de bu müdahalesi aralarında geçimsizlik yaratmış ve belki ayrılmalarına sebep olmuştu (Şeref Han, *Şerefnâme,* s. 497). 1432 de *Türkiye'den* geçen Betrandon de la Broquiere (LeVoyaged'outremer, Scheferyay, Paris, 1892,s.81-82) *Türkmen* kadınlarının yiğit kadınlar olup erkekler gibi savaşdıklarını işittiğini ve buna çok hayret ettiğini yazıyor. Gezgin, Hama yakınında, 6-8 kargılı *Türkmen'in* yanında yine kargı taşıyan bir kadın görmüştü (gösterilen yer). XIX. yüzyılda bile, *Cirid* boyu oymakların dan birinin kethudası olan Kara Fatma, *Kırım* savaşına katılmıştı (Cevdet Paşa, *Ma'ruzat,* Türk tarih encümeni mecmuası, 11-88, s. 349).

[363] Kilisli, I, s. 394, Atalay, I, 474.

[364] Ergin s. 183, Destanlardaki kadınlar ile ilgili sözler bir çok yönlerden M. Kaplan tarafından incelenmiştir (bk. *Dede Korkut kitabında kadın,* Türkiyat mecmuası, IX, s. 99-112).

[385] III. Bölüme bk.

[366] Gökyay s. 25, Ergin s. 117.

[367] Gökyay s. 20, 100.

müş kardeşin kurtarılışı veya öcünün alınmasını anlatır[368]. Uşun Koca oğlu Seğrek, *Kâfirlerim Alınca* kalesinde tutsak bulunan kardeşini kurtarmak teşebbüsünü önlemek isteyen baba ve anasına şöyle demişti[369]:

"Üç'yüz altmış altı alp ava binse
Kanlı geyik üzerine gavga kopsa
Kardaşlu yiğitler kalkar kopar olur
Kardaşsız miskin yiğit ensesine yumruk tokunsa
Ağlayuben dörtyanına bakar olur
Ala gözden acı yaşın döker olur".

Basat da, ağabeyisi Kıyan Selçuk'un Depe-Göz tarafından öldürüldüğünü öğrenince ağabeyisi için hüzün verici bir ağıt söyleyerek uzun uzun ağlamıştı[370].

Başlıca saygı davranışları olarak *selâm* ve el öpmeden bahsediliyor. Selâm şekli destanlarda açıkça ifade ediliyor. Bu, *"baş indirib, bağır basmaktı";* yani başı eğerken bağıra yani göğsün üst kısmına eli basmaktan ibaretti[371]. *Türkiye'de* taşra illerinde bu selâm şekli şimdi de vardır. *Türklerde* başla *selâm* vermenin varlığı anlaşılıyor. 925 yılında Abbasî halifesinin elçilik heyeti arasında *Bulgar'a* giden İbn Fadlan, *Bulgarlar'ın,* meliklerini kalpaklarını çıkarıp koltuk altlarına koyduktan sonra başları ile selâmladıklarını söylüyor[372]. Kaşğarlı'da *yükünç,* başı eğerek ululama ve selâmlama anlamına da geliyor[373].

Oturma tarzı üzerinde her hangi bir söz yoktur. Her halde mutad oturma tarzı bağdaş kurup, oturma olsa gerektir. Söz söyliyecek bir kimse

[368] *Uşun Koca oğlu Seğrek destanı'nın* konusu, Seğrek'in tutsak düşen ağabeysi Eğrek'i kurtarmasıdır. Basat'da, ağabeyisi Kıyan Selçuk'un öcünü almak için Depe-Göz ile savaşmaya gitmişti.

[369] Gökyay s. 100, Ergin s. 327-228.

[3,0] Gökyay s. 85, Ergin s. 210.

[371] *'Baş indirib bağır basgıl, biz kâfiri selâm vergil* (Ergin s. 98)". *"Dedem Korkut öteden beri geldi. Baş indirdi, bağır bastı, ağız dilden görklü selâm verdi"* (Ergin, s. 125, dahi, s. 120, 144, 227).

فاذا اجتاز في السوق لم يبق احد الا قام واخذ قلنسوته عن راسه فجعلها تحت ابطه [372]
فاذا جاوزهم ردوا قلانسهم الى رؤسهم وكذلك كل من يدخل الى الملك من صغير وكبير حتى اولاده
Türklerin, burada da (s. 28) واخوته ساعة ينظرون اليه قد اخذوا قلانسهم فجعلوها تحت اباطهم söylendiği gibi, büyüklerini ulular ve onlara selâm verirlerken börkleriııi başlarından çıkardıklarıgörülüyor. Kirman melikiAlp -ArslanoğluKavurt Beg,tutsakedildiğizaman Melikşah, amcasının yanına gitmiş ona yaklaşınca atından inip, külahını başından çıkarmıştı *(Sıbtibn ulCevzî,* III. Ahmed,nr. 2907, XIII, yap. ııb). Ulcaytu'nun İlhanlı tahtına çıkması ile ilgili olarak yapılan törende bütün beyler külahlarım çıkarmışlar ve kemerlerini boyunlarına bağlamışlardı (Hafız-ı Ebru, Zeyl-i Câmi'ut-tevârih -i Reşidi, s. 7; dahi Ebû Said'in cülusu dolayısı ile aynı şey yapılmıştı s. 73).

373 (Kilisli, III, 277, Atalay III,s.) يقال ال يككا يكنج يكتدى اى طأطاء رأسه للامير وغيره 375). Türkiye Türkçesinde *baş indirmek* deyimi bir kimsenin önünde saygı ile eğilmek anlamına geliyor (Tarama Sözlüğü, I, s. 79).

büyüklerin önünde, diz çökerek konuşur idi[374]. Bugün *Türkiye'de* köylerde bu gelenek henüz yaşamaktadır. Küçükler büyüklerin elini öperler, büyükler de onların boyunlarını öperlerdi[375]. Uzun zaman ayrı kalıp buluşdukları zaman birbirlerine sarılırlardı.

15 — Eğlenceler:

Destan kahramanları olan beyler, vakitlerini *savaş, av* ve *toylar,* yani ziyafetler ile geçiriyörlardı. Onlar *ava* özel bir önem veriyorlardı. Beylerin ordalarında avcıbaşıları vardı. Beyler, bazan yalnızca yurtlarındaki av yerlerinde avlanırlar, bazan da herhangi birisinin davetlisi olarak toplu bir halde ava çıkarlardı. Başlıca av hayvanları yürürden *geyik, sığın* ve uçardan da *kaz, ördek, keklik* ve *güvercin* idi. Kuşların avında *doğan, şahin, sungur* gibi avcı kuşlar kullanılıyordu [376].

Destanlardan birinde av ile ilgili bir gelenekten bahsediliyor. Buna göre, bir kimse, kendi toprakları içinde, başkası tarafından avlanmış bir hayvandan pay dilemek hakkına sahip idi[377].

Beylerin sık, sık toylar yani büyük ziyafetler verdikleri görülüyor, *doğum, beyoğlunun ilk avı, herhangi bir dilekte bulunma,* her hangi bir işin görülmesi, tutsaklıktan ve bir felâketten kurtulma, kısaca herhangi bir sevinç vesilesi ile toy verilirdi [378]. Bir de, metbuların tâbilere verdikleri resmî mahiyeti haiz toylar vardı.Bu resmî toylarda veya onlardan birinde, tâbiler, metbularının müsaadesi üzerine toyun verildiği yerdeki eşyaları, ziyafetten sonra yağmalarlardı. Beylerbeyi Salur Kazan, Üçok ve Bozok beyleri üstüne yığınak olunca yağmalı toy verirdi. Yenilip, içildikten sonra Kazan Beg, hatununun elinden tutarak dışarı çıkar, davetliler, toyun verildiği yerdeki bütün eşyaları yağmalarlardı. Yağmadan sonra beyler, metbularını selâmlarlar ve atlarına binerek yurtlarına dönerlerdi. Yağmalı toya okunmamak, tâbilerin tâbilik bağlarını koparmalarına ve hattâ metbularına karşı düşmanca bir tavır almalarına sebep oluyordu. Beylerbeyi Kazan, son defa *Bozok* beyleri bulunmadığı bir zamanda, evini yağmalatmış, onun bu hareketi *Bozoklu* başbuğu Uruz Koca'nın kendisine karşı ayaklanmasına sebep olmuştur.

Türkler, İslâm ülkelerine geldiklerinde, bir çok gelenekleri arasında *yağmalı toy* geleneğini de getirmişlerdir. Fars edebiyatındaki *Hwân-i yağma* yani *yağma sofrası,* deyimi işte bu *yağmalı toyu* ifade etmektedir[379].

[374] Ergin 131, 154, 199.

375 Ergin s. 187, an, 229, 233.

336 Ergin s. 85, 122, 17 9, 216, 218.

[377] Ergin s. 122. Bu gelenek üzerinde H. Eren, *Dede Korkut kitabına ait notlar, Pay dilemek-pay vermek, Türk* dili ve tarihi hakkında araştırmalar, T. T. K., 1950, s. 33-37.

[378] Gökyay s. 3-4, 5, 13, 27, 45-46,51,61,85,91.

[379] *Hille-Arab* hükümdarı Seyf ud-devle Sadaka, Selçuklu sultanı Melikşah şerefine verdiği toyda *Türk* geleneğine uyarak, sofradaki altın ve gümüş takımları yağmalatmıştı (î. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah devrinde Büyük Selçuklu imparatorluğu,*

Destanlarda *şölen* sözü de sık sık geçmektedir[380]. Bu söz ziyafet anlamında kullanılıyor ki, farsça eserlerde de öyledir[381].

Oyunlardan çocuk ve delikanlıların oynadıkları *aşık* oyununun adı geçiyor[382]. *Aşık* oyunu millî bir oyun (bilhassa çocuk oyunu) olup, Gök Türkler'den bugüne kadar *Türkiye'de* ve başka *Türk* ülkelerinde oynanmış ve oynanmaktadır[383]. *Aşık,* ortaçağda, yapılacak bir teşebbüsün müsbet netice verip vermiyeceğini anlamak için de kullanılıyordu[384].

16 — Ruhî Davranışlar ve Görenekler:

Destan kahramanları hislerinin çabuk tesiri altında kalan insanlar olarak görünüyorlar. Kahramanlardan bazılarının açığı tutduklarında yani kızdıklarında bıyıklarından kan çıktığı, yahut kara taşı kül eyledikleri

s. 137-138. Not 3). *Suriye* hükümdarı Nüreddin Mahmud, *Mısır'da,* kendisine karşı itaatsizlik, göstermeye başlamış olan Selâhaddin-i Eyyubî'ye karşı yürümek için 1174 Mayıs ayında *Dımask'a* gelmiş ve bayram günü *Gök meydanda* kargı oynamış ve *kabak'a* ok atarak (ورمى القبق) eğlendikten sonra Gök meydanda çadır kurdurmuş, namazı ve *Kadı asker'in* hutbesini takiben de halk için sofralar kurulmuş ve bu sofralar *Türk geleneğin'ce* yağma edilmişti (وانهب على عادة الترك) Kaleye dönen Nüreddin, burada da kendi sofrasını kurdurmuştu (İbn Vâsıl, *Muferric ul kurub,* G. Seyyal yay., Kahire, 1953, s. 261).

Osmanlı devrinde *Yeniçeriler'e, ulufe* yani maaş dağıtıldığı günler de, sarayda yemek verilirdi. Onların, verilen yeğmeği yemeleri itaatlarını gösterir, bundan büyük **bir** sevinç duyularak kurban kesilirdi. Şayet yemeği yemezler ise, bu, onların küskünlüğü ve isyan çıkaracakları anlamına gelirdi. Yemeği müteakiben *Yeniçeriler,* bölük, bölük gelerek masalar üzerine konmnş para keselerini kapışarak yani yağmalayarak bunları omuzları üzerinde odalarına götürürlerdi (İ. H. Uzunçarşılı, *Kapukulu ocakları,* T. T. K., Ankara, 1943, I., s. 421-422). Şu husus, açıkça anlaşılacağı üzere, eski Türkler'deki metbuluk tabilik münasebetleri ve *yağmalı toy* geleneğinin devamından başka bir şey değildir. Bununla beraber şu kayıt Osmanlı devrinde bu geleneğin yaşadığını daha açık bir şekilde gösteriyor: *"ve ertesi gün âmme-yi Yeniçeriyâna ziyafet yağması ve ertesi günü dahi ulema ve meşâyih davet olunub in'âm-ı bi intihası mukarrer oldu* (Solakzâde, *Tarih,* İstanbul, 1298, s. 447). Yağmalı toy geleneği ile ilgili olarak *yağma* kelimesi Mısır'da sofra (yağma=es-sumât, el hwân) anlamına da gelmiştir *(Kitab ül-idrâk,* İstanbul, 1931, s. 95). Yağmalı toy hakkında ayrıca bk. O. Turan, *Türkiye Selçukluları hakkında resmî vesikalar,* T. T. K., Ankara, 1958, s. 31.

[380] Gökyay s. 37, 38, 41, 83,97, no, Ergin s. 139 140, 145,210,224,238.

[381] *Şölen* sözüne ne KâşgarlıMa ne de eski kitabelerde rastgeliniyor, Selçuklu devrine ait edebî ve tarihî eserlerde de bu kelime görülemiyor. *Şölen, Moğollar'ın gizli* tarihinde geçmekte olup (şulen), *çorba* ve *umumî ziyafet* anlamındadır (Çeviren Ahmet Temir, T. T. K., Ankara, 1948, s. 58, 144, 153, 202, 204). Farsça eserlerde de şölen, (شيلان) yazılışı ile, *Moğol* devrinden itibaren görülüyor.

[382] Gökyay s. 5, Ergin s. 81.>.

[383] Gök Türkler de erkekler *aşık* oyunu oynamayı severlerdi. Kadınlar da *top* oynarlardı (S. Julien, *Documents sur les Tou-kioue,* Journal Asiatique, 1864,3. 353). *Çin* sarayında tutsak bulunan Gök Türk tekinleri bile aşık oynıyorlardı (aynı yazı, s. 516).

[384] İlhanlı hükümdarı Ebu Said'in ölümünden sonra *Sivas Kayseri* dolaylarını müstakil olarak idare etmeye başlamış bulunan Eretne (yahut Ertene) 1343 de *Çobanlı*

söyleniyor[385]. Onlar şeref ve haysiyetlerini koruma hususunda pek hassas kimselerdir; en küçük bir dedikodudan korkmaktadırlar. Dirse Han, çocuğu olmadığından ötürü, *kara otağa* oturtulub, önüne kara koyundan *yahni aşı* getirilmesinden üzülerek, yoldaşlarını alıp ordasına dönmüştü[386]. Begil avcılıktaki maharetinin, kendisinden değil de, atından geldiğini söylemesinden *dolayı," alplar içinde bizi kuskunumuzdan balçığa batırdun"* diyerek Bayındır Han veya Kazan'a kızmış, dargın bir halde ordasına gelmiş, kendi eline âsi olarak *Gürcistan'a.* gitmeyi düşünmüştü[387].

Bizzat beylerbeyi *Salur* Kazan, beylerin *"çoban bile olmasa* Kazan *kâfiri alamazdı"* sözü ile başına kakınç kakacaklarından korkarak Karacuk Çoban'ın yardımını reddetmiş[388], Kan Turalı'da deve ile savaşırken, sevgilisinin *"devenin burnuna yapış"* sözünü işittiği zaman şöyle demişti: *"mere ben bu devenin burnuna yapışıcak ol kız s'öziyleyapıştı dirler. Yarın Oğuz eli'ne haber vara, deve elinde kalmışıdı, kız kurtardı diyeler"*[389]. Destanlarda, destursuzca yani izin almadan bir kimsenin yağısına girmenin yani düşmanına saldırmanın ayıp olduğu İsrarla söyleniyor. Hattâ, beylerden Şir Şemseddin *"destursuzca Bayındır Han'ın yağısını"* basmakla ün almıştı[390]. Bu husus, yani destursuzca yağıya girmenin ayıp oluşu geleneği, herhalde şeref ve haysiyeti korumak duygusu ile ilgili olmalıdır. Onlar aynı za-

Küçük Şeyh Hasan'm kukla hükümdarı Süleyman Han ile yaptığı savaşta ilkönce yenilerek bir tepe ardına kaçmıştı. Orada eline bir *aşık* geçmiş ve onu *davlumbaz* (at üstünde çalman trambet) üzerine atmış aşığın uma (yani aşığın dikilmesi) gelmesini uğurlu fal sayıp tepeden Süleyman Han'ın üzerine saldırarak onu öldürüp zaferi kazanmıştı (Yazıcıoğlu, *Selçuknâme,* Revan ktp. nr. 1390). Son Mardin *Artuklu* hükümdarı Melik İsâ, Memlûk emiri Çekim ile 1407 de Kara Yülük Osman üzerine yürümeden önce savaşın sonucunu öğrenmek için davlumbaz üzerine aşık atmış ve aşığın onba (uma = aşığın dik durması) gelmesi zaferin Ak-koyunlu beyi tarafından kazanılacağını göstermişti (Diyârbekriyye, yap 22b).

[385] Gökyay s. 22, 33, Ergin s. 112, 113.
[386] Gökyay s. 4, Ergin s. 79.
[387] Gökyay s. 91, Ergin s. 217, 218.
[388] Gökyay s. 18, Ergin s. 105.
[389] Gökyay s. 71, 75, Ergin s. 192, 196.

[390] Gökyay 13,23,57, Ergin s. 96, 112, 174. Kanturalı düşmanla çarpışırken kendisine yardım eden meçhul bir yiğit sandığı sevgilisine şöyle söylüyor (Ergin, s. 195):

Kalkübanı yerinden turan
Yiğit ne yiğitsin
Yelesi kara kazılık atına binen
Yiğit ne yiğitsin
Gafillüce başlar kesen
Destursuzca menüm yağıma giren
Yiğit ne yiğitsin
Desturzca yağıya girmek
Bizim elde ayıb olur.

manda *alp ere*[391] yani kahraman insana korku vermenin de ayıp olduğunu söylüyorlardı[392].

Sevinç davranışları *kas, has* gülmekti[393]. Sevinçli bir haber ilgililere, *muştuluk ve gözün aydın* sözleri ile iletiliyordu[394]. *Muştuluk* deyiminin Ak-koyunlular'da, Safevîlerdeve *Türkiye 'de* kullanıldığını biliyoruz[395] Savaşlarda galip geldikleri veya her hangi bir tehlikeden kurtuldukları zaman *kul* ve *karavaş* azad ederlerdi. *Salur* Kazan, Şökli Melik'i yendikten sonra *kırk kul* ve *kırk kırnak* azad eylemiş yani onları hürriyetlerine kavuşturmuştu[396]. Fâtih de *Otluk Beli* savaşında Uzun Hasan Beg'e kazandığı zafer üzerine kırk binden artık olduğu söylenen kul ve karavaşlarını azad etmişti[397].

Hayretlerini *bir eli diğerine vurarak* ifade ederlerdi[398]. Bu hareket, beklenilmiyen sevindirici veya üzüntü verici ve kızdırıcı bir olay ve haberin ani tepkisi idi[399]. Bu davranış şekli şimdi de *Türkiye'de* vardır.

Üzüntü davranışları başlıca ağlamaktı. Ölüm gibi acı olay ve haller ile ordalara *kara şiven* girer[400] yani ordalar *yas* içinde kalır, mağrur beyler *"böğürü böğürü"* ağlarlar, kadınlar saçlarını yolar ve yüzlerini ve yakalarını yırtarlar[401] ve ayaklarından ayakkabılarını çıkarırlardı[402]. Gök

[391] Destanlarda *alpir, alperen* sözleri *yiğit, kahraman adam* anlamında sık sık zikrediliyor. Bu sözler Kâşgarlı'dan bu yana başlıca *türkçe* eserlerde çok.ca görülmektedir (Alp hakkında Köprülü, I, A; I, s. 379-384) .Destanlarımızdaki *alp-tipi* M. Kaplan tarafından güzelce incelenmiştir (Türk destanında alp tipi, Z. V. Toğan'a armağan, İstanbul, 1950-19515 s. 204-213).

392 Ergin s. 187, 223.

[393] Gökyay s. 31, 46, Ergin s. 128, 146. Bu deyim Neşrî'de de geçiyor (I, s. 303): *" lâtife-hikâyet ederler ki, bir gazi bir kâfiri depre çalub, iki pare eyleyüb depeledi. Bir kâfir anun karşısına geçüb kas kas güldü. Bu gazi eyitdi: bir'e mel'un bana mı gülersin"?*

[394] Gökyay s. 43, 44, 85, 104, 105.

[395] Tarama Sözlüğü, I. 521-522, II 698-699, III. 513-515, IV. 580-582, Feridun Bey, Münşeat-i selâtin, İstanbul, 1274, I s- 276 *277*: Diyârbekriyye; Âlem ârâ, I,s. 340.

[396] Gökyay s. 24, 58, Ergin, s. 115, 176.

[397] Sadeddin, *Tac ut-tevârih,* İstanbul, 1279,1, s. 542; *Hammer,* türkçesi M. Ata, İstanbul, 1330, III, s. 128.

[398] Gökyay s. 40, 46, Ergin s. 143, 157.

[399] Bununla ilgili olarak Moğol devrine ait bir iki misal:

(Reşidüddin, *Cami'ut-tevârih,* Quatremere yay, Pairis, 1834, s. 366).

(Hafız-ı Ebru, *Zeyl-i Cami'ut tevârih-i Reşîdî* , s. 161).

[400] Ergin 130, 133, 135, 165, 167, s. 177. *Şiven "yas"* deyimine tarihî eserlerde de az rastgeliniyor. Timur, *Türkiye'den* döneceği esnada torunlarından Mehmed Sultan ölmüş ve bundan dolayı ulu bir yas tutulmuşdu:

بر گردن خاك بر سر و سنك در بر و بستر ازگاه و خاكستر فغان نوحه و زارى در بيت الاحزان كيوان انداخته ....

(Şerefuddin Ali-i Yezdî, *Zafernâme,* Kalkutta, 1888, 11, s. 496).

[401] Gökyay s. 25, 33,35, Ergin, s. 116, 130,-131, 132, 134, 135. [16]5 -

[402] Ergin s. 165. Selçuklu Tuğrul Beg'in ölümü üzerine Tuğrul Beg'in sa-

Türkler'den Osmanlı hanedanına kadar, bütün Türk hükümdarlarının yakınlarından birinin ölümü karşısında hüngür hüngür ağladıklarını biliyoruz. *Türkler'de* ölüm gibi olaylar karşısında ağlamak tabiî bir tepki kabul ediliyor, belki ağlamamak ayıp sayılıyordu. Destan kahramanlarında şiddetli üzüntünün başlıca tezahürlerinden birisi de börk yahut sarıklarını yere vurmaktı ki[403], Osmanlılarda da aynı gelenek vardı[404]. Gök Türkler'de, ölüm vukuunda, ve cenaze töreninde (yuğ) saçların kesildiğini ve yüzlerin çizildiğini biliyoruz[405].

Üzüntülü zamanlarda, *ak* renkteki elbiseler çıkarılarak, karalar giyilir ve *gök* sarındırdı ki[406] bunu da Osmanlılar dahil olmak üzere, başlıca Türk hanedanlarında, İlhanlılar ve Timurlular'da görüyoruz[407].

rayında bulunanlar elbiselerini yırtmaya başlamışlar ise de vezir Âmid ul-mülk, buna engel olmuştu (Bundarî , türkçe tercümesi K. Burslan, T. T. K., İstanbul, 1943, s. 24).

[403] Gökyay s. 35, Ergin s. 130, 135.

[404] 1488 yılında Akkoyunlu Cihangir'in oğlu İbrahim Beg'in ölümü üzerine, başta hükümdar Yakub Beg olmak üzere, bütün Ak-koyunlu hanedanı mensubları, şehzadeleri, beyler ve diğer devlet adamları, yakalarını yırtıb, sarıklarını yere vurmuşlar ve *gök* renkli elbiseler giyerek günlerce ağlaşmışlardı (Fazlullah b. Ruzbehan, *Tarih-i âlem ârâ-yiEmînî,* Fatih ktp., nr. 4431, yap. 170a-170b).

Kanunî'nin ölümünü duyan *solakların* kethüdaları ve orta basıları üsküflerini (bir çeşit başlık) yere vurup başlarına toprak saçmışlardı (Solakzâde, s. 422-423; Hammer, türkçe tercümesi, V,s. 100). Sarık veya börk, destandaki olayın da gösterdiği gibi, yalnız ölüm vukuunda değil, herhangi bir üzüntü anında da yere vuruluyordu. Oğlu Murad gelinceye kadar Çelebi Mehmed'in ölümü gizlenmişti. Cesed oturtulup arkasına bir oğlan konarak canlı imiş gibi silâhdarlara gösterildiği esnada saray hekimi paşaların yanına gelip yine danışıklı olarak, dülbendini yere vurub *"komazsız padişahı ki eyu ola, bizim bu kadar çalışdığımız zayi idersüz"* demişti (Âşık Paşa zade, Tarih, İstanbul, 1332, s. 95). *İran'a,* kaçan Kanunî'nin oğlu Bâyezid'in adamlarından Arab Mehmed Şah Tahmasb'a, Şehzadenin *İran'da,* iktidarı ele geçirmek için bir tertip hazırladığını söylemişti. Bunu duyan Bâyezid'in kölelerinden birisi onun yanına koşarak *üsküfünü yere vurmuş* ve duyduklarını anlatmıştı (Peçevî,Tarih, İstanbul, I, s. 405).

[405] Bilge Kağan, yazıtında Kültegin'in ölümünden ötürü: *"bunca budun saçın kulakın, biçti"* deniliyor (Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk yazıtları,* T. D. K., İstanbul, 1936, I,s. 70).Batı Gök Türk yabgusu *Turxanth'ın,* babası Dilzibul'un ölümünden dolayı, *Türk* geleneğine göre, yüzünü çizip yırtmadığı için Bizans elçisine hakaret ettiği malûmdur. (Chavannes, *Documents,* s. 24).

[406] Gökyay s. 33, 34, 38, 39, Ergin s. 130, 131, 133, 134, 139, 140. 174.

407 Türkler'in ölüm ile ilgili davranışları bütün tarihleri boyunca -esası aynı kalmak suretiyle- sürüp gelmiştir. Bir Gök Türk kağanı ile bir Osmanlı pâdişâhının bir çok ruhî davranışları arasında hemen hiç fark yoktur. Ölüm gibi şiddetli üzüntülerin tepkileri de bunlardan birisidir. Türkler'in ölüm karşısındaki davranışları üzerinde, her devir için yeter derecede malzeme bulunduğu halde bunlar toplu ve mukayeseli bir surette henüz işlenmemiştir. Biz burada bu mes'ele ile ilgili olarak tarihî kaynaklardan aldığımız bir kaç misâli zikredeceğiz.

Türkler'in dünyanın en savaşçı kavimlerinden birisi oldukları halde, üzüntülü olaylar ve bilhassa ölüm gibi bir hâdise karşısında gösterdikleri tepkilerin islâm şehirlerindeki halkça biraz garib karşılandığı anlaşılıyor. 1081 yılında Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın, Davud adlı oğlu ölmüştü. Melikşah, oğlunun ölümünden o kadar büyük bir teessür duydu ki, kendisini bir kaç defa öldürmek istemiş, fakat yanında bulunanlar bunu

Kısaca XVI. yüzyılda, İstanbul'da bile alelade zamanlarda *kara renkli* elbiseler giyilmez ve bu renkte elbiseleri yabancıların dahi giymeleri hoş görülmezdi[408].

Destanlarda kahramanlar, öldükleri takdirde, atlarının boğazlanıp, yani kesilip aşlarının verilmesini vasiyet etmektedirler[409]. Destanlarda bu

önlemişlerdi. *İsfahan'a,* dört bir yandan gelen *Türkler,* saçlarını kesmişler, atlarının alınlarını çizmişler, eğerlerini ters çevirip, onların üzerine kara örtüler örtmüşlerdi. Yas yedi gün sürmüş, biryandan devlet erkânının gayretleri, bir yandan da halifenin divana çıkması hakkında gönderdiği haberler üzerine *yas'a* son verilmişti *(Sıbt ibn ul Cevzî,* Türk İslâm Eserleri Müzesi ktp, nr. 2134,yap. 47b). Keza, Selçuklu sultanı Muhammed Tapar'ın ve Sancar'm annesinin ölümleri üzerine müverrihlerin görülmemiş ve işitilmemiş kelimeleri ile vasıfladıkları büyük yaslar tutulmuştu *(İbnul Esir,* X, s. 231, 252). Urfalı Mathieu'ye göre (Dulaurier yay. Paris, 1858, s. 303), *Gence* bölgesinde Gazi adlı bir *Türk* beyi, 1122 de başarılı bir akından dönerken, *Gürcü* kralı David'in saldırışına uğrayarak yenilmiş, ölümden ve tutsak olmaktan kurtulan *Türkler,* başlarına toprak saçmışlar, yas elbiseleri giyip, başları açık olarak, *Gence'ye* sultanları Muhammed Tapar'ın oğlu Melik'in (Tuğrul) katına gitmişlerdi.

Moğollar çağında da, ölüm dolayısiyle ağır yaslar tutuluyordu. Misal olarak 01 caytu' nun ölümü dolayısiyle yapılan yasdan bahsedelim:

Ebu Said, *Horasan'dan Sultaniyye'ye* yaklaşınca, devlet erkânı ve emirler kendisini *karave gök* renkte olan yas elbiseleri ile karşılamışlardı. *Sultaniye'ye* gelince, Ulcaytu'nun mezarı gözyaşları ve feryadlar içinde ziyaret edilmiş, sonra *yuğ aşı* verilmişti (Hafız-i Ebru, *Z-Camiut-tavârih-iReşidi,*s. 72). *CelayirliŞeyb.* Uveys, 1361 deölenBayram Beg adlı inakı için, çıplak vücuduna *kara kepenek* giyerek görülmemiş ve işitilmemiş bir yas tutmuşdu (aynı eser, s. 195). Türkiye'de beylikler çağında da "*ağır yaslar*" tutuluyordu. Osmanlı devrinde de yas geleneği aynen devam ettirilmiştir. Meselâ, müstakbelFâtih, babasının ölümü üzerine, tahta geçmek için *Edirne'ye* yaklaşırken vezirler, beylerbeyiler, âlimler ve şeyhler bir fersahlık yerden kendisini karşılamışlar ve dönüşte şehre girmeden önce II. Murad'ın ölümü dolayısiyle ağlama ve feryat etmeye başlamışlardı. Mehmed de atından inerek onlar ile birlikte ağlamıştı (Hammer, II, s. 207). Kanunî babasının cenaze töreninde, törende bulunan herkes gibi, karalar giyinmişti (Aynı eser, V, s. n). Kendisi *Mısır'da* bulunduğu esnada *Yeniçeriler*'in ayaklandığını öğrenen Kanunî'nin vezir-i âzamlarından Makbul İbrahim Paşa bundan büyük Bir üzüntü duyarak *kara elbise* giymişti (Aynı eser, V, s. 50).

[408] Avusturya elçisi Busbek, *Türkler'in* bu yüzyılda kara renkten nefretini pek açık bir surette anlatıyor:

"Türkler siyah rengi bayağı ve uğursuz sayarlar. Bir adamın siyah esvab giymesi iyi nazarla görülmez. O derecede ki, paşalar bizi siyah esvabla görünce çok defalar hayretlerimi bildirmişler hattâ ciddî surette şikâyet etmişlerdir. Türkiye'de hiç kimse siyah esvabla meydana çıkmaz. Meğer ki mühim birpara ziyanına uğramış, yahut bazı ağır hastalıklara maruz kalmış olsun. Yeşil renk kibarlık alâmeti telâkki ediliyor. Fakat harb zamanında ölüm işareti diye kabul olunmuştur. Beyaz, sarı, mor ve kurşunî v.s. daha uğurlu addedilir (Türk mektupları, s. 72). Ünlü *Türkmen* şâiri Dadal Oğlu'nun bir şiirindeki:

"Karalar giydik de attık alları"

mısraınında gösterdiği gibi (P. Naili Boratav-H.Vedad Fıratlı, İzahlı *Halk edebiyatı antolojisi,* Ankara, 1943, s 179), XIX. yüzyılda *Güneyli Türkiye Türkmenleri* arasında eski yas geleneği henüz unutulmamıştı.

[409] Kâfirler'e tutsak düşmüş olan Uruz, babası Kazan'a, kendisi için, tehlikeye atılmaması ile ilgili olarak söylediği fedakârca sözler arasında :

geleneğin görülmesi pek dikkate şayandır. Çünkü, bu, pek eski bir gelenek olup Türkler'in İslâmlıktan önceki dinî inanışları ile ilgilidir. Gök *Türkler* çağında ölenin atlarının kendisi ile birlikte gömüldüğünü veya kesildiğini bildiğimiz gibi[410], X. yüzyılda *Oğuzlar'da* da ölenin atları kesiliyor ve derileri mezarın yanındaki sırıklara asılıyordu. *İbn Fadlan'ın*[411] öğren diğine göre, atlarının kesilmesi, ölenin, uzun bir yolculuk yapacağı Cennet'e yayan gitmemesi içindi. Yani, ölen, Cennet'e kesilen atlarına binerek gidecekti.

Kısacası, atlarının kesilmesi, silâhlarının ve bazı şahsî eşyalarının mezara konması, ölenlerin öbür dünyada bunlardan mahrum kalmaması içindi, onlara göre, öbür dünyadaki hayat, belki ebediliği istisna edilir ise, bu dünyadakinden farksızdır. Destanlarda kahramanların atlarının kesilerek aş verilmesinden bahsedilmesi yalnız inanç olarak değil, gelenek olarak ta eski bir hâtıranın ifadesi olsa gerektir. Çünkü XV. yüzyılda ve hattâ *Selçuklular* çağında ölenlerin atların kesildiğine dair henüz bir kayda rastgelemedik.

Türkler'in, öbür dünya (ol acun) üzerindeki eski inanışlarının XI. destanda da ifade edildiği görülüyor. Bu destanda anlatıldığına göre, beylerbeyi Salur *Kazan,* Toman'ın kalesi tekürü tarafından tutsak alınarak kaledeki bir kuyuda hapsedilmişti. Tekür'ün karısı, ününü çok duyduğu Kazan'ın yanına gider ve ona: *"Kazan Beg nedür halün, dirliğin yir altında mı hoştur, yoksa yir yüzünde mi hoştur, hem şimdi ne yir sin, ne içersin neye binersin"* der. Kazan da : *"ölülerine aş virdüğün vakit ellerinden alıram. Hem ölülerünüzün*

"Menfim anam menüm içün kayurmasın
Bir ay baksun
Bir ayda varmaz isem iki ay baksun
İki ayda varmaz isem üç ay baksun
Üç ayda varmaz isem öldügümi ol vakit bilsün
Aygır atum boğazlayup aşum virsün
Yad kızı helaluma destur virsün......." demişti (Ergin, s. 10).

Dahi Usun Koca oğlu Seğrek, *Alınca* kalesinde tutsak olan ağabeyisi *Eğrek'i* kurtarmaya giderken karısına: *"Kızsen mana bir yıl bakgıl, biryılda gelmezisem iki yıl bakgıl iki yılda gelmezisem üç yıl bakgıl, gelmezisem ol vakit menüm öldüğümü bilesin. Aygır atum boğazlayup aşımı vergil"* sözlerini söylemişti (Ergin, s. 228).

[410] S. Julien, *Documents sur les Tou kieu* (Turcs), s. 331. E. Chavannes. *Doc uments sur les Toukieu* (Turcs) occidentaux, s. 241; A. İnan, *Şamanizm,* T. T. K., Ankara, 1954, s. 177-178; Aynı müellif, *Altay dağlarında bulunan eski Türk mezarları,* Belleten, sayı 43, s. 569-570.

[411] s. 14; X. *Yüzyılda Oğuzlar,* s. 141. Kâşgarlı, ölü gömüldükten sonra yenilen yemeğebesen (بسن) yahut yuğ besen denildiğini söylüyor (Atalay, I, s. 338-399). Ibn Mühennâ'da (İstanbul, s. 164) yuğ aşı sözü geçer. Timur'un torunu Muhammed Sultan'ın ölümü üzerine, günlerce yastutulduktan sonra şehzâde'nin ruhunu tervih için, yoksullara sadaka dağıtılmış, *Kur'an* okunduktan sonra, aş verilmişti (Ş. Ali Yezdî, Zafernâme, II, s. 510-1511). Yavuz Selimde son Memlûk sultanı Tuman Bay'ın gömülmesinden sonra yemek pişirilip dağıtılmasını buyurmuştu (*Solakzâde,* s. 408). Bugün dahi *Türkiye'de* bir kimse öldükten sonra yemek pişirilip dağıtılmaktadır.

yorgasına binerem kâhillerin yederim" cevabını verir[412]. Bu parçada aynı zamanda, yemeleri için ölülere aş verildiği şeklinde bir gelenek te belirtiliyor. Gerçekten Türk ve Moğollar'da böyle bir geleneğin mevcut olduğu görülüyor[413].

Sonuncu destanda ölmek üzere bulunan Beyrek, atının kuyruğuun kesilmesini söylemiş ve yoldaşları da bunu yerine getirmişlerdi[414]. Bu gelenek ne gibi bir inançla ilgilidir bunu kesin olarak bilemiyoruz.

[412] Ergin, s. 235.

[413] W. Barthold, *Türkler'de ve Moğollar'da defin merasimi,* türkçe tercümesi, Belleten, sayı 43, s. 530; A. İnan, *Şamanizm,* s. 192-193.

[414] Gökyay s. 117-118, Ergin s. 248. *Türkler'de* ölenin atının kuyruğunu kesmek pek eski bir gelenek idi. *Altay'da. Pazırık* kazılarında bulunan atların-ki bizim kahramanlarınki gibi bunlarda aygırdır- kuyrukları kesilmişir (Abdülkadir İnan, *Altay'da Pazırık hafriyatında çıkarılanatlarınvaziyetini türklerin defin merasimi bakımından izah,* II.Türk Tarih kongresi, T. T. K., İstanbul, 1943,3. 142-151). Bu gelenek, Türkiye'de de yüzyıllar boyunca devam etmiş, Osmanlı hanedanı da bu geleneği bırakmamıştır. XVI. yüzyılda *Mısır'da* ölen bir Osmanlı şehzadesinin de atlarının kuyrukları kesilmiş, eğerleri ters çevrilmiş ve kullandığı yaylar kırılarak nâ'şının üzerine konmuştu:

وفي يوم الاحد ثامن عشرة توفي الرئيس الاصيل العريق وهو سليمان بيك بن احمد بيك بن سلطان
ابو يزيد بن عثمان ملك الروم. فصنع له السلطان كفارة قدام جنازته واخرجوا قدام جنازته خيوله وهي
مقصوصة الاذناب وقد اقلبوا سروجها ووضعوا عمامته على نعشه وكسروا اقواسه و وضعوها على نعشه
وهذه على طريقة بلادهم

(İbn İyas, IV, s. 303).

Şu kayıt XVI. yüzyıldaOsmanlı hanedanının pek eski millî geleneklere bağlı bulunduğunu açıkça göstermektedir. Bu kayıtta söylendiği gibi, Selçuklu hükümdarı, Sultan Meilkşah'ın oğlu Davud'un ölümü üzerine, memleketin dört bir yanından *İsfehan'da* toplanıp yas tutan *Türkler'de* atlarının eğerlerini ters çevirmişlerdi (407 nr.lı haşiyeye bk.). Görüldüğü üzere rahmetli şehzade'nin yayları da kırılıp naşının üzerine konmuştur. *Hunlarda, Gök Türkler'de* ve *Oğuzlar'da* ölenin silâhları ile birlikte gömüldüğünü biliyoruz. Yine bu kayıtMa görüldüğü gibi, ölenin sarık ve börkünün yani baş kabının naşının üzerine konması da yaygın bir gelenektir.

Atların kuyruklarının kesilmesi, başlıca *Türk* ellerinde var olup (A. İnan, aynı *tebliğ,* 147-149), bu gelenek son zamanlara değin *Türkiye'de* yaşamıştır.

Türkler'in bilhassa savaşa girişecekleri zaman atlarının kuyruklarını bağladıkları görülüyor. *Divanu lügat it-türk'te* (B. Atalay, I., s. 472) bu hususu ifade eden şöyle bir dörtlük vardır:

"Kudruk katığ tügdümiz
Tengriğ öküş ögdümiz
Kemşip at iğ tegdimiz
Aldap yana kaçtımız,,
yani:
Kuyruğu sıkı bağladık
Tanrı'yı çok öğdük
Gemi çekerek atı özengiledik
(Yağıyı) aldatarak yine kaçtık.

Bilindiği üzere Alp Arslan da *Malazgirt'te* savaşa girerken atının kuyruğunu eliyle bağlamış, beyleri ve askerleri de aynı şeyi yapmışlardı *(Ahbar ud-devlet is- Selçukiyje,* M. İkbal yay., Lahor, 1933, s. 50; İbn ul-Ceyz î, *el-Muntazam,* Haydar Abad, 1359, VIII, s. 262).

Kahramanların fazilet telâkkilerine gelince başlıca savaşçı olmaktı. Destanlardaki *"baş kesmek, kan dökmek"* sözü, savaşlarda düşmana karşı yiğitlik göstermeyi ifade ediyor. Değil ise, zayıflara, yaşlılara sataşan, yolculara, çobanlara saldıranlar onlar katında kötü insanlardır. *Kâfirler* tutsak bulunan Eğreğ'i, kendisini kurtarmağa gelen kardeşi Seğrek ile döğüştürmek gayesi ile ona, kardeşi için: *"şunda bir delü yiğit, yolcunun, yolakcının, çobanın, çotuğun etmeğin alır*[415]*"* demişlerdi. Baba ile oğlun arasını açmak üzere olan Dirse Han'ın yoldaşları da, Dirse Han'a *"Görürmisin* Dirse *Han neler oldu? Tartmasın, yarçımasın, senin oğlun kör koptı, ercel koptı, kırk yiğidin boyına aldı, Kalın Oğuz'un üstüne yürüyüş etti. Ne yerde güzel koptıysa çeküb aldı, Ağ sakallu kocamın ağzın sögdi. Ağ pirçekli karının südün tartdı*[416]*",* sözlerini söylemişlerdi. Onlarca *bağışlayıcı* yani merhametli olmakta bir faziletti. Beyrek kendisinin öldüğünü söyliyerek sevgilisi ile evlenmek isteyen Yalancı oğlu Yartacık'ın kendi ayağına düşmesi ve kılıcının altından geçmesi.yani bağışlama dilemesi üzerine onu affetmişti[417]. Demek ki, bir kimsenin kılıcı altından geçmek bağışlama dilemek anlamına geliyor. Kahramanlarca *"aman diyeni"* öldürmemek te bir gelenekti[418].

Kısaca destanlarda *alp* yani kahraman, yüreği pek yani savaşçı, bununla beraber, ağır başlı, bağışlayıcı yani merhametli, zayıfları koruyucu (kalmış yiğit arkası), öğünmeyi sevmeyen[419] bir insandı ki, bugünkü milletlerin kahraman tipinin aynıdır. Alplar, *bir birlerinin adlarım sormazlardı.* Bu, nezaketsizlik addedilir, ayıp sayılırdı[420]. Destanlarda *açları doyurmak, yalıncakları giydirmek, borçluyu borcundan kurtarmak da faziletli bir hareket sayılıyor.* Hattâ Tanrı rizası için, kuru çaylar üzerine köprü yaptırmaktan, ulu yollar kenarında da imaretler kurdurmaktan bahsediliyor[421]. *Salur* Kazan'a ait *Şecere-i Terâkime'deki* manzumede onun kırk bir atın etini bir kazana salarak bu eti eli ile, halka üleştirdiği söylendiği gibi[422], Osman ve Orhan beylerin de bu şekildeki hareketlerinden bahsediliyor[423]. Tarih bo-

415 Gökyay s. 102, Ergin s. 230.
416 Gökyay s. 6-7, Ergin s. 83-84.
417 Gökyay s. 44, Ergin s. 151.
418 Gökyay s. 24, Ergin s. 115.
419 Gökyay s. 107, 108, 109, Ergin s. 236, 237, 238.

420 Eğrek, kendisini kurtarmaya gelen fakat birbirlerini tanımayan kardeşine soruyor: *"Kalarda koparda yerim sorar olsam, neyerdür? Karanu dün içinde yol azsan umun nedir? Kaba alem küteren hanunuz kim ? Gavga günü öndin depen alpunuz kim ? Tiğit senün baban kim ? Alp er, erden adınyaşurmak ayıb olur, adun nedür yiğit dedi"* (Gökyay s. 103, 104, Ergin s. 232). Kazan karşısına çıkan Dülek Evren'e: *"er erden adınyaşurmak ayıb olur adun nedür yiğit diğil mana"* demişti (Gökyay, s. 112, Ergin s. 241). Korkunç yaratık Depe-Göz bile bu geleneğe riayet ediyor (Ergin s. 214).

421 Gökyay s. 64, Ergin 184.
422 III. Bölüme bk.
423 *"Ve* Osman Gazi *gayetsâlih, Müslüman kişiydi. Ve âdetiydi kim üç günde bir taam pişirdüb fukarayı ve sulehayı cem idüb it'am iderdi ve hem yalıncakları giyürüb tonadtrdı ve tul avretlere daim sadaka virirdi"* (Neşrî, I, s. 72-73; dahi s. 63).

yunca Türk halklarının, başında bulunan kağan, sultan, bey ve ağaları, kendilerine karşı bir takım vazifeler ile mükellef saydıkları görülüyor. Yani, onlar, başlarının buyruklarını yerine getirmelerine karşılık, bu başlarından da kendileri için bir takım hizmetler beklemektedirler. *"El mi yaman bey mi yaman"* sözü herhalde bu husus ile ilgili olsa gerektir. *Türkiye'de* tarih boyunca, şehir ve köylerde, sultan'dan ağaya kadar, halkı idare edenlerin çeşitli âmme tesisleri vücuda getirmelerinin, yalnız dinî bir âmil ile değil, yukarıda işaret edilen millî anlayış ile de ilgili olduğu muhakkaktır.

17 — Destanların Tesiri :

Destanların şimdi elimizde ancak iki nüshası olmakla beraber, bunlara *Türkiye'de,* cemiyetin mânevi hayatında önemli bir yer verildiği, yüksek yaylalardaki çadırlarda, *bey* ve *paşaların* konaklarında olduğu gibi, saraylarda da dinlenip, okunduğu anlaşılıyor. Memlûk müverrihi İbn Aybeg'in bu destanları muhtevi bulunan *Oğuznâme'nin* elden ele dolaştığını ve ozanların destanları kopuzları refakatında anlattıklarını yazdığını biliyoruz. Esasen ayni müverrihin bu destanlardan bahsetmesi tabiî onların pek yaygın ve çok tanınmış olmalarından ileri gelmekte idi.

Topkapı Sarayı'nda, Yazıcı Oğlu'nun eserinin başındaki boş yapraklara yazılmış olan metin, *Oğuz eli'ni* ve destan kahramanlarını öğmektedir. Bu metin muhtevasının meçhul bir ozanın sözleri olduğunda şüphe yoktur. *Berlin kütüphanesinde* bulunan *Atalar sözü* risalesinde de, Dede Korkut ve destanlardaki diğer bazı şahısların adı geçiyor ve *Oğuzeli'nden* bahsediliyor ki, bunun da bir ozanın sözleri olduğu açıkça anlaşılıyor. *Hacı Bektaş vilâyetnâmesi'nde* Bayındır Han, beylerbeyisi Kazan Han ve Korkut Ata'dan bahsediliyor[424]. Bahr ul ensab adlı yitik bir eserde bu destanların söz konusu edildiğini ve *Bayburt'lu* Osman'ın III. Murat devrinde yazdığı tevârih-i cedîd-i mir'at-i cilîan adlı kitabındaki bu destanlar ile ilgili bilgileri, bu eserden aldığını biliyoruz [425]. Destanların XIV-XVII. yüzyıllarda *Türkiye'de* yaygın bir halde tanınması şüphesiz ozanların eseridir. Yukarıda da söylendiği gibi, destanlar da bu ozanlardan birisinden dinlenerek yazılmıştır. 1431-32 yılında *Türkiye'den* geçen Bertrandon de la Broquiere ozanların *Edirne'de* II. Murad'ın sarayında Murad'ın atalarına ait türküler söylediklerini yazıyor ki[426], bunlar bizim destanlar olabilir. Bu destanların ne kadar rağbet görmüş oldukları şuradan da anlaşılıyor ki, 1526 da Mohaç savaşının gecesinde Türk ordusunda, bu destanları okuyan ozanlar da, kopuzları ile yapılan şenliğe katılmışlardı[427]. Kısaca bu destanların *Avusturya* ucunda söylenip dinlendiğinde hiç şüphe yoktur.

[424] A. S. Erzi, aynı makale, s. 185-187.
[425] Gökyay başlangıç bölümü, s. XXXII-XXXIV.
[426] s. 192.
[427] *Câbecâ kösler, nefirler tabi ve surnalar, neyler çalınub din yolunın serbazları meydan-ı gaza kurbanları Rum ilinin delûleri ve divâneleri seştarlar,tanburlar, kopuzlar nevahtidub Oğuz gaza-*

XV. yüzyıla ait eserlerde, Osmanlı hanedanının menşei münasebetiyle *Oğuz eli* veya *tâifesi'nden* bahsedilir ve bu taifenin, dindar, temiz yürekli, bir el olduğu söylenir. XVII. yüzyıla ait eserlerde dahi *Oğuz* adı geçer ve bu ad bu yüzyıla ait eserlerde, *saf, temiz yürekli,* anlamında bir sıfat olarak kullanılır [428].

Bilindiği gibi, XI. yüzyıldan itibaren *Oğuzlar'a. Türkmen* de denilmeye başlanmış ve *Moğol* devrinden itibaren bu sonuncu kelime, her yerde kavim adı olarak, Oğuz'un yerini almıştır. Bu sebeble, Osmanlı müverrihlerinin hanedanın *Türkmen eli'ne* mensup bulunduğunu yazmayıp ta, *Oğuzlar'dan* olduğunun söylenmesinin *Oğuzlar'a* ait destanların tesiri ile de ilgili olduğu kuvvetle hâtıra geliyor. Bu ihtimali doğrulayan bir keyfiyette Osmanlı müverrihlerinin, *Oğuzeli* hakkındaki bilgilerinin sadece veya en fazla Reşidüddin'in eserindeki *Oğuz ensabı, Oğuznâme* ve *Dede Korkut destanları* gibi, bizce malûm olan destanlardan gelmesidir.

Destanların *Kürdler* arasında da tanınmış ve sevilmiş olduğu anlaşılıyor. Yukarıda Oğuz Han'ın *Büğdüz* Emen'i Peygamber'e gönderdiği ve bu beyin *Kürd* olduğu hakkında Kürtler arasındaki bir rivayeti Şeref Han'ın bildirdiği söylenmişti. Yine, *Kürd-Hınıslı* beylerinden birinin ve oğlunun destan kahramanlarından *Salur* Kazan'ın kardeşi Kara Güne ile oğlu Kara Budak'ın adlarını taşıdıklarından bahsedilmiştir. Bunun gibi, XVI. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan *Erdelân-Kürd* hâkimlerinden birisi de Başat (...) adını taşıyordu[429].

EK.

OSMANLI HÂNEDANI'NIN BOY MENŞEİ

Ertuğrul Bey ve oğlu Osman Bey'in bir *Türkmen* oymağının başları olduğunda şüphe yoktur. Bu oymağın *Söğüt* yöresine *Ankara* bölgesinden geldiği hakkındaki rivayetlerin [1] doğruluğuna inanılabilir. Bu gelişin komşuları Germiyanlılar'ın *Kütahya* çevresine gelişlerinden sonra olduğunun da

larının hikâyet efrûzları ozanlar çalub çağirub şenlikler ve şâdîlikler iderlerdi (Celâlzâde, *Tabakat ul memâlik,* Millet ktp., nr. 779, yap. 254a).

[428] *"Hakîr: Hanım!* Osmanlı, *Oğuz* tâifesidir *derya misal askere malik olmağla hiyle hud'a nedirbilmez"* (Evliya Çelebi,*Seyahatname,* İstanbul, 1314, IV, s. 327). Aynı müellif *Eğri* kalesinden bahsederken: *"halkı Biaşnak'tır, lâkin gayet hiyle, hud'a bilmez Oğuz tâifesidir"* diyor (V, s. 175). Yine Evliya Çelebi, Varvar Ali Paşa için: *"Varvar harem-i hâsdaperveriş bulmuş, Bosnev -ul -asi, sâde* dil, Oğuz bir adam idi" diyor (II, s. 447, dahi, aynı müellif, II, s. 173,IV,s. 134, IX, s. 84, 338). Peçevî'de de (Tarih, I, s. 95), Oğuzâne deyimi vardır ki, *tok sözlü* anlamına geliyor.

[429] Şeref Han, *Şerefnâme,* s. 123-124.

[1] *Karamanî Mehmed Paşa tarihi,* türkçe tercümesi Mükrimin Halil (Yinanç), Türk Tarih encümeni mecmuası, numara 1 (78), s. 87; Oruç Bey, *Tevârih-i ûl-i Osman,* s. 7; *Âşık-paşazâde,* s. 4; Neşrî, I., s. 60-61.

bir gerçeği ifade ettiği söylenebilir[2]. Germiyanlılar'ın 1242 tarihlerinde Malatya çevresinde yaşadıklarını biliyoruz[3]. Onların Kütahya bölgesine aynı yüzyılın ikinci yarısının başlarında geldikleri kuvvetle tahmin edilebilir. Çünkü, Hülagü, *Moğollar'a,* başeğmediklerinden ötürü, *Türkiye'deki Türkmenler'in* öldürülmelerinibuyurmuşdu. Gerek Hülagü, gerek Abaka'nın buyrukları ile *Moğollar,* çok *Türkmen* öldürdüler ve bir kısmını da tutsak aldılar. Bunun sonucunda *Türkmenler'in* pek önemli bir kısmı, *Suriye'ye* inerek *Memlûkler'e* sığınmışlar, bir çokları batı uçlarına gelmişler, bir bölüğü de *Moğollar'* in erişemiyecekleri dağlık ye ormanlık bölgelere çekilmişlerdi. Ertuğrul'un *Ankara* çevresine ve oradan da *Söğüt* yöresine gelmesi, Moğollar'ın sıkıştırması ile ilgili olabilir. Onun *Söğüt* yöresine, XIII. yüzyılın ikinci yarısında geldiği anlaşılıyor. Bu gelişte Ertuğrul ile birlikte Samsa Çavuş gibi daha bazı Türkmen reisleri de uçlar'a gelmişlerdi[4]. Ertuğrul'un başında bulunduğu oymak, *Türkiye'ye* ne zaman geldi? Bize göre bu meseleyi çözmek mümkün değildir. Bu oymağın *Moğol* saldırışı üzerine *Horasan'dan Türkiye'ye* geldiği üzerindeki rivayeti reddedecek kesin delillerimiz olmasa gerektir.

Orhan Bey'den sonra *türkçe* ad taşıyan bir Osmanlı hükümdarı görülmüyor. Onların unvanları da Fâtih'e kadar umumiyetle *bey, han* ve *sultandı. Han* unvanını galiba ilk önce Yıldırım Bayezid kullanmıştır[5]. Osman Bey'in ilk zamanlarında yaylak ve kışlak yaşayışı devam etmiştir[6]. Orhan Bey kendisi ile görüşen Ibn Batuta tarafından diğer Anadolu beylerinin çoğu gibi *Türkmen* olarak vasıflanıyor[7]. *Avrupa'da Anadolu'ya,* fethi takip eden yıllarda *Türkiye* denilmeğe başlanmış, doğuda da, Anadolu, her zaman bir Türkmen ülkesi olarak tanınmıştı. Suriye ve Mısır fâtihi Yavuz Selim'e çağdaş *Mısırlı* müverrih Ibn Iyas[8] *Türkmen* hükümdarı diyor ve Osmanlı Türkleri, onların kıyafet ve gelenekleri, yine bu ad ile vasıflanıyor. Orhan Bey zamanında Osmanlı hizmetinde bir *göçer ev* yani bir *Yörük* topluluğu kümesi vardı ki, Orhan Bey onların başına oğullarından birisini geçirmişti[9].

İlk Osmanlı yerli kaynağı olan Ahmedî'nin *Osmanlı tarihi'nde*[10] Ertuğrul, Gündüz Alp ve Gök Alp, *Oğuz* adiyle vasıflanıyorlar. Fakat Ertuğrul'un başındaki oymağın veya onun mensup bulunduğu boyun adı söylenmiyor. Timur, Bâyezid'e gönderdiği mektuplarından birinde

[2] *"Germiyan oğullan ol garibleri* (yani Osman Bey ve oymağını) sevmezdi" (Neşrî, I, s. 87).

[3] Ibn Bibî,Houtsma, yay.,Leyden, ıgo2,s. 229, 232,326,337; 1.H.Uzunçarşılı, *Germiyan oğulları,* î. A., IV, s. 767.

[4] *Âşıkpâşazâde,* s. 13.

[5] M. H. Yinanç, Bayezid, İ. A., II, s. 390.

[6] Âşıkpâşazâde, s. 11,15.

[7] *Mısır* basımı, 1322, I, s. 233, türkçe tercümesi, Şerif Paşa, İstanbul, 1333,1., s. 341.

[8] İbn îyas, *Bedâyi'uz-zuhur,* İstanbul, 1932, s. 75, 206, 244.

[9] Neşrî, I, s. 104-105.

[10] N. Sami Banarlı yay., Türkiyat Mecmuası, VI., s. 113. '

Bayezid'in *"gemici birTürkmen'in soyundan"* geldiğini yazmıştı[11]. Timur'un bu sözile Bâyezid'i küçük düşürmek istediği açıkça görülüyor. *Gemici* sözünün Menteşe, Aydın, Saruhanve Karesi gibi *uç-Türkmen* beyliklerinin donanmalar yaparak denizlerde faaliyet göstermelerinden çıktığında şüphe yoktur. Vaktiyle *Kureyşlilerin* gemici kavimdaşları *Arablar'ı* istihfaf ettikleri gibi, göçebe Çağataylar'ın da denizciliği aşağı bir meslek saydıkları görülüyor. *Türkmen* adına gelince, bu adın, Timurlular katında ve hattâ onların asrında umumiyetle şerefli bir mevkii olmadığı anlaşılıyor. Osmanlı müverrihlerinin umumiyetle hanedanın Türkmen eli'ne mensup olduğunu söylememeleri bu husus ile ilgili olacaktır. Bütün müverrihlerce *Türkmen* olarak vasıflanan Akkoyunlu hanedanı mensupları bile, kendilerinin *Türkmen* değil, *Oğuz* elinden olduklarını söylüyorlardı.

Osmanlı hanedanının *Kayı* boyundan idiğini ilk defa eserini II. Murad devrinde yazmış olan, Yazıcı Oğlu Ali söylemektedir[12]. Fakat onun bu mahiyetteki sözlerine güvenilmiyeceğini eserinin incelenmesi bize gösteriyor. Yazıcı Oğlu Reşidüddin'in *Oğuz* ensabma ait olan bölümünü *türkçeye* çevirmiş, *Câmi'ut-tevarih'de* Cengiz Han'a atfedilen sözleri, Oğuz Han söylemiş gibi gösterdikten başka[13] yine kitabında Selçuklu devletinde *Oğuz* türesinin hâkim olduğu ve Selçuklu ordusuna *Oğuz* boy beylerinin kumanda ettikleri ve bazı Selçuklu emirlerinin de şu veya bu *Oğuz* boyuna mensup bulundukları şeklinde -yine tercüme ettiği İbn Bîbî'hin Selçuklu tarihinde olmayan- sözler de görülmektedir[14].

Müellifin bu sözlerinin doğru olmadığını, onları millî duygularının sâiki ile kendiliğinden uydurduğunu, bu ifadelerin yalnız kaynağı olan İbn Bibinin eserinde olmaması değil, bilhassa Selçuklu tarihi üzerindeki bilgilerimiz meydana koymaktadır. Yazıcı oğlu'nun eserini yazdığı zamanın hüküm-, darı olan II. Murad'ın bazı paralarında da *Kayı* damgası görülmektedir[15]. Ondan önceki Osmanlı hükümdarlarından hiç birisinin paralarında böyle bir damga yoktur. Her iki husustan ötürü, P. Wittek, II. Murad'ın sarayında bir millî romantizm cereyanının doğduğunu ileri sürmüştü ki,[16] biz de bunun bir gerçek olduğuna kaniiz. Her nekadar II. Murad'ın haleflerine ait paralarda bu damgaya rastlanmamakta ise de onlara ait şahsî eşyalara,

[11] Ş. A. Yezdî, *Zâfernâme,* II, s. 259.

[12] *Tevârih-i al-i Selçuk,* Revan, 1390, s. 26; Houtsma yay, Leyden, 1892, III., s. 218.

[13] s. 26 ve devamı.

[14] Houtsma yay, s. 2, 10,57,82,89,91,97,99, 157, 204,208,210,215, 217,236.

[15] Gâ lib Edhem, *Takvim-i meskûkat-ı Osmaniye,* İstanbul, 1307, s. 31, 33; *Halil Edhem,* s. 49, 58, 68.

[16] *Deladefaite d'Ankara d la prisede Constantinople,'Revue* des etudes Islamiques, 1938, I, s. 27-28 türkçe tercümesi Halil İnalcık, *Ankara Bozgunundan İstanbul'un zaptına,* Belleten, VII, sayı 27,8.582-583; Aynı müellif, *The rise of theOttoman Empire,* London, 1958, s. 11, türkçe tercümesi, Fahriye Arık, *Osmanlı imparatorluğunun doğuşu,* İstanbul, **1947,** s. **16-17.**

silâhlara damga vurmak geleneği devam etmiştir. Kanunî devrine ait bazı toplarda dahi, namlu ucunda olmak üzere, bu damga görülmektedir[17].

Fâtih devrinda, *İran'dan* gelenlere büyük bir itibar gösterildiği üzerindeki gerçek vakıaya rağmen, bu devirde de kavmî hâtıralara değer verme cereyanı devam etmekte idi. Fâtih'in torunlarından birisine, efsanevî *Türk* hükümdarı Oğuz Han'ın adının verilmesi, bir ötekisine, *Oğuzlar'ın* mânevi şahsiyeti Korkut'un adının konması bununla ilgilidir. Diğer Türk hanedanlarında bu adlara rastlanmaz. Yine bu hükümdar ile halefi II. Bâyezid devrinde yazılmış belli başlı Osmanlı tarihlerinde hanedan *Oğuzlara,* veya bunların *Kayı* boyuna bağlanır. Fakat onların bu hususta esaslı bir bilgi veya rivayete değil, Yazıcı Oğlu'nun ifadesine dayandıkları veya kavmî hâtıralara değer verme cereyanının tesiri altında kaldıkları açık olarak görülüyor. Bu müverrihler *Oğuz* ensabı hakkında okadar bilgisiz idiler ki, Kayı Han, Oğuz Han'ın dedesi gibi gösterilmiş ve Osmanlı ailesi de Oğuz Han oğlu Gök Alp'a bağlanmıştır[18] Onlardaki hanedanın eski atalarına dair soy kütüğü de bilgisizce bir uydurmadan başka bir şey olmayıp hepsinde aynı olan bu soy kütüğü Fâtih devrinde yapılmıştır[19].

Kısaca, şimdiki durumda Osmanlı hanedanının, sair bir çok *Türk* hanedanları gibi, *Oğuz* boylarından hangisine mensup olduğunun bilinemiyeceği kanaatındayiz. Osmanlı hanedanı, XV.veXVI.yüzyıllarda, *Kütahya, Denizli, Menteşe* bölgelerinde önemli teşekkülleri olan *Kayı* boyuna[20] ve yahut öteki boylardan birisine mensup olabilir. Fakat bunu ilmî olarak bilemiyoruz.

Kavmî hâtıralara dönüş ceryanının sebebine gelince, P. Wittek, bunu, Çelebi Mahmed'in *Amasya* valiliği esnasında *Türkmenler* ile teması ve bunun neticesinde onlardan kavmî hâtıraları öğrenmiş olması ile izah etmiştir[21]. Bize göre, bunu umumî bir sebebe bağlamak daha doğru ola çaktır. Yani *Türkmenler'in* doğuda önemli siyasî başarılar elde etmeleri, Kara-Koyunlular'ın *İran'a,* Ak-koyunlular'ın da *Doğu Anadolu'nun* önemli bir kısmına hâkim olmaları ve bununla ilgili olarak, *Oğuzlar'a* ait destanların, eskisine nisbetle daha fazla yayılması ve itibar kazanması bu cereyanın doğuşunda başlıca âmil olmuştur. Ak-koyunlu ailesi daha

[17] F. Sümer, *Kayı maddesi,* I. A, 60., s. 462.

[18] Şükrullah, Atsız tercümesi, s. 27; Ruhî, *Tevârih-i âl-i Osman,* T. T. Kurumu fotokopisi, îdris-i Bidlisî, *Heşt bihişt,* Nurosmaniye ktp., nr. 3209, yap 24b.

[19] Bu soy kütüklerinin hepsinde, Oğuz'dan sonra Gök Alp geliyor. Yani Osmanlı ailesi, Oğuz ensabına göre, Oğuz Han'ın altı oğlundan Gök Alp'a bağlanıyor. Şükrullah (s. 27) bunu Kara-koyunlular hükümdarı Cihanşah'a açıkça söyletir. Halbuki Ensab geleneğine göre Kayı, Gün'ün oğludur. Gök Alp'in oğulları ise, Bayındır, Peçenek, ÇavundurveÇepnı'dir. SoykütüklerindeGök Alp adının bulunması belki Ak-koyunlu tesiri ile ilgilidir. *Kitab-ı Diyârbekrijıye'deki* Ak-koyunlu soy kütüğü de düzmedir.

[20] F. Sümer, *Kayı,* 1. A., 60, s. 460-461.

[21] Gösterilen yerler.

Hamza Beg'den itibaren paralarına *Bayındır* damgasını koydurmuştur[22]. Yazıcıoğlu, Kara Yülük Osman Beg'in, oğullarına göçebe yaşayışı bırakmamalarını çünkü, beylik yapmanın bununla mümkün olacağını vasiyet ettiğini kaydeder[23]. Şükrullahda elçilik ile gittiği Kara-koyunlu sarayında, *uygur* yazısı ile yazılmış bir *Oğuznâme* görmüş ve II. Murad'ın Cihanşah ile Oğuz ensabına göre akraba olduğunu bizzat bu hükümdardan öğrenmişti[24]. Osmanlı ailesinin ve aydın çevresinin Ak-koyunlu hanedanına asalet bakımından yüksek bir değer verdikleri görülüyor. Uzun Hasan Beg oğlu Uğurlu Mehmed Fâtih'e, oğlu Göde Ahmed'te Bâyezid'e güveyi olmuşlardır. Osmanlı müverrihleri Uz.un Hasan Beg'i Fâtih ile rekabete giriştiği ve onunla savaştığı için kötülemişler ise de, kendisinin Bayındır Han'ın neslinden olduğunu yazarak onun asil bir soya mensup bulunduğunu kabul ve teslim etmişlerdir. Bu hususlarda Kara ve Ak-Koyunluların Iran ve Irak gibi, o zamanlar Türkiye'de medenî ülkeler tanınan yerlere hâkim olmuş bulunmalarını da gözönünde tutmamız gerekir.

Türkmen yahut eski adiyle Oğuz elinden olduğu her türlü şüpheden uzak olan Osmanlı ailesi, bu elin hangi boyuna mensup bulunursa bulunsun, daha Orhan Bey'den itibaren türkçeyi resmî dil olarak kullanmış, kavmî hâtıralara değer vermiş, devlet teşkilât ve müesseselerinde selefleri olan Türk devletlerininkini örnek almış ve türlü alanlardaki davranışlarında da eski millî geleneklere bağlı kalmıştır; XVI. yüzyılda büyük siyasî başarılarının bir neticesi olarak da, türkçe'yi dünyanın belli başlı kültür ve siyaset dillerinden biri haline getirmiştir.

[22] Ahmed Tevhid, *Meskükât-ı kadime-i İslâmiye kataloğu,* s. 475, 477.
[23] s. 27.
[24] Nurosmaniye ktp., nr. 3059, s. 307, türkçe tercümesi, Atsız, s. 27.

İ Ç İ N D E K İ L E R